
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

अथश्रीमद्भागवतचतुर्थस्कंधप्रारंभः

भा॰ च॰ टी॰
१

श्रीगणेशायनमः नमः श्रीपरमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय भक्तजनमानसनिवासाय श्रीरामचंद्राय अथैकत्रिंशताऽध्यायैर्विसर्गस्तुर्यईर्यते विसर्गस्त्वीश्वराधीनैर्ब्रह्ममन्वादिभिः कृतः १ तत्रतुप्रथमेऽध्यायेमनुकन्याऽन्वयाः पृथक् वर्ण्यंतेयत्रयज्ञादिमूर्तिभिः प्रभवोहरेः २ मनुकन्याऽन्वयं-विस्तरेणवक्तुमाह मनोस्त्विति चकारात्द्वौपुत्रौच १ तुशब्दादन्यतोऽपिपुत्रलाभः सूचितस्तद्दर्शयितुमाह पुत्रिकाधर्ममाश्रित्येति अभ्रातृकांप्रदास्यामि तुभ्यंकन्यामलंकृताम् अस्यांयोजायतेपुत्रः समेपुत्रोभवेदितिभाषाबंधेनकन्यादानंपुत्रिकाधर्मः सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धस्तथापिपुत्रबाहुल्यकामस्तथाकृतवानित्याह भ्रातृमतीमपीति २ मिथुनंपुरुषंस्त्रियंच समाधिनाईश्वरध्यानेन ३ मूर्तेर्लक्ष्म्याअंशभूताअतस्तयोर्विवाहोनविरुद्धइतिभावः ४ ५ यजुषांयज्ञानांमंत्राणांवापतिर्विष्णुः ६ द्विषट्द्वादश ७ प्रसंगात्स्वायंभुवमन्वंतरगतषट्कमाह तुषिताइतिद्वाभ्याम् मन्वंतरंमनुर्देवामनुपु-

श्रीगणेशायनमः मैत्रेयउवाच मनोस्तुशतरूपायांतिस्रः कन्याश्चजज्ञिरे आकूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरितिविश्रुताः १ आकूतिंरुचयेप्रादादपिभ्रातृमतींनृपः पुत्रिकाधर्ममाश्रित्यशतरूपानुमोदितः २ प्रजापतिःसभगवान्रुचिस्तस्यामजीजनत् मिथुनंब्रह्मवर्चस्वीपरमेणसमाधिना ३ यस्तयोःपुरुषःसाक्षाद्विष्णुर्यज्ञस्वरूपधृक् यास्त्रीसादक्षिणाभूतेरंशभूताऽनपायिनी ४ आनिन्येस्वगृहंपुत्र्याःपुत्रंविततरोचिषम् स्वायंभुवोमुदायुक्तोरुचिर्जग्राहदक्षिणाम् ५ तांकामयानांभगवानुवाहयजुषांपतिः तुष्टायांतोषमापन्नोऽजनयद्द्वादशात्मजान् ६ तोषःप्रतोषःसंतोषोभद्रःशांतिरिडस्पतिः इध्मःकविर्विभुःस्वन्हःसुदेवोरोचनोद्विषट् ७ तुषितानामतेदेवाआसन्स्वायंभुवांतरे मरीचिमिश्राऋषयोयज्ञःसुरगणेश्वरः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौमहौजसौ तत्पुत्रपौत्रनप्तृणामनुवृत्तंतदंतरम् ९ देवहूतिमदात्तातकर्दमायात्मजांमनुः तत्संबंधिश्रुतप्रायंभवतागदतोमम १० दक्षायब्रह्मपुत्रायप्रसूतिंभगवान्मनुः प्रायच्छद्यत्कृतःसर्गस्त्रिलोक्यांविततोमहान् ११ याःकर्दमसुताःप्रोक्तानवब्रह्मर्षिपत्नयः तासांप्रसूतिप्रसवंप्रोच्यमानंनिबोधमे १२ पत्नीमरीचेस्तुकलासुषुवेकर्दमात्मजा कश्यपंपूर्णिमानंचययोरापूरितंजगत् १३ पूर्णिमासूतविरजंविश्वगंचपरंतप देवकुल्यांहरेःपादशौचाद्याऽभूत्सरिद्दिवः १४ अत्रेःपत्न्यनसूयात्रीन्जज्ञेसुयशसःसुतान् दत्तंदुर्वाससंसोममात्मेशब्रह्मसंभवान् १५ विदुरउवाच

अत्रेर्गृहेसुरश्रेष्ठाःस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः किंचिच्चिकीर्षवोजाताएतदाख्याहिमेगुरो १६

त्राः सुरेश्वरः ऋषयोंऽशावतारश्चहरेःषड्विधमुच्यतइति वक्ष्यति तत्रस्वायंभुवोमनुः तुषितादेवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञोहरेरवतारः सएवसुरगणेश्वरइंद्रः ८ प्रियव्रतोत्तानपादौमनुपुत्रौपृथ्वीपालकौ तैर्देवयज्ञस्यहे-रूप्येणषड्विधत्वं तयोः पुत्रपौत्रनप्तृणांवंशैरनुवृत्तंव्याप्तंपालितंतत्मन्वंतरम् ९ श्रुतप्रायं बाहुल्येनश्रुतं तत्कन्यावंशानामश्रुतत्वात्प्रायग्रहणम् १० ११ प्रसूतिप्रसवंपुत्रपौत्रादिभिर्विस्तारम् १२ ययोर्वंशेनापूरितम् १३ कश्यपस्यवंशंषष्ठेवक्ष्यति द्वितीयस्यवंशमाह पूर्णिमेति देवकुल्यांनामकन्यांच हरेःपादक्षालनाज्जन्मांतरेयादिवः सरिद्गंगाऽभूत् १४ आत्मेशब्रह्मसंभवान् विष्णुरुद्रब्रह्मणामंशैःसंभवान् १५ किंचिल्लिप्सित् किंकर्तुमिच्छवइतिवा १६ ७

अ॰
१

१

ऋक्षंनामकुलाद्रिं तपसिस्थितःसन् १७ तस्मिन्कुलाद्रौ प्रसूनानांस्तबकायेषुपलाशाशोकेषुतेषांकानने निर्विंध्यानामनदी तस्याःस्रवद्भिर्वार्भिरुद्घुष्टेनादिते १८
१९ २० प्राणायामएवएधःसंदीपकोयस्यतेनमुनेर्मूर्ध्नोनिर्गतेनाग्निनातप्यमानंसमीक्ष्यतदाश्रमपदंययुरितिउत्तरेणान्वयः २१ अप्सरःप्रमुखैर्वितायमानंविस्तार्यमाणंय-
शोयेषांते २२ तेषांप्रादुर्भावःप्राकट्यंतस्यसंयोगःसन्निधिःतेनविद्योतितंमनोयस्य उत्तिष्ठन् उत्कर्षेणतिष्ठन् २३ अर्हणंपुष्पादिकमंजलौयस्य उपतस्थेपूजयामास वृषा
द्यारूढान्स्वैःस्वैश्चिन्हैः त्रिशूलकमंडलुचक्रादिभिः २४ कृपयाऽवलोकोयस्मिन् हसच्चतद्वदनंचतेनउपलंभितान् प्रसन्नत्वेनज्ञापितान् तेषांरोचिषादीप्त्या २५ श्लक्ष्णयाम
धुरयासूक्तयागंभीरार्थया २६ अनुयुगंकल्पेकल्पेविभज्यगृहीतोदेहोयैस्ते प्रसिद्धब्रह्मविष्णुगिरीशायूयंवःयुष्मान्प्रणतोऽस्मि तेभ्यःसकाशादेकएवमेमयाउपहूतःश

मैत्रेयउवाच ब्रह्मणानोदितःसृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदांवरः सहपत्न्याययावृक्षंकुलाद्रिंतपसिस्थितः १७ तस्मिन्प्रसूनस्तबकपलाशाशो
ककानने वार्भिःस्रवद्भिरुद्घुष्टेनिर्विंध्यायाःसमंततः १८ प्राणायामेनसंयम्यमनोवर्षशतंमुनिः अतिष्ठदेकपादेननिर्द्वंद्वोऽनिलभोजनः
१९ शरणंतंप्रपद्येऽहंयएवजगदीश्वरः प्रजामात्मसमांमह्यंप्रयच्छत्वितिचिंतयन् २० तप्यमानंत्रिभुवनंप्राणायामैधसाऽग्निना निर्गतेन
मुनेर्मूर्ध्नःसमीक्ष्यप्रभवस्त्रयः २१ अप्सरोमुनिगंधर्वसिद्धविद्याधरोरगैः वितायमानयशसस्तदाश्रमपदंययुः २२ तत्प्रादुर्भावसंयोग-
विद्योतितमनामुनिः उत्तिष्ठन्नेकपादेनददर्शविबुधर्षभान् २३ प्रणम्यदंडवद्भूमावुपतस्थेऽर्हणांजलिः वृषहंससुपर्णस्थान्स्वैःस्वैश्चिन्हैः
श्चचिन्हितान् २४ कृपाऽवलोकेनहसद्वदनेनोपलंभितान् तद्रोचिषाप्रतिहतेनिमील्यपुनरक्षिणी २५ चेतस्तत्प्रवणंयुंजन्नस्तावीत्संह
तांजलिः श्लक्ष्णयासूक्तयावाचासर्वलोकगरीयसः २६ अत्रिरुवाच विश्वोद्भवस्थितिलयेषुविभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगंविगृ
हीतदेहाः तेब्रह्मविष्णुगिरिशाःप्रणतोऽस्म्यहंवस्तेभ्यःकएवभवतांमइहोपहूतः २७ एकोमयेहभगवान्विविधप्रधानैश्चित्तीकृतःप्रजन
नायकथंनुयूयम् अत्रागतास्तनुभृतांमनसोऽपिदूराद्ब्रूतप्रसीदतमहानिहविस्मयोमे २८ मैत्रेयउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वा-
त्रयस्तेविबुधर्षभाः प्रत्याहुःश्लक्ष्णयावाचाप्रहस्यतमृषिंप्रभो २९ देवाऊचुः यथाकृतस्तेसंकल्पोभाव्यंतेनैवनान्यथा स-
त्संकल्पस्यतेब्रह्मन्यद्वैध्यायतितेवयम् ३० अथास्मदंशभूतास्तेआत्मजालोकविश्रुताः भवितारोऽगभद्रंतेविस्रप्स्यंतिचतेयशः ३१

रणंतंप्रपद्ये इत्येकस्यैवनिर्दिष्टत्वात् सचयुष्मासुकइतियुष्माभिरेवकथ्यतामित्यर्थः २७ अस्यप्रपंचःएकइति विविधैःप्रधानैरुपचारैःविबुधप्रधानइतिवापाठः प्रज
ननायपुत्रोत्पत्त्यै चित्तीकृतः चित्तेनैक्यंनीतःमनसोऽपिदूराःअगोचराःसंतःकथंनुत्रयोऽप्यत्रागताः २८ २९ तेलयायथाकृतःसंकल्पस्तेनतथैवभाव्यंनान्यथाय
तःसत्संकल्पस्यतेसंकल्पः तर्हिकथमेकस्मिन्ध्यायमानेत्रयःप्रतीतास्थतत्राहुः यदेकंजगदीश्वराख्यंतत्त्वंभवान्ध्यायति तएतेवयंत्रयोऽपितदेवैकंतत्त्वंना-
स्माकंभेदोस्तीत्यर्थः ३० विस्रप्स्यंतिविस्तारयिष्यंति अंतर्भूतणिजर्थस्यसृप्लृगतावित्यस्यरूपम् ३१ ७ ७ ७ ७

ताभ्यांसम्यक्सभाजिताः पूजिताःसंतः ततःस्थानात् प्रतिजग्मुः ३२ अंगिरसःब्रह्मणस्तृतीयपुत्रस्य निबोधबुध्यस्व ३३ ताःकन्यांनिर्दिशति सिनीवालीनि शशिनिदृष्टेसिनीवालीस्यात् नष्टेकुहूरमावास्याअनुमतिरूनेराकासंपूर्णेपूर्णमासीच ३४ ३५ पुलस्त्यःहविर्भुविपत्न्यामित्यन्वयः सोऽगस्त्यः दन्हाग्निजठराग्निः विश्रवाश्चपुलस्त्यस्यसुतइतिशेषः ३६ तस्यविश्रवसः इडविडायांजातःकुबेरः अन्यस्यांभार्यायांकेशिन्यांरावणादयस्त्रयःसुताः ३७ ३८

एवंकामवरंदत्वाप्रतिजग्मुःसुरेश्वराः सभाजितास्तयोःसम्यक्दंपत्योर्मिषतोस्ततः ३२ सोमोऽभूद्ब्रह्मणोंऽशेनदत्तोविष्णोस्तुयोगवित् दुर्वासाःशंकरस्यांशोनिबोधांगिरसःप्रजाः ३३ श्रद्धात्वंगिरसःपत्नीचतस्रोऽसूतकन्यकाः सिनीवालीकुहूराकाचतुर्थ्यनुमतिस्तथा ३४ तत्पुत्रावपरावास्तांख्यातौस्वारोचिषेंतरे उतथ्योभगवान्साक्षात्ब्रह्मिष्ठश्चबृहस्पतिः ३५ पुलस्त्योऽजनयत्पत्न्यामगस्त्यंचहविर्भुवि सोऽन्यजन्मनिदन्हाग्निर्विश्रवाश्चमहातपाः ३६ तस्ययक्षपतिर्देवःकुबेरस्त्विडविडासुतः रावणःकुंभकर्णश्चतथाऽन्यस्यांविभीषणः ३७ पुलहस्यगतिर्भार्यात्रीनसूतसतीसुतान् कर्मश्रेष्ठंवरीयांसंसहिष्णुंचमहामते ३८ क्रतोरपिक्रियाभार्यावालखिल्यानसूयत ऋषीन्षष्टिसहस्राणिज्वलतोब्रह्मतेजसा ३९ ऊर्ज्जायांजज्ञिरेपुत्रावसिष्ठस्यपरंतप चित्रकेतुप्रधानास्तेसप्तब्रह्मर्षयोऽमलाः ४० चित्रकेतुःसुरोचिश्चविरजामित्रएवच उल्बणोवसुभृद्यानोद्युमान्शक्त्यादयोऽपरे ४१ चित्तिस्त्वथर्वणःपत्नीलेभेपुत्रंधृतव्रतम् दध्यंचमश्वशिरसंभृगोर्वंशंनिबोधमे ४२ भृगुःख्यात्यांमहाभागःपत्न्यांपुत्रानजीजनत् धातारंचविधातारंश्रियंचभगवत्पराम् ४३ आयतिंनियतिंचैवसुतेमेरुस्तयोरदात् ताभ्यांतयोरभवतांमृकंडःप्राणएवच ४४ मार्कंडेयोमृकंडस्यप्राणाद्वेदशिरामुनिः कविश्चभार्गवोयस्यभगवानुशनासुतः ४५ तएतेमुनयःक्षत्तर्लोकान्सर्गैरभावयन् एषकर्दमदौहित्रसंतानःकथितस्तव शृण्वतःश्रद्दधानस्यसद्यःपापहरःपरः ४६ प्रसूतिंमानवींदक्षउपयेमेत्यजात्मजः तस्यांससर्जदुहितॄःषोडशामललोचनाः ४७ त्रयोदशादाद्धर्मायतथैकामग्नयेविभुः पितृभ्यएकांयुक्तेभ्योभवायैकांभवच्छिदे ४८ श्रद्धामैत्रीदयाशांतिस्तुष्टिःपुष्टिःक्रियोन्नतिः बुद्धिर्मेधातितिक्षाह्रीर्मूर्तिर्धर्मस्यपत्नयः ४९ श्रद्धाऽसूतशुभंमैत्रीप्रसादमभयंदया शांतिःसुखंमुदंतुष्टिःस्मयंपुष्टिरसूयत ५० योगंक्रियोन्नतिर्दर्पमर्थंबुद्धिरसूयत मेधास्मृतिंतितिक्षातुक्षेमंह्रीःप्रश्रयंसुतम् ५१ मूर्त्तिःसर्वगुणोत्पत्तिर्नरनारायणावृषी ययोर्जन्मन्यदोविश्वमभ्यनंदत्सुनिर्वृतम् ५२ मनांसिककुभोवाताःप्रसेदुःसरितोऽद्रयः दिव्यवाद्यंततूर्याणिपेतुःकुसुमवृष्टयः ५३

ज्वलतःप्रकाशमानान् ३९ चित्रकेतु प्रमुखाःजज्ञिरे तेचसप्तर्षयोजाताः ४० तानेवाह चित्रकेतुरिति वसुभृद्यानोनामैकः शक्त्यादयोऽपरेऽन्यस्याःपुत्राः ४१ ४२ ख्यात्यांपत्न्यांपुत्रान्पुत्रींपुत्रींच तानेवाह धातारमिति ४३ तयोर्धातृविधात्रोः ४४ कविश्चभार्गवःभृगोःपुत्रः यस्यकवेःसुतःउशनाः ४५ ४६ अजात्मजःब्रह्मपुत्रः नतुप्राचेतसः ४७ युक्तेभ्यःसंयतेभ्यः मिलितेभ्योवा ४८ ४९ ५० ५१ सर्वेषांगुणानामुत्पत्तिर्यस्यांसा ५२ ५३ ६ ६

दिदृक्षामेवकैमुत्यन्यायेनव्यनक्ति पश्येतिद्वाभ्याम् हेअभवेति सुहृद्वियोगदुःखंत्वयानास्वादितमितिभावः अन्यायोषितःसंबंधरहिताअपिप्रयांतीः पश्य कांतसखाभर्तृसहिताः वरूथशः संघशः कथंभूताः यासांविमानैर्नभोमंडितंनतः हेशितिकंठनीलकंठइतिपरानुग्रहायत्वयाविषमपिभक्षितमितिसूचयति १२ नदाहेसुरश्रेष्ठपितृगेहोत्सवंनिशाम्य सुतायादेहः कथंनेंगतेद्रष्टुंनप्रचलतितथाऽप्यनाहूताः संतः कथंगच्छामस्तत्राह सौहृदंकेतनं मित्रगृहंतथाभर्त्रादीनांचगृहमनाहूताअप्यभियंतिसंतः इत्यमार्षम् १३ हेअमर्त्यतत्तस्मात् प्रसीद इदंमेवांछितंकर्तुंभवानर्हति कारुणिकत्वमेवाह अदभ्रचक्षुषाअनल्पज्ञानेनापित्वयाआत्मनोदेहस्यार्द्धेऽहंनिरूपिताधृतायतोर्धनारीश्वरइतिख्यातोऽसि अतोमामामनुगृहाणयाचितःसन् १४ अभिभाषितोयाचितः कःदक्षः यानाह मर्मभिदंतियेतान् कुवागिषून् दुरुक्तिबाणान् संस्मारितःसन् १५ अनाहुताअपीतित्वयायदुदितमुक्तंतच्छोभनमेव किंतु अनात्म्यंदेहादावहंकारः तत्कृतेनमदेनमन्युनाचनेबंधवोयद्यनुत्पादितदो

पश्यप्रयांतीरभवान्ययोषितोऽप्यलंकृताःकांतसखावरूथशः यासांव्रजद्भिःशितिकंठमंडितंनभोविमानैःकलहंसपांडुभिः १२ कथंसुतायाःपितृगेहकौतुकंनिशम्यदेहःसुरवर्यनेंगते अनाहुताअप्यभियंतिसौहृदंभर्तुर्गुरोर्देहकृतश्चकेतनम् १३ तन्मेप्रसीदेदममर्त्यवांछितंकर्तुंभवान्कारुणिकोबताहति त्वयात्मनोऽर्द्धेऽहमदभ्रचक्षुषानिरूपितामाऽनुगृहाणयाचितः १४ ऋषिरुवाच एवंगिरित्रःप्रिययाभिभाषितःप्रत्यभ्यधत्तप्रहसन्सुहृत्प्रियः संस्मारितोमर्मभिदःकुवागिषून्यानाहकोविश्वसृजांसमक्षतः १५ श्रीभगवानुवाच त्वयोदितंशोभनमेवशोभनेअनाहुताअप्यभियंतिबंधुषु तेयद्यनुत्पादितदोषदृष्टयोबलीयसाऽनात्म्यमदेनमन्युना १६ विद्यातपोवित्तवपुर्वयःकुलैःसतांगुणैःषड्भिरसत्तमेतरैः स्मृतौहतायांभृतमानदुर्दृशःस्तब्धानपश्यंतिहिधामभूयसाम् १७ नैतादृशानांस्वजनव्यपेक्षयागृहान्प्रतीयादनवस्थितात्मनाम् येभ्यागतान्वक्रधियाऽभिचक्षतेआरोपितभ्रूभिरमर्षणाक्षिभिः १८ तथाऽरिभिर्नव्यथतेशिलीमुखैःशेतेर्दितांगोहृदयेनदूयता स्वानांयथावक्रधियांदुरुक्तिभिर्दिवानिशंतप्यतिमर्मताडितः १९ व्यक्तंत्वमुत्कृष्टगतेःप्रजापतेःप्रियात्मजानामसिसुभ्रुसंमता अथापिमानंनपितुःप्रपत्स्यसेमदाश्रयात्कःपरितप्यतेयतः २०

षदृष्टयोभवंति नर्हिनउत्पादिताआरोपितादोषदृष्टिर्येषांते १६ ननुविद्यादिगुणयुक्तोदक्षस्त्वाहृशेषुमहत्सुकथंदोषदृष्टिर्भवेत् तत्राह विद्यादिभिरेवस्मृतौहतायांविवेकज्ञानेनष्टेसति भूयसांमहत्तमानांधामतेजोनपश्यंतिहि ननुगुणैःकथंविवेकनाशस्तत्राह सतांगुणैः विवेकहेतुभिरपिअसत्तमानामितरैःदोषभूतैः अतएवतेभृतःधृतःपुष्टोवा अहंविद्वान् तापसइत्यादिनामानोगर्वस्तेनदुष्टादृष्टिर्येषांते १७ स्वजनव्यपेक्षयाबंधुदृष्ट्यागृहान्नप्रतीयात् नावलोकयेत् अनवस्थितचित्तत्वमेवाह येवक्रधियाकुटिलयाबुद्ध्यापश्यंति आरोपिताउत्तंभिताभ्रूर्येषुतान्यारोपितभ्रूणितैः आरोपिताभिर्भ्रूभिरितिवा अमर्षणैःसक्रोधैरक्षिभिः १८ ननुस्वजनानांगृहंसुहृद्भिर्गंतव्यंतेषांदुश्चेष्टितंचसोढव्यंनतस्यदुःसहत्वादित्याह तथेति अरिभिःशिलीमुखैर्बाणैरर्दितांगःखंडितगात्रोपितथानव्यथते यतःशेतेस्वपिति स्वानांदुरुक्तिभिर्मर्मसुताडितोयथादूयताव्यथमानेनहृदादिवानिशंतप्यति १९ मयितत्रगतायांनैवंशंकेतिचेत्तत्राह व्यक्तंनिश्चितम् उत्कृष्टागतिःस्थितिर्यस्यतस्यात्मजानांकन्यानांमध्येत्वंप्रियेतिमेसंमताऽसि पितुःसकाशान्मानंनलप्स्यसे मदाश्रयात् मत्संबंधात् २० ७ ७

ननुभगवन् त्वयाकिमिति दक्षः तिरस्कृतः यतोऽसौत्वांद्वेष्टि अतआह पापच्यमानेनअलंदह्यमानेन हृदामनसादुःखितेंद्रियः काभिः पुरुषोजीवः तस्यबुद्धिश्चिन्तंतत्साक्षि
णांनिरहंकाराणामित्यर्थः समृद्धिभिः पुण्यकीर्त्यादिभिः एषांपदंस्थानमैश्वर्यंप्राप्तुमकल्पः अशक्तः सन् परंद्वेष्टि असुरायथाहरिंकेवलंद्विषंति २१ ननुत्वयाप्रत्युत्थानवि
नयाद्यकरणादवज्ञानएवासीत्तत्राह हेसुमध्यमे प्रत्युद्गमादिकंमिथोजनैर्यद्विधीयतेतत्प्राज्ञैः साधुविधीयते साधुत्वमेवाह परस्मैश्रीवासुदेवाय गुहाशयाय अंतर्यामि
णएव नत्वचेतसैवपरिपूर्णेनास्मिन्कायिकव्यापारायोगात् अतोऽंतर्यामिदृष्ट्यामनसासर्वंकृतमितिभावः २२ किंच नकेवलमभ्यागतेष्वेववासुदेवदृष्ट्यानमनंक्रियते
किंतु नित्यमेवमनसिवासुदेवश्चिंत्यतइत्याह विशुद्धंसत्वमंतःकरणंसत्त्वगुणोवा वसुदेवशब्दितंवसुदेवशब्देनोक्तम् कुतः यस्मात्तत्रसत्त्वेपुमान्वासुदेवईयतेप्रकाशते
अपगतमावृतमावरणंयस्मात्सः अयमर्थः वसुदेवेभवति प्रतीयतइतिहिवासुदेवः परमेश्वरः प्रसिद्धः सचविशुद्धेसत्त्वेप्रतीयते अतः प्रत्ययार्थेनप्रसिद्धेनप्रकृत्यर्थोनि
र्धार्यते ततश्चवासयतिदेवमितिव्युत्पत्त्यावसत्यस्मिन्नितिवाक्षदेवः दीव्यतेद्योततइतिवा वसुभिः पुण्यैर्दीव्यते प्रकाशतइतिवावसुदेवशब्दवाच्यंशुद्धंसत्त्वम् ततःकि-

पापच्यमानेनहृदातुरेंद्रियः समृद्धिभिः पूरुषबुद्धिसाक्षिणाम् आकल्पएषामधिरोढुमंजसापदंपरंद्वेष्टियथाऽसुराहरिम् २१ प्रत्युद्गमप्रश्र-
यणाभिवादनंविधीयतेसाधुमिथः सुमध्यमे प्राज्ञैः परस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवनदेहमानिने २२ सत्त्वंविशुद्धंवसुदेवशब्दितंयदी-
यतेतत्रपुमानपावृतः सत्त्वेचतस्मिन्भगवान्वासुदेवोह्यधोक्षजोमेनमसाविधीयते २३ तत्तेनिरीक्ष्योनपिताऽपिदेहकृद्दक्षोममद्विट्तदनु
व्रताश्चये योविश्वसृग्यज्ञगतंवरोरुमामनागसंदुर्वचसाकरोत्तिरः २४ यदिव्रजिष्यस्यतिहायमद्वचोभद्रंभवत्यानततोभविष्यति संभावि
तस्यस्वजनात्पराभवोयदासस्द्योमरणायकल्पते २५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेउमारुद्रसंवादेतृतीयोऽध्यायः ३
मैत्रेयउवाच एतावदुक्त्वाविरराम शंकरः पत्न्यंगनाशंह्यभयत्रचिंतयन् सुहृद्दिदृक्षुः परिशंकिताभवान्निष्क्रामतीनिर्विशतीद्विधास-
सा १ सुहृद्दिदृक्षाप्रतिघातदुर्मनाः स्नेहाद्रुदत्यश्रुकलातिविह्वला भवंभवान्यप्रतिपूरुषंरुषाप्रधक्ष्यतीवैक्षतजातवेपथुः २

मतआह सत्त्वेचतस्मि
न् मेमयाननमसानमस्कारेणाऽनुविधीयतेसेव्यतइत्यर्थः मनसेतिपाठेमनसाविशेषेणाविधीयतेचिंत्यतइत्यर्थः यतः अधोक्षभूतेषुप्रत्याहृतेष्वक्षेषुजायतेप्रकाशतेइंद्रियगो
चरइत्यर्थः २३ तत्तस्मात्त्वयाननिरीक्ष्यः देहकृदपीतिपोषकत्वादिभिरौपचारिकपितृत्वव्यावृत्त्यर्थं द्विट्शत्रुः तदेवाह हेवरोरुयोदक्षः विश्वसृजांयज्ञगतंमांनिरपरा
धंतिरोकरोत् तिरस्कृतवान् २४ विपक्षेदोषमाह यदीति मद्वचोतिहायअतिक्रम्य यतः संभावितस्यसुप्रतिष्ठितस्ययदापराभवोभवति तदासपराभवः मरणायकल्पते
२५ इतिचतुर्थेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुपतिंहित्वागतापित्रावमानिता रुषानिर्भर्त्स्यतंयज्ञेजहौदेहमितीर्यते १ उभयत्रानुज्ञानेबलान्निवारणेच सुहृ
द्दिदृक्षुः निष्क्रामतीभवात्परिशंकितापुनर्निर्विशतीचतदासासतीद्विधाआसबभूव नगतानचस्थितात्रांदोलावत् गतिरभवत् १ सुहृदांदिदृक्षायाः प्रतिघातेनदु
र्मनाः अश्रूणांकलाभिः लेशैरतिविह्वलाव्याकुलाअप्रतिपूरुषंस्वसमानपुरुषांतररहितम् प्रधक्ष्यतीवभस्मीकरिष्यतीव रुषाजातोवेपथुः कंपोयस्याः २

ततस्तंविहायपित्रोर्गृहानगात् कथंभूतम् यःप्रीत्यातस्यै आत्मनोदेहस्यार्द्धमदात् त्यागेहेतुः स्त्रैणंस्त्रीस्वभावः तेनविमूढाधीर्यस्याः ३ द्रुतविक्रमांशीघ्रंगच्छं
तीम् सहपार्षदैः यक्षैर्वर्तमानाः मणिमान्मदश्चादिर्येषांते पुरःपुरतोवृषेंद्रोयेषांते गतव्यथानिर्भयाः रुद्रानिक्रमेणतस्यागमनादागतव्यथाइतिवा ४ तांवृषेंद्रमारो
प्यसारिकादिभिः क्रीडोपकरणैः श्वेतातपत्रादिभिश्चमहाराजविभूतिभिः सहविटंकिताः शोभितायग्रुः सारिकापठननिरूपितापक्षिणीगीतायनैर्गीताश्रयैः ५
आसमंताद्योवेदघोषस्तेनोर्जितंशोभमानंयज्ञसंबंधिपशुविशसनंयस्मिन् यद्वा तेनोर्जितमतिशायितंयज्ञवैशसंपरस्परंस्पर्धायस्मिन् तद्यजनंयज्ञस्थानंस-
माविशद्देवीविबुधैश्चजुष्टम् मृदादिभिर्निसृष्टानिनिर्मितानिभांडानिपात्राणियस्मिन् ६ कश्चननाद्रियत् नाहतवान् यज्ञकृतोदक्षात् यद्भयंतस्मात् तत्रहे

ततोविनिश्वस्यसतीविहायतंशोकेनरोषेणचदूयताहृदा पित्रोरगात्स्त्रैणविमूढधीर्गृहान्प्रेम्णात्मनोयोर्द्धमदात्सतांप्रियः ३
तामन्वगच्छन्द्रुतविक्रमांसतीमेकांत्रिनेत्रानुचराःसहस्रशः सपार्षदयक्षामणिमन्मदादयःपुरोवृषेंद्रास्तरसागतव्यथाः ४ तां-
सारिकाकंदुकदर्पणांबुजश्वेतातपत्रव्यजनस्रगादिभिः गीतायनैर्दुंदुभिशंखवेणुभिर्वृषेंद्रमारोप्यविटंकितायग्रुः ५ आब्रह्मघोषो-
र्जितयज्ञवैशसंविप्रर्षिजुष्टंविबुधैश्चसर्वशः मृद्दार्वयःकांचनदर्भचर्मभिर्निसृष्टभांडंयजनंसमाविशत् ६ तामागतांतत्रनकश्चना
द्रियद्विमानितांयज्ञकृतोभयाज्जनः ऋतेस्वसॄर्वैजननींचसादराःप्रेमाश्रुकंठ्यःपरिषस्वजुर्मुदा ७ सौदर्यसंप्रश्नसमर्थवार्तयामा-
त्राचमातृष्वसृभिश्चसादरम् दत्तांसपर्यांवरमासनंचसानादत्तपित्राऽप्रतिनंदितासती ८ अरुद्रभागंतमवेक्ष्यचाध्वरंपित्राचदेवे-
कृतहेलनंविभौ अनादृतायज्ञसदस्यधीश्वरीचुकोपलोकानिवधक्ष्यतीरुषा ९ जगर्हसामर्षविपन्नयागिराशिवद्विषंधूमपथश्र
मस्मयम् स्वतेजसाभूतगणान्समुत्थितान्निगृह्यदेवीजगतोऽभिशृण्वतः १० श्रीदेव्युवाच नयस्यलोकेऽस्त्यति
शायनःप्रियस्तथाप्रियोदेहभृतांप्रियात्मनः तस्मिन्समस्तात्मनिमुक्तवैरकेऋतेभवंतंकतमःप्रतीपयेत् ११

तुः तेनविमानिताम् स्वसॄर्जननींचऋतेविना तास्तुसादराः परिषस्वजुः आलिंगितवत्यः प्रेमाश्रुभिर्निरुद्धः कंठोयासाम् ७ अप्रतिनंदिताअनादृता
सतीनादत्तनगृहीतवती कथंसौदर्येणसोदरत्वेनभगिनीनांयःसंप्रश्नः तत्रसमर्थायोग्यायावार्तातयासहतांचनादत्तनाश्टणोदित्यर्थः ८ नविद्यतेरुद्र-
स्यभागोयस्मिंस्तम् देवेरुद्रेकृतं हेलनमवज्ञा आह्वानाद्यकरणात् ९ जगर्हनिंदितवती अमर्षेणाकोपेनविपन्नाअव्यक्तानयाशिवंद्वेष्टिइतिशिवद्विट्तम्
धूमपथः कर्ममार्गस्तत्रश्रमोऽभ्यासस्तेनस्मयोगर्वोयस्यदक्षवधायसमुत्थितान् स्वाज्ञयानिगृह्यनिवार्य १० निंदामेवाह नयस्येतित्रयोदशभिः मुक्तवै
रकेत्यक्तविरोधेतस्मिन् शिवेप्रभवंतंमृतेविनाकतमः प्रतीपयेत् प्रतिकूलमाचरेत् वैराभावेहेतवः यस्यलोकेअतिशायिनः अतिशयितोनास्ति तथाप्रि
यश्चाप्रियश्चनास्ति समासपाठे अतिशयेनप्रियोनास्ति देहभृतांप्रियोःयमात्मातस्यसमस्तस्यात्मनिकारणभूतेसमस्तरूपइतिवा ११ ५ ५

तस्यचमनिकूलकरणंद्वेधा महत्तमद्रोहेणसाक्षात्तद्द्रोहेणच तत्रपुरुषाणांचातुर्विध्यंवदंतीमहत्तमद्रोहमाह दोषानितिद्वाभ्याम् हेद्विजेत्यधिक्षेपः भवादृशाः
त्वद्विधाः असूयकाः परेषांगुणेषुदोषानेवगृण्हंति नतुगुणान् केचिन्मध्यस्थागुणेषुदोषान्नगृण्हंति किंतु यथास्थितान्गुणदोषान् विवेकेनगृण्हंति तेतु
महांतउच्यंते साधवस्तुकेवलंगुणानेवगृण्हंति नदोषान् तेतुमहत्तराउच्यंते महत्तमास्तुदोषानगृण्हंत्येव तेचमत्युतफल्गून् तुच्छानपिगुणान्बहुलीकुर्वंति इतिक
रिष्णावोभवंति तेषुभवान् अयमविदत् विदितवान् कल्पितवानित्यर्थः तच्चब्रह्मिष्ठानभिभूयकल्पितवानित्यनेनसूचितम् १२ एतच्चदुर्जनेषुयुक्तमेवेत्याह नेतिकु-
णपंजडंशरीरंतदेवआत्मेतिवदंति येतेषु ईर्ष्याअक्षांतिः सेर्ष्ययथाभवत्येवंमहतांविनिंदेति यत् एतदाश्चर्यंनभवति सेर्ष्यनिरस्तंतेजः प्रभावोयेषामितिवा यद्यपिम
हापुरुषाः स्वनिंदांसहंतेनथाऽपितत्पादरेणवस्तदसहमानाः तेषांतेजोनिरस्यंति अतोऽशक्तेषुमहन्निंदनमेवोचितमित्यर्थः १३ तदेवंमहत्तमद्रोहमुक्त्वातस्मिन्नेव-
कृतंद्रोहमाह यदितिद्वाभ्याम् यदस्यद्व्यक्षरमात्रंशिवइति तत्प्रसिद्धंनाम नृणांसर्वेषामाशुअघंसर्वंहंति केवलंगिरैवेरितमुच्चारितंनतुमनःपूर्वकं नतुसकृदपि

दोषान्परेषांहिगुणेष्वसाधवोगृण्हंतिकेचिन्नभवादृशाद्विज गुणांश्चफल्गून्बहुलीकरिष्णवोमहत्तमास्तेष्वविदद्भवानघम् १२ नाश्चर्य-
मेतद्यदसत्सुसर्वदामहद्विनिंदाकुणपात्मवादिषु सेर्ष्यंमहापूरुषपादपांसुभिर्निरस्ततेजःसुतदेवशोभनम् १३ यद्व्यक्षरंनामगिरे-
रितंनृणांसकृत्प्रसंगादघमाशुहंतितत् पवित्रकीर्तिंतमलंघ्यशासनंभवानहोद्वेष्टिशिवंशिवेतरः १४ यत्पादपद्मंमहतांमनोऽलिभि
र्निषेवितंब्रह्मरसासवार्थिभिः लोकस्ययद्वर्षतिचाशिषोऽर्थिनस्तस्मैभवान्द्रुह्यतिविश्वबंधवे १५ किंवाशिवाख्यमशिवंनविदुस्त्व
दन्येब्रह्मादयस्तमवकीर्यजटाःश्मशाने तन्माल्यभस्मनृकपाल्यवसत्पिशाचैर्येमूर्धभिर्दधतितच्चरणावसृष्टम् १६ कर्णौपिधा-
यनिरयाद्यदकल्पईशेधर्मावितर्यसृणिभिर्नृभिरस्यमाने छिंद्यात्प्रसह्यरुशतीमसतींप्रभुश्चेज्जिव्हामसूनपिततोविसृजेत्सधर्मः १७
अतस्तवोत्पन्नमिदंकलेवरंनधारयिष्येशितिकंठगर्हिणः जग्धस्यमोहाद्धिविशुद्धिमंधसोजुगुप्सितस्योद्धरणंप्रचक्षते १८

प्रसंगादपितंशिवंद्वेष्टि तलंघ्यंशासनमाज्ञायस्यअहोशिवेतरः अमंगलरूपः १४ पापहरत्वमुक्त्वाभुक्तिमुक्तिप्रदत्वेनशिवंवर्णयंत्याह यस्यपादपद्मंमनांस्ये
वालयस्तैः ब्रह्मरसोब्रह्मानंदः सएवासवोमकरंदः तदर्थिनः यच्चार्थिनः सकामस्यताआशिषोवर्षति १५ यदुक्तंशिवापदेशोह्यशिवइति यच्चोक्तंप्रेतावा-
सेष्वित्यादि तदाक्षिपंत्याह किंवेति योजटाअवकीर्यश्मशानेअवसत् वसतिस्म तस्यश्मशानमाल्यानिभस्मानिनृकपालानिचभूषणत्वेनसंति यस्यतंत्वत्तो
ऽन्येनविदुः किंतेविदंत्येवेतिचेत् ननथासति तेषांतद्दास्यानुपपत्तेरित्याह तच्चरणादवसृष्टंगलितंनिर्माल्यंमूर्द्धभिर्धारयंति १६ इदानींदेहंत्यक्तुकामाधर्मतत्त्व
माह कर्णावाच्छाद्यनिर्गच्छेत् यद्यदिमर्तुंमारयितुंवाकल्पोनभवति कदा धर्मावितरिधर्मरक्षकेईशेस्वामिनि असृणिभिर्निरंकुशैर्नृभिरस्यमानेऽधिक्षिप्य
माणेप्रभुःशक्तश्चेत् रुशतीमकल्याणवादिनींप्रसह्यबलात् छिंद्यात् ततोऽपिस्वयंप्राणान्विसृजेदितियत्सधर्मः १७ तवत्वत्तःउत्पन्नम् शितिकंठेनीलकंठः त-
न्निंदकात् प्रमादादापन्नस्यापवित्रस्यत्यागंविनानशुद्धिरितिदृष्टांतेनाह जग्धस्यभक्षितस्यान्नस्योद्धरणंवमनमेवपुंसः विशुद्धिंप्रचक्षते १८ ५ ५

यदुक्तंलुप्तक्रियायाश्चयइतितत्राह नेति वेदवादान् विधिनिषेधरूपान् स्वएवलोकेस्वात्मन्येवरममाणस्यमहतोमुनेः सम्यक्विरक्तस्यमतिर्नानुवर्ततेनिवृत्ताधिका
रत्वात् अधिकारभेदेदृष्टांतः यथादेवानांगतिराकाशएवमनुष्याणांपृथिव्यामेव अतःस्वएवधर्मेप्रवृत्तिलक्षणेनिवृत्तिलक्षणेवास्थितः सन् परमन्यधर्मंपुरुषंवानाक्षि
पेत् ननिंदेत् व्यवस्थिताधिकारत्वेनोभयोः सत्यत्वात् नाक्षिपेदेवेतिवाऽन्वयः १९ एतदेवोपपादयंस्त्वाह प्रवृत्तमग्निहोत्रादि निवृत्तंशमदमादि ऋतंसत्यमेव यतःवेदेआ-
श्रितंविहितम् तत्त्वविविच्यव्यवस्थयाश्रितं तत्त्वविशेषेणाव्यवस्थामेवाह उभयंरागवैराग्यलक्षणम् लिंगंचिन्हमधिकारिविशेषणंयस्मिन्तत् ननुयावज्जीवमग्निहो
त्रंजुहोति शांतोदांतइत्यादिषुनैवंव्यवस्थाप्रतीयते सत्यम् तथाऽप्युभयोरेकाधिकारविरोधात्तथापर्यवस्यतीत्याह युगपद्भावोयौगपद्यंयौगपद्येनैकस्मिन् कर्तरि
तत्कर्मद्वयंविरोधि ननुतर्हिनिवृत्तंकर्मशिवेनापिकर्तव्यमेवेतत्याह ब्रह्मणिसदाशिवेकिंचिदपिकर्मनऋच्छतिप्राप्नोति अतोयथाप्रवृत्तनिवृत्तयोः परस्परधर्माक
रणेनदोषः तथेश्वरएतदुभयधर्माकरणेऽपीतिभावः २० चिताभस्मकृतस्नानः तथानग्नइत्यादिनायोभोगाद्यभावउक्तस्तत्राह हेपितः अस्माभिरास्थिताः आश्रि-

नवेदवादाननुवर्ततेमतिःस्वएवलोकेरमतोमहामुनेः यथागतिर्देवमनुष्ययोःपृथक्स्वएवधर्मेनपरंक्षिपेत्स्थितः १९ कर्मप्रवृत्तंचनिवृत्तमप्यृ
तंवेदेविविच्योभयलिंगमाश्रितं विरोधितद्यौगपदैककर्तरिद्वयंतथाब्रह्मणिकर्मनर्च्छति २० मावःपदव्यःपितरस्मदास्थितायायज्ञशालासुन
धूमवर्त्मभिः तदन्नतृप्तैरसुभृद्भिरीडिताअव्यक्तलिंगाअवधूतसेविताः २१ नैतेनदेहेनहरेकृतागसोदेहोद्भवेनालमलंकुजन्मना व्रीडाममाभूत्कु
जनप्रसंगतस्तज्जन्मधिग्योमहतामवद्यकृत् २२ गोत्रंत्वदीयंभगवान्वृषध्वजोदाक्षायणीत्याहयदासुदुर्मनाः व्यपेतनर्मस्मितमाशुतत्त्वहं
व्युत्स्रक्ष्यएतत्कुणपंत्वदंगजम् २३ मैत्रेयउवाच इत्यध्वरेदक्षमनूद्यशत्रुहन्क्षिताबुदीचींनिषसादशांतवाक् स्पृष्ट्वाजलंपीतदुकूल
संवृतानिमील्यदृग्योगपथंसमाविशत् २४ कृत्वासमानावनिलौजितासनासोदानमुत्थाप्यचनाभिचक्रतः शनैर्हृदिस्थाप्यधियोरसिस्थि
तंकंठाद्भ्रुवोर्मध्यमनिंदितानयत् २५

ताःपदव्यः अणिमादिसमृद्धयः वोयुष्माकंमानसंतीत्यर्थः यतोवःपदव्योयज्ञशालास्वेवभवंति ताश्चतदन्नेनयज्ञ-
गतेनान्नेनतृप्तैः केवलमीडिताधूमवर्त्मभिश्चभुज्यंते याअस्मत्पदव्यस्तास्तुनैवंभूताः किंत्वव्यक्तलिंगाः नव्यक्तंलिंगंहेतुर्यासाम् इच्छामात्रप्रभवत्वात् अवधूतैःब्र-
ह्मविद्भिःसेविताः अतोऽहमाढ्योकद्दोदरिद्दइतिगर्वमाकृथाइतिभावः २१ किंबहुनोक्तेनइदंदेहंत्यक्ष्याम्येवेत्याह द्वाभ्यां एतेननालंनपूर्यतेकिं अपित्वलमेव कथंभूते
न कुजन्मना तदेवाह हरेकृतापराधस्यतवदेहादुद्भूतेनउत्पन्नेन ननुमश्लाघ्योऽयंदेहः कथंत्याज्यस्तत्राह कुजनस्यतवप्रसंगतः संबंधात् ममलज्जाऽभूत् अतोयोमहताम-
प्रियकर्तातस्मात् यज्जन्मतद्धिक् त्वत्संबंधादश्लाघ्योमित्यर्थः २२ किंच परिहासादिषुविनोदेनापिदाक्षायणीतिसंबोधयन् त्वदीयंत्वत्संबंधवाचकंगोत्रंनामयदावृषध्व
जआह गृह्णातितदाऽहंव्यपेतनर्मस्मितंयथाभवत्येवंसुदुर्मनाअतिदुःखितचित्ताभवामि तस्माद्धिनिश्चितमेतत्कुणपप्रायंव्युत्स्रक्ष्येत्यक्ष्यामि २३ दक्षंप्रत्यनुवादंकृ
त्वा शत्रुहन् क्रोधादिरिपुघातिन् उदीचीमुदीच्यांदिशिपाठांतरे उदङ्मुखीशांतवाक् गृहीतमौनाजलंस्पृष्ट्वा आचम्यदृक्दृशम् २४ योगमार्गमेवाह कृत्वेति अनिलौ
प्राणापानावूर्ध्वाधोवृत्तिकरोनिरोधेनसमानोएकरूपौनाभिचक्रेकृत्वा ततउदानमुत्थाप्यधियासहहृदिस्थापयित्वाकंठमार्गेणभ्रुवोर्मध्यमनयत् २५ ५ ५

महतांपूज्यतमेनश्रीरुद्रेण २६ चरणांबुजेआसवंभजनानंदम् भर्तुरपरंनददर्श देहश्चसद्यः प्रज्वलितोऽभूत् समाधिनायोऽग्निस्तेन २७ स्वेषुविचहाहेत्यादिवादः तमे
वाह हंतेतिविषादे देवतमस्यपूज्यतमस्यप्रियाकेनदक्षेणप्रकोपितासती २८ महदनात्म्यंदौर्जन्यम् अस्यसर्वत्रस्नेहएवन्याय्यइत्याहुः यस्येति येनविमता अवज्ञाता
२९ दुर्मर्षमत्यसहनंहृदयंयस्यलोकेजनमध्येचशब्दात्परकंच यद्यतः स्वीयामंगजांसुताम् अपराधतः स्वावज्ञया मृतयेमरणायोद्यतांननिवारितवान् पुरुषद्विट्शिवद्वे
षी ३० अद्भुतंचदृष्ट्वा ३१ यद्यज्ञघ्नान्हंतीति यज्ञघ्नघ्नंतेनापहतंरक्षइत्यादिना ३२ अध्वर्युणाभृगुणा येनपायासोमंप्राप्ताः ऋभवोनामदेवाउत्थिताः ३३ ब्रह्मतेजसा
उशद्भिर्दैदीप्यमानैः ३४ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेतुसतीदेहत्यागमाकर्ण्यशंकरः वीरभद्रंरुषोत्पाद्यतेनदक्षमघातयत् १ प्रजापतेर्हतोर्निधनं

एवंस्वदेहंमहतांमहीयसामुहुःसमारोपितमंकमादरात् जिहासतीदक्षरुषामनस्विनीदधारगात्रेष्वनिलाग्निधारणाम् २६ ततःस्वभर्तुश्चरणां
बुजासवंजगद्गुरोश्चिंतयतीनचापरम् ददर्शदेहोहतकल्मषासतीसद्यःप्रजज्वालसमाधिजाग्निना २७ तत्पश्यतांखेभुविचाद्भुतंमहद्धाहेतिवा
दःसुमहानजायत हंतप्रियादैवतमस्यदेवीजहावसून्केनसतीप्रकोपिता २८ अहोअनात्म्यंमहदस्यपश्यतप्रजापतेर्यस्यचराचरंप्रजाः जहा
वसून्यद्विमतात्मजासतीमनस्विनीमानमभीक्ष्णमर्हति २९ सोऽयंदुर्मर्षहृदयोब्रह्मध्रुक्चलोकेऽपकीर्तिंमहतीमवाप्स्यति यदंगजांस्वां
पुरुषद्विडुद्यतांनप्रत्यषेधन्मृतयेऽपराधतः ३० वदत्येवंजनेसत्याद्दृष्ट्वासुत्यागमद्भुतम् दक्षंतत्पार्षदाहंतुमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ३१ तेषामा
पततांवेगंनिशाम्यभगवान्भृगुः यज्ञघ्नघ्नेनयजुषादक्षिणाग्नौजुहावह ३२ अध्वर्युणाहूयमानेदेवाउत्पेतुरोजसा ऋभवोनामतपसासो-
मंप्राप्ताःसहस्रशः ३३ तैरलातायुधैःसर्वेप्रमथाःसहगुह्यकाः हन्यमानादिशोभेजुरुशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ३४ इतिश्रीभा॰चतुर्थस्कंधेसतीदेहो
त्सर्गोनामचतुर्थोऽध्यायः ४ मैत्रेयउवाच भवोभवान्यानिधनंप्रजापतेरसत्कृतायाअवगम्यनारदात् स्वपार्षदसैन्यंचतदध्वरर्भुभि-
र्विद्रावितंक्रोधमपारमादधे १ क्रुद्धःसुदष्टौष्ठपुटःसधूर्जटिर्जटांतडिद्वह्निसटोग्ररोचिषम् उत्कृत्यरुद्रःसहसोत्थितोहसन्गंभीरनादोविससर्-
जतांभुवि २ ततोतिकायस्तनुवास्पृशन्दिवंसहस्रबाहुर्घनरुक्त्रिसूर्यदृक् करालदंष्ट्रोज्वलदग्निमूर्धजःकपालमालीविविधोद्यतायुधः ३ तंकिं
करोमीतिगृणंतमाहबद्धांजलिंभगवान्भूतनाथः दक्षंसयज्ञंजहिमद्भटानांत्वमग्रणीरुद्रभटांशकोमे ४ आज्ञप्तएवंकुपितेनमन्युनासदेवदे
वंपरिचक्रमेविभुम् मेनेतदात्मानमसंगरंहसामहीयसांतातसहःसहिष्णुम् ५

कुतः तेनासत्कृतायाः तस्याध्वरेऋभवोदेवास्तैः १ सधूर्जटिः रुद्रः घोरःस
न् जटामुत्कृत्योत्पाट्योत्थितःसन् तांभुविविससर्ज सुदष्टओष्ठपुटोयेन तडितांवह्नीनांचसटाज्वालास्तद्वदुग्रम् रोचिर्यस्यास्ताम् २ ततोजटायाःसकाशात् अति
कायोवीरभद्रोजातइतिशेषः तनुवातन्वादेहेनदिवंस्पृशन् अत्युच्चइत्यर्थः घनरुक्कृष्णवर्णः त्रयःसूर्याइवदृशोयस्य करालास्तुंगादंष्ट्रायस्य ज्वलदग्निरिवमूर्धजा
यस्य कपालमालायुक्तः विविधान्युद्यतान्यायुधानियस्य ३ हेरुद्र हेमद्युद्धकुशल मद्भटानांत्वमग्रणीःसन् सयज्ञंदक्षंजहि ब्रह्मतेजोदुर्जयमितिमामंस्थाः यतस्त्वं
मेअंशकः ४ मन्युनारुद्रेणपरिचक्रमे प्रदक्षिणीचकार असंगमप्रतिघातंयत् रंहोवेगः तेन भोतान महीयसांबलीयसामपिसहः सहिष्णु बलंसोढुंक्षमंमेने ५ ६

जगदंतकोमृत्युः तस्याप्यंतकंशूलं घोषयंतिशब्दंकुर्वंतीतिघोषणानिनूपुरादीनिभूषणानि ययोस्तावंघ्रीयस्यसः ६ ककुभिदिशितमोनभवति किंतु रजइतिज्ञात्वाहुः रजए
ततकुतोऽभूत् दस्युः चिंतयामासुः ७ हेत्वंतरासंभवेनोत्पातिकंकल्पयंति वाताइति दस्यूनामभावेहेतुः प्राचीनबर्हिस्तदानींतनोराजाजीवतीतिनकाल्यंतेनशीघ्रंनीयंते
८ प्रसूतिर्दक्षपत्नीसामिथ्यासुरुव्यायासाम् विपाकः फलं पश्यंतीनामिति तस्याडुःस्वाधिक्येहेतुः अवद्ध्यो अवज्ञानवान् अनागामनागसम् ९ नन्वेदंसुतावज्ञामात्रंकिं
तुरुद्रावज्ञानंच अतोनास्यभद्रंभविष्यतीत्याहुः यस्त्विनिद्वाभ्याम् स्मुतोविकीर्णोजटाकलापोयस्य स्वशूलस्यसूच्यामग्रेअर्पिताः दिग्गजेंद्रायस्यउदितान्युन्नमितानि
अस्त्राणियेस्तेदोषोबाहवएवध्वजास्तान्वितत्यहर्षेणनृत्यति उच्चैःअट्टहासः कठोरोहासएवस्तनयित्नुर्गर्जिततेनभिन्नादीर्णादिशोयेनसः अमर्षयित्वा असहनयुक्तं
कृत्वामन्युसुतंक्रोधव्याप्तम् उदकः विक्षिप्तोभागणोनक्षत्रसंयोयेन पुनश्चतंकोपयतोविधातुरपिकिंस्वस्ति स्यान्नस्यादेवकाऽन्यस्यकथा ११ उद्विग्नामचलिताहक्

अन्वीयमानःसहरुद्रपार्षदैर्भृशन्नदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवम् उद्यम्यशूलंजगदंतकांतकंसप्राद्रवत्घोषणभूषणांघ्रिः ६ अथ र्त्विजोयजमानःस
दस्याः ककुभ्युदीच्यांप्रसमीक्ष्यरेणुम् तमः किमेतत्कुतएतद्रजोऽभूदितिद्विजाद्विजपत्न्यश्चदध्युः ७ वातानवांतिनहिसंतिदस्यवःप्राचीनब-
र्हिर्जीवतिहोग्रदंडः गावोनकाल्यंतइदंकुतोरजोलोकोऽधुनाकिंप्रलयायकल्पते ८ प्रसूतिमिश्राःस्त्रियउद्विग्नचित्ताऊचुर्विपाकोवृजिनस्यैषत
स्य यत्पश्यंतीनांदुहितॄणांप्रजेशःसुतांसतीमवदध्यावनागाम् ९ यस्त्वंतकालेव्युप्तजटाकलापःस्वशूलसूच्यर्पितदिग्गजेंद्रः वितत्यनृत्य
त्युदितास्त्रदोर्ध्वजानुच्चाट्टहासस्तनयित्नुभिन्नदिक् १० अमर्षयित्वातमसह्यतेजसंमन्युप्लुतंदुर्निरीक्ष्यंभ्रुकुट्या करालदंष्ट्राभिरुदस्तभाग
णंस्यात्स्वस्तिकिंकोपयतोविधातुः ११ बह्वेवमुद्विग्नदृशोच्यमानेजनेनदक्षस्यमुहुर्महात्मनः उत्पेतुरुत्पाततमाःसहस्रशोभयावहादिविभूमौ
चपर्यक् १२ तावत्सरुद्रानुचरैर्मखोमहान्नानायुधैर्वामनकैरुदायुधैः पिंगैःपिशंगैर्मकरोदराननैःपर्याद्रवद्भिर्विदुरान्वरुध्यत १३ केचिद्ब-
भंजुःप्राग्वंशंपत्नीशालांतथापरे सदआग्नीध्रशालांचतद्विहारंमहानसम् १४ रुरुजुर्यज्ञपात्राणितथैकेऽग्नीननाशयन् कुंडेष्वमूत्रयन्
केचिद्बिभिदुर्वेदिमेखलाः १५ अबाधंतमुनीनन्यएकेपत्नीरतर्जयन् अपरेजगृहुर्देवान्प्रत्यासन्नान्पलायितान् १६ भृगुंबबंधमणिमा
न्वीरभद्रःप्रजापतिं चंडीशःपूषणंदेवंभगंनंदीश्वरोग्रहीत् १७ सर्वएवर्त्विजोदृष्ट्वासदस्याःसदिवौकसः तैरर्द्यमानाःसुभृशंग्रावभिर्नैकधाद्रवन्
१८

यस्यतेनजनेनबहुयथाभवत्येवमुच्यमानेसति उत्पाततमाः महोत्पाताउत्थिताः पर्यक्सर्वतश्चकथंभूताः महात्मनोऽपिदक्षस्यभयावहाः १२ नानाआयुधानियेषां वामनकैः ह्रस्वैःउद्यतायुधैः पिंगैःकपिलैः पिशंगैः पीतैः मकरस्येवोदरमाननंचयेषांतैः परितोधावद्भिः अवरुद्धः १३ यज्ञशालायाः पूर्वपश्चिमस्तंभयोः अर्पितंपूर्वपश्चिमायतंकाष्ठंप्राग्वंशःतम् यज्ञशालायाः पश्चिमतः पत्नीशालातम् यज्ञशालायाःपुरतः स्थितंसदोमंडपम् सदसःपुरोहविर्धानम् तस्योत्तरतआग्नीध्रशालाम् तद्विहारंयजमानगृहम् महानसंपाकभोजनशालाम् १४ रुरुजुः बभंजुः उत्तरवेद्याः मेखलाः सीमासूत्राणि आज्ञागुरूणांद्यविचारणीयाइति हेतोर्नतेदोषभाजिनइतिभावः १५ प्रत्यासन्नान् पलायितान् समीपस्थान् पलायितानपिजगृहुः १६ १७ ग्रावभिरर्द्यमानाः नैकधा अनेकधाद्रुद्रुवुः १८ ६४

सुवोहस्तेयस्यभवोवीरभद्रः लुलुंचेउत्पाटितवान् १९ उज्जहार उद्धृतवान् सदस्थः सभायांस्थितः सन् शपंतंशिवनिंदांकुर्वंतंदक्षमक्ष्णा अक्षिसंकोचेन असूसुचत्
२० कलिंगदेशराजस्यानिरुद्धोद्वाहेबलभद्रोयथाद्यूतेदंतान् पातितवान् गरिमाणिगुरुतरेकुद्वेनिंद्यमानेदत्तः दंतान् दर्शयन् योजहास पूष्णोपिति पाठेद्विवचनमैंद्रा
पौष्णश्चरुर्भवतीत्यत्रान्यसहितस्यापिपूष्णोदंतपातप्राप्त्यर्थंसूचितवान् तथाहि पूषाप्रपिष्टभागोऽदंतकोहितंदेवाअब्रुवान्निति विहितस्यपोषणस्यद्विदैवत्याभावान्
तत्रतस्यदंताः संतीतिवक्तव्यंस्यात् नचैनत्संगच्छतइत्याशंक्यतत्रापितस्यदंतपातोअवस्थाभेदेप्रवृत्तेनाद्विवचनेनप्राप्यते अतएवपूष्णोऽनुग्रहंद्वेधावक्ष्यति पूषातुय-
जमानस्यदद्भिर्जक्षतुपिष्टभुक् इति केवलस्येत्सापिष्टभुक्भविष्यति अन्यसहितस्थ्वेद्यजमानस्यदद्भिर्भक्षयिष्यतीत्यर्थः २१ छिंदन्नपीत्यत्रशिरइत्युपरिष्यक्तीभविष्यति
त्र्यंबकोवीरभद्रः २२ अस्त्रान्वितैर्मंत्रसहितैः ननिर्भिन्नात्वक्यस्यतथाभूतंदृष्ट्वेतिशेषः २३ सपशूनांपतिः मखेवसंज्ञपनंयोगंकंठनिष्पीडनादिरूपंमारणोपायंदृ

जुह्वतःस्रुवहस्तस्यश्मश्रूणिभगवान्भवः भृगोर्लुलुंचेसदसियोऽहसत्श्मश्रुदर्शयन् १९ भगस्यनेत्रेभगवान्पातितस्यरुषाभुवि उज्ज-
हारसदस्थोऽक्ष्णायःशपंतमसूसुचत् २० पूष्णश्चापातयद्दंतान्कालिंगस्ययथाबलः शप्यमानेगरिमणियोऽहसद्दर्शयन्दतः २१ आक्रम्यो
रसिदक्षस्यशितधारेणहेतिना छिंदन्नपितदुद्धर्तुंनाशक्नोत्त्र्यंबकस्तदा २२ शस्त्रैरस्त्रान्वितैरेवमनिर्भिन्नत्वचंहरः विस्मयंपरमापन्नोद
ध्यौपशुपतिश्चिरम् २३ दृष्ट्वासंज्ञपनंयोगंपशूनांसपतिर्मखे यजमानपशोःकस्यकायात्तेनाहरच्छिरः २४ साधुवादस्तदातेषांकर्मत
त्तस्यशंसतां भूतप्रेतपिशाचानामन्येषांतद्विपर्ययः २५ जुहावैतच्छिरस्तस्मिन्दक्षिणाग्नावमर्षितः तद्देवयजनंदग्ध्वाप्रातिष्ठद्गुह्य-
कालयम् २६ इतिश्रीभा० चतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञविध्वंसोनामपंचमोऽध्यायः ५ मैत्रेयउवाच अथदेवगणाःसर्वेरुद्रानीकैःपराजिताः
शःशूलपट्टिशनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरैः १ उच्छिन्नभिन्नसर्वांगाःसर्त्विक्सभ्याभयाकुलाः स्वयंभुवेनमस्कृत्यकात्स्न्येनैतन्न्यवेदयन् २
उपलभ्यपुरैवैतद्भगवानब्जसंभवः नारायणश्चविश्वात्मानकस्याध्वरमीयतुः ३ तदाकर्ण्यविभुःप्राहतेजीयसिकृतागसि क्षेमायतत्रसा
भूयान्नप्रायेणबुभूषता ४ अथापियूयंकृतकिल्बिषाभवंयेबर्हिषोभागभाजंपरादुः प्रसादयध्वंपरिशुद्धचेतसाक्षिप्रप्रसादंप्रगृहीतांघ्रिपद्म
म् ५ आशासानाजीवितमध्वरस्यलोकःसपालःकुपितेनयस्मिन् तमाशुदेवंप्रिययाविहीनंक्षमापयध्वंहृदिविद्धंदुरुक्तैः ६

स्थातेनोपायेनाहरत् २४ अन्येषांब्राह्मणादीनांतद्विपर्ययःअसाधुवादःअभूदितिशेषः २५ गुह्यकालयंकैलासं २६ इतिचतुर्थेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठे
तुदेवसंघेनसहगत्वाभवंविधिः सांत्वयामासदक्षादिजीवितायर्थमादरात् १ अथदेवगणाःस्वयंभुवेन्यवेदयन्नितिद्वितीयेनान्वयः १ शूलादिभिःसंछिन्नानित्रुटि-
तानिभिन्नानिविदीर्णान्यंगानियेषां सहऋत्विग्भिःसभ्यैश्चवर्तमानाः २ कस्यदक्षस्ययज्ञेब्रह्माविष्णुश्चनेयतुः नजग्मतुः यत्राऽक्दकोयज्ञस्तत्रनारायणविरिंच्यावपिनाग
तौ ३ विभुर्ब्रह्मातेजीयसि अतितेजस्विनिपुरुषेकृतागसिसत्यपित्वयंतत्रकृतागसांबुभूषतामपराधंकर्तुमिच्छतांसानथाबुभूषातेषांक्षेमायनभूयात् प्रायेणेतिलोको-
क्तिः नभवेदेवेत्यर्थः ४ अथापिप्रसादयध्वंक्षमापयत येभवंतः बर्हिषोयज्ञस्यभागभाजंपरादुः दूरेखंडितवंतः प्रगृहीतांघ्रिपद्मंपादौप्रगृह्येत्यर्थः ५ अध्वरस्यजीवितंपुनः
संधानंप्रार्थयमानाःसंतः यस्मिन्कुपितेसतिसपालोलोकःनभवेन्नश्येदित्यर्थः

वयंतुतत्रगंतुंबिभीमः त्वमेवाकिंचिदुपायंविधत्स्वेतिचेत् अतआह नेति यज्ञस्तदानीतनइंद्रः यस्यतत्त्वंबलवीर्ययोः प्रमाणामियत्तांचनविदुः वीर्यंपराक्रमः पापमि-
निपाठेऽपराधम् ७ ८ कैलासंवर्णयति जन्मौषधीत्यादिचतुर्दशभिः नरेतरैर्देवैर्जुष्टम् ९ शृंगैरमणंरतिप्रदमित्युत्तरेणान्वयः कथंभूतैर्नानाधातुभिर्विचित्रितैः नानाद्रुम-
लतागुल्माश्रयेषु १० नानाअमलानिप्रस्रवणानियेषु नानाकंदराःसानवश्चयेषु रमणैःसहक्रीडंतीनां ११ मयूराणांकेकाभिःस्वनैर्नादितं मदांधैरलिभिर्विमूर्च्छितं मू-
र्छनारागगतिविशेषः तद्यासंकुलम् रक्तकंठानांकोकिलानांस्रावितैःप्लुतत्वंनीतैःस्वरैः अन्येषांचपतत्रिणांकूजितैःउद्धस्तैःउन्नतशाखैर्द्रुमैर्द्विजान् पक्षिणआह्वयंतमि
व लोकेहिहस्तमुत्क्षिप्योच्चैः स्वरेणाह्वानमर्थिनांकुर्वंति अद्रिश्चोत्क्षिप्तहस्ताकारैर्द्रुमैस्तत्रत्यपक्षिस्वनैश्चतथालक्ष्यतइत्यर्थः व्रजद्भिर्मातंगैर्व्रजंतमिवनिर्झरध्वानिभि-

नाहंनयज्ञोनचयूयमन्येयेदेहभाजोमुनयश्चतत्त्वम् विदुःप्रमाणंबलवीर्ययोर्वायस्यात्मतंत्रस्यकउपायंविधित्सेत् ७ सइत्थमादिश्यसुरान
जस्तैःसमन्वितःपितृभिःसप्रजेशैः ययौस्वधिष्ण्यान्निलयंपुरद्विषःकैलासमद्रिप्रवरंप्रियंप्रभोः ८ जन्मौषधितपोमंत्रयोगसिद्धैर्नरेतरैः जुष्टं
किन्नरगंधर्वैरप्सरोभिर्वृतंसदा ९ नानामणिमयैःशृंगैर्नानाधातुविचित्रितैः नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृतैः १० नानाऽमलप्रस्र
वणैर्नानाकंदरसानुभिः रमणंविहरंतीनांरमणैःसिद्धयोषिताम् ११ मयूरकेकाभिरुतंमदांधालिविमूर्छितम् प्लावितैरक्तकंठानांकूजितै
श्चपतत्रिणाम् १२ आह्वयंतमिवोद्धस्तैर्द्विजान्कामदुघैर्द्रुमैः व्रजंतमिवमातंगैर्गृणंतमिवनिर्झरैः १३ मंदारैःपारिजातैश्चसरलैश्चोपशोभि
तम् तमालैःशालतालैश्चकोविदारासनार्जुनैः १४ चूतैःकदंबैर्नीपैश्चनागपुन्नागचंपकैः पाटलाशोकबकुलैःकुंदैःकुरबकैरपि १५ स्वर्णार्ण
शतपत्रैश्चवरवेणुकजातिभिः कुब्जकैर्मल्लिकाभिश्चमाधवीभिश्चमंडितम् पनसोदुंबराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिंगुभिः १६ भूर्जैरोषधिभिःपूगै
राजपूगैश्चजंबुभिः खर्जूराम्रातकाम्राद्यैःप्रियालमधुकेंगुदैः १७ द्रुमजातिभिरन्यैश्चराजितंवेणुकीचकैः कुमुदोत्पलकल्हारशतपत्रवनर्द्धि
भिः १८ नलिनीषुकलंकूजत्खगवृंदोपशोभितम् १९ मृगैःशाखामृगैःक्रोडैर्मृगेंद्रैर्ऋक्षशल्यकैः गवयैर्नाभिभिर्व्याघ्रैर्निर्जुष्टंमहिषादिभिः
२० कदलीखंडसंरुद्धनलिनीपुलिनश्रियम् पर्यस्तंनंदयासत्याःस्नानपुण्यतरोदया विलोक्यभूतेशगिरिंविबुधाविस्मयंययुः २१ ददृशुस्तत्र
तेरम्यामलकांनामवैपुरीम् वनंसौगंधिकंचापियत्रतन्नामपंकजं २२ नंदाचालकनंदाचसरितौबाह्यतःपुरः तीर्थपादपदांभोजरजसाऽतीवपा
वने २३

गृणंतंभाषमाणमिव १३ १४ चूताम्रयोरवांतरजातिभेदः वेणुकीचकयोश्चनीरंध्रसरंध्रत्वेनभेदः १५ वेणुकजातिभिरित्यत्र वेणुकाएलाजातिर्मालती १६
१७ द्रुमजातिभिरित्यत्रजातिरवांतरभेदसामान्यं १८ कुमुदादिसमृद्धिभिर्नलिनीषुसरःसुकलंमधुरंयथाभवति एवंकूजंतियानिपक्षिवृंदानितैरुपशोभितम् १९ मृ-
गादिभिर्निर्जुष्टंनिषेवितम् नाभिभिःकस्तूरीमृगैः पूर्वंमृगगणाःशृंगविशेषणत्वेनोक्ताः इदानींस्वातंत्र्येणेत्यपौनरुक्त्यम् कदलीखंडैःसंरुद्धानिआवृतानिनलिनीनां
पुलिनानितैःश्रीःशोभायस्मिन् २० नंदयागंगयापर्यस्तंपरिवेष्टितम् सत्याःभवान्याःस्नानेनपुण्यंपुण्यतरमतिसुगंधमुदकंयस्याम् २१ तत्रगिरौवनंचददृशुः य
त्रवनेतन्नामसौगंधिकंपंकजंभवति जाताविकवचनम् २२ पुरींवर्णयति नंदाचेतिचतुर्भिः सरितौपुराद्बाह्यतोभवतः तीर्थपादस्यहरेःपादांभोजरजसा २३ ५

ययोर्विगाह्यप्रविश्यक्रीडंति २४ ययोरंभोविगततृषोऽपिगजाःपिबंति तत्रहेतुः तासांसुरस्त्रीणांस्नानेनपत्रसंगलितंयन्नवंकुंकुमंतेनपिंजरंपीतवर्णं गजीःक-
रिणीः २५ तारंरूप्यम् ताराादिमयविमानानांशतैःसंकुलाम् तडिद्भिःस्त्रीणां घनैर्विमानानाम् खेनपुर्याःसादृश्यम् २६ यक्षेश्वरपुरींहित्वाऽतिक्रम्यनद्द्नंचद-
ध्यातेदेवाःआरात् दूरात् वटंददृशुरितिचतुर्थेनान्वयः कथंभूतंवनम् चित्राणिमाल्यानिफलानि छदाश्चपत्राणियेषुतैर्द्रुमैः हृद्यंसुखकरम् २७ रक्तकंठखगानाम
नीकस्यस्वरैर्मंडिताःषट्पदस्वरायस्मिन् कलहंसानांकुलस्यप्रेष्ठम् खरदंडानिपद्मानितैर्युक्ताजलाशयायस्मिन् २८ वनकुंजरैःसंघृष्टायेहरिचंदनद्रुमाः तत्संबं-
धिनावायुनापुण्यजनस्त्रीणांमनः अधिअधिकमुन्मथयत् २९ यत्रचोत्पलमालिन्योवाप्यस्तत्रकिंपुरुषैःप्राशंवनंदृष्ट्वापाठांतरेकिंपुरुषैःप्राशावापीश्चदृष्ट्वाइत्यर्थः
३० योजनशतमुत्सेधउच्छ्रायोयस्यपादोनैःसर्वतः पंचसप्ततियोजनप्रमाणैर्विटपैःशाखाभिरायतोविस्तृतः पर्यक्सर्वतःकृताअचलाछायायेननिर्गतंनीडंयस्मात्

ययोःसुरस्त्रियःक्षत्तरवरुह्यस्वधिष्ण्यतः क्रीडंतिपुंसःसिंचंत्योविगाह्यरतिकर्शिताः २४ ययोस्तत्स्नानविभ्रष्टनवकुंकुमपिंजरम् वितृषो-
पिपिबंत्यंभःपाययंतोगजागजीः २५ तारहेममहारत्नविमानशतसंकुलाम् जुष्टांपुण्यजनस्त्रीभिर्यथाखंसतडिद्घनम् २६ हित्वायक्षेश्वर
पुरींवनंसौगंधिकंचतत् द्रुमैःकामदुघैर्हृद्यंचित्रमाल्यफलच्छदैः २७ रक्तकंठखगानीकस्वरमंडितषट्पदम् कलहंसकुलप्रेष्ठंखरदंडज
लाशयम् २८ वनकुंजरसंघृष्टहरिचंदनवायुना अधिपुण्यजनस्त्रीणांमुहुरुन्मथयन्मनः २९ वैडूर्यकृतसोपानावाप्यउत्पलमालिनीः
प्राप्तंकिंपुरुषैर्दृष्ट्वातआराद्ददृशुर्वटम् ३० सयोजनशतोत्सेधःपादोनविटपायतः पर्यक्कृताचलच्छायोनिर्नीडस्तापवर्जितः ३१ तस्मिन्महा
योगमयेमुमुक्षुशरणंसुराः ददृशुःशिवमासीनंत्यक्तामर्षमिवांतकम् ३२ सनंदनाद्यैर्महासिद्धैःशांतैःसंशांतविग्रहम् उपास्यमानंसख्या
चभर्त्रागुह्यकरक्षसाम् ३३ विद्यातपोयोगपथमास्थितंतमधीश्वरम् चरंतंविश्वसुहृदंवात्सल्याल्लोकमंगलम् ३४ लिंगंचतापसाभीष्टंभ
स्मदंडजटाजिनम् अंगेनसंध्याऽभ्ररुचाचंद्रलेखांचबिभ्रतम् ३५ उपविष्टंदर्भमय्यांबृष्यांब्रह्मसनातनम् नारदायप्रवोचंतंपृच्छतेशृण्व
तांसताम् ३६ कृत्वोरौदक्षिणेसव्यंपादपद्मंचजानुनि बाहुंप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनंतर्कमुद्रया ३७ तंब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रितंव्युपा
श्रितंगिरिशंयोगकक्षां सलोकपालामुनयोमनूनामाद्यंमनुंप्रांजलयःप्रणेमुः ३८

३१ मुमुक्षूणांशरणमाश्रयं त्यक्तामर्षोंतकस्तत्तुल्यम् ३२ तंवि-
शिनष्टिसनंदनाद्यैरितिपंचभिः सख्याकुबेरेणोपास्यमानम् ३३ विद्याउपासनातपश्चित्तैकाग्र्यंयोगःसमाधिस्तेषांपंथानंप्रवर्तनद्वारंलोकस्यमंगलंहितंततोवात्सल्याल्लो
हाच्चरंतं ३४ संध्याऽभ्ररुचारक्तवर्णेनांगेनभस्मादिलिंगंचंद्रलेखांचबिभ्रतं ३५ व्रतिनामासनंवृषीतस्यां ब्रह्मप्रवोचंतं ३६ सव्यंपादपद्मंदक्षिणेऊरौकृत्वाविन्यस्य
जानुनिचसव्येबाहुंकृत्वाप्रकोष्ठेमणिबंधस्थाने अक्षमालांचकृत्वादक्षिणहस्तकृतयातर्कमुद्रयाउपलक्षितमासीनमित्यर्थः तदुक्तंयोगशास्त्रे एकपादमथैकस्मिन्
विन्यस्येदूरुसंस्थितम् इतरस्मिंस्तथाबाहुंवीरासनमिदंस्मृतं तर्कमुद्राचोक्ता तर्जन्यंगुष्ठयोरग्रेमिथःसंयोज्यचांगुलीः प्रसार्यबंधनंप्राहुस्तर्कमुद्रेतिमांत्रिकाइति ३७
ब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मानंदः तत्रसमाधिरैकाग्र्यंतमाश्रितं योगकक्षांयोगपट्टंचवामजानुदृढीकरणार्थंविशेषेणोपाश्रितवंतं मननशीलामनवस्तेषामाद्यंमनुस्वयम् ३८

आर्हन्नमोविष्णुर्वामनमूर्तिर्यथाकस्यकश्यपस्य ३९ महर्षिभिःसहिताः येनीललोहितमनुवर्तंतेतेपितस्मैवंदनंचक्रुः एवंसर्वैर्नमस्कृतः प्राह कृतः प्रणामोदेवैर्यस्मै-
नम् ४० यद्यपित्वंनीचवन्मांनमस्करोषि तथाऽपितवैश्वर्यमहंवेद्मीत्याह जानइति विश्वस्येशंजानेतत्रहेतुः जगतोयोनिर्याशक्तिः प्रकृतिर्बीजंच शिवःपुरुष
स्तयोः कारणंतथापिनिरंतरंनिर्भेदंयद्ब्रह्मानिर्विकारंतदेवत्वामितिजाने ४१ ननुविरुद्धमेतत्तत्राह त्वमेवसरूपयोरविभक्तयोः शिवशक्त्योः क्रीडन् विश्वसृष्ट्यादि
करोषि ऊर्णनाभिरिव स्वरूपयोरितिपाठेस्वांशयोः अतोनविरोधः ४२ धर्ममर्थंचदोग्धियात्रयीतस्याअभिपत्तयेरक्षणायाध्वरंसृष्टवानसि यद्वा हेधर्मार्थदुघ धर्मा
द्यभिपत्तयेतत्प्रामयेदक्षेण सूत्रेणानिमित्तेनसेतवोवर्णाश्रममर्यादाश्चअवसिताः निबद्धाः निर्णीताइतिवा श्रद्दधतेश्रद्धयाअनुतिष्ठंति ४३ सर्वकर्मफलदातापित्वमेवे
त्याह हेमंगल मंगलानांशुभानांकर्मणांकर्तुःस्वःस्वर्गंपरंमोक्षंवातनुषे अमंगलानामशुभानांकर्मणांकर्तुश्चतामिस्त्रंनरकंतनुषे नभकेनहेतुनातदेवतस्मिन्नेवकस्य-

सतूपलभ्यागतमात्मयोनिंसुरासुरेशैरभिवंदितांघ्रिः उत्थायचक्रेशिरसाभिवंदनमर्हत्तमः कस्ययथैवविष्णुः ३९ तथाऽपरेसिद्धगणामहर्षि-
भिर्येवैसमंतादनुनीललोहितम् नमस्कृतःप्राहशशांकशेखरंकृतप्रणामंप्रहसन्निवात्मभूः ४० ब्रह्मोवाच जानेत्वामीशंविश्वस्य-
जगतोयोनिबीजयोः शक्तेःशिवस्यचपरंयत्तद्ब्रह्मनिरंतरम् ४१ त्वमेवभगवान्नेतच्छिवशक्त्योःसरूपयोः विश्वंसृजसिपास्यत्सिक्रीड
न्नूर्णपटोयथा ४२ त्वमेवधर्मार्थदुघाभिपत्त्यैदक्षेणसूत्रेणससर्जिथाऽध्वरम् त्वयैवलोकेवसिताश्चसेतवोयान्ब्राह्मणाःश्रद्दधतेधृत-
व्रताः ४३ त्वंकर्मणांमंगलमंगलानांकर्तुःस्मलोकेतनुषेस्वःपरंवा अमंगलानांचतमिस्रमुल्बणंविपर्ययःकेनतदेवकस्यचित् ४४ नवैस
तांत्वच्चरणार्पितात्मनांभूतेषुसर्वेष्वभिपश्यतांतव भूतानिचात्मन्यपृथग्दिदृक्षतांप्रायेणरोषोऽभिभवेद्यथापशुम् ४५ पृथग्धियःकर्म
दृशोदुराशयाःपरोदयेनार्पितहृद्रुजोऽनिशम् परान्दुरुक्तैर्वितुदंत्यरुंतुदास्तान्माऽवधीद्दैववधान्भवद्विधः ४६ यस्मिन्यदापुष्करनाभमाय
यादुरंतयास्पृष्टधियःपृथग्दृशः कुर्वंतितत्रह्यनुकंपयाकृपांनसाधवोदैवबलात्कृतेक्रमम् ४७ भवांस्तुपुंसःपरमस्यमाययादुरंतयाऽस्पृष्टम
तिःसमस्तदृक् तयाहतात्मस्वनुकर्मचेतःस्वनुग्रहंकर्तुमिहार्हसिप्रभो ४८

चिद्विपर्ययोभवति ४४ त्वत्कोपोऽत्रहेतुरित्यसंभावितमितिकिंमुत्यन्या
येनाह नवैसतांसतःरोषोऽभिभवेत् नवत्वांद्वितीयार्थेषष्ठ्यौ पशुंयद्वत्पंयथाऽभिभवति तद्वत् ४५ अतःयेपृथग्धियःभेददृशःअतःकर्मण्येवदृष्टिर्येषांदुष्टआशयोयेषां परेषामु
दयेनसंपदाअर्पिताहृदिरुग्येषामरुंतुदाममभेत्तारः दैवेनैववधोयेषांतान् भवद्विधःनिरुपमःसाधुःमावधीन्नहन्यात् ४६ प्रत्युतसाधूनांहन्तमालोक्यानुग्रहमेवकर्तुमर्हे
सीत्याह द्वाभ्याम् यस्मिन्देशेयदाकालेस्पृष्टधियोमोहितचित्ताः पृथग्दृशोभवंति तत्रापराधेसाधवोहि अनुकंपयाअनंतरमेव परदुःखासहिष्णुतयाचित्तप्रकं
पेनकृपांकुर्वंति नतुक्रमंपराक्रमम् कुतः दैवबलात् कृतेऽर्थेममैवदैवमेवंभूतम् कोऽत्रापराधस्तेषामितिमत्वा हननंनकुर्वतइत्यर्थः ४७ भवांस्तुअस्पृष्टम-
तिः अतःसमस्तदृक् सर्वज्ञः तयामाययाहत आत्मायेषांतेषु अतएवकर्मानुगतचित्तेषु इहअपराधे अनुग्रहंकर्तुमर्हसि ४८ ५ ५ ५

एवंसामान्येनोक्त्वाभक्तुनमाह कुर्विंतित्रिभिः त्वयाहतस्यअतएवासमाप्तस्यप्रजापतेरध्वरस्यहेमनोयत्राध्वरे कुयाज्ञिकाः भागिनोपितवभागंनददुः भागार्हत्वमा
ह येनत्वयामखोनिनीयते फलंप्राप्यते ४९ ५० हेमन्योअनातुरमारोग्यमस्तु ५१ भागश्चतवास्त्वित्याह एषइति हेरुद्रयावदित्यर्थेयावदित्यव्ययम् यज्ञेकृतेयावा
नुच्छिष्टः अवशिष्टोऽर्थः तावानेवतवभागोऽस्तु हेरुद्र तेनभागेनाद्ययज्ञः कल्पतांसंपद्यताम् ५२ इतिचतुर्थेटीकायांषष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमेविष्णुरुद्भूतः क्रतुनो
दक्षप्रवादिभिः यज्ञंप्रवर्तयामासदक्षेणेतिनिरूप्यते १ अजेनयोऽनुनीतः प्रार्थितोभवस्तेनाभिहितम् १ अघमपराधं २ स्वापराधमपहृत्यानुगृह्णाति दग्धंशीर्षं
यस्यप्रजापतेःअजस्यमुखंयस्मिन् तत्तथाभूतंशिरोऽस्तुबर्हिषःसंबंधिनंभागं मित्रनाम्नोदेवस्य ३ प्रकर्षेणाकृतानिलग्नान्यंगानियेषांतेभवन्तु उच्छेषणंयज्ञाव-

कुर्वंध्वरस्योद्धरणंहतस्यभोत्वयाऽसमाप्तस्यमनोप्रजापतेः नयत्रभागंतवभागिनोददुःकुयज्विनोयेनमखोनिनीयते ४९ जीवताद्यजमानोऽ
यंप्रपद्येताक्षिणीभगः भृगोःश्मश्रूणिरोहंतुपूष्णोदंताश्चपूर्ववत् ५० देवानांभग्नगात्राणामृत्विजांचायुधाश्मभिः भवतानुगृहीतानामाशुमन्यो
स्त्वनातुरम् ५१ एषतेरुद्रभागोऽस्तुयदुच्छिष्टोऽध्वरस्यवै यज्ञस्तेरुद्रभागेनकल्पतामद्ययज्ञहन् ५२ इतिश्रीभाग० चतुर्थस्कंधेरुद्रसांत्वनं-
नामषष्ठोऽध्यायः ६ मैत्रेयउवाच इत्यजेनानुनीतेनभवेनपरितुष्यता अभ्यधायिमहाबाहोप्रहस्यश्रूयतामिति १ श्रीमहादेवउवा-
च नाघंप्रजेशबालानांवर्णयेनानुचिंतये देवमायाभिभूतानांदंडस्तत्रधृतोमया २ प्रजापतेर्दग्धशीर्ष्णोभवत्वजमुखंशिरः मित्रस्यचक्षुषेक्षे
तभागंस्वंबर्हिषोभगः ३ पूषातुयजमानस्यदद्भिर्जक्षतुपिष्टभुक् देवाःप्रकृतसर्वांगायेमउच्छेषणंददुः ४ बाहुभ्यामश्विनोःपूष्णोहस्ताभ्यांकृत-
बाहवः भवंत्वध्वर्यवश्चान्येबस्तश्मश्रुर्भृगुर्भवेत् ५ मैत्रेयउवाच तदासर्वाणिभूतानिश्रुत्वामीढुष्टमोदितम् परितुष्टात्मभिस्तातसाधु
साध्वित्यथाब्रुवन् ६ ततोमीढ्वांसमामंत्र्यशुनासीराःसहर्षिभिः भूयस्तद्देवयजनंसमीढ्वद्वेधसोययुः ७ विधायकार्त्स्न्येनचतत्यदाहभगवान्
भवः संदधुःकस्यकायेनसवनीयपशोःशिरः ८ संधीयमानेशिरसिदक्षोरुद्राभिवीक्षितः सद्यःसुप्तइवोत्तस्थौददृशेचाग्रतोमृडम् ९ तदावृ
षध्वजद्वेषकलिलात्माप्रजापतिः शिवावलोकादभवच्छरद्ध्रदइवामलः १० भवस्तवायकृतधीर्नाशक्नोदनुरागतः औत्कंठ्याद्बाष्पकलया-
संपरेतांसुतांस्मरन् ११ कृच्छ्रात्संस्तभ्यचमनःप्रेमविह्वलितःसुधीः शशंसानिर्व्यलीकेनभावेनेशंप्रजापतिः १२ दक्षउवाच भूया-
ननुग्रहअहोभवताकृतोमेदंडस्त्वयामयिभृतोयदपिप्रलब्धः नब्रह्मबंधुषुचवांभगवन्नवज्ञातुभ्यंहरेश्चकुतएवधृतव्रतेषु १३ शिष्टं ४ येषांत्वं

गानिनष्टानितेतुअश्विनोर्बाहुभ्यांकृतबाहवः पूष्णोहस्ताभ्यांकृतहस्ताश्चभवंतु अध्वर्यवः अन्येचऋत्विजः बस्तस्यश्मश्रूण्येवश्मश्रूणियस्य ५ मीढुष्टमः शिवः तेनो
क्तम् परितुष्टैरात्मभिश्चित्तैः ६ मीढ्वांसंशिवंत्वयागत्यसर्वंकार्यमित्यामंत्र्यसंप्रार्थ्यसुनासीरादेवाः सहमीढुषावेधसाचवर्तमानाः समीढ्वद्वेधसः ७ कार्त्स्न्येनचक्रहस्तबा-
ह्वादिसाधारण्यंविधाय ८ ९ पूर्वंवृषध्वजद्वेषेणाकलिलः कलुषीकृतआत्मायस्यसः तदाशरत्कालीनोह्रदइवामलोऽभवत् १० ११ १२ यदपियद्यपिप्रलब्धः पराभूतो
मयाभवान् तथापित्वयादंडोभृतः शिक्षाकृतानतूपेक्षितोऽस्मिउक्तमेवैतदित्याह ब्रह्मबंधुषुब्राह्मणाभासेष्वपितुभ्यंतवहरेश्चेतिवांयुवयोरवज्ञाउपेक्षानास्ति १३ ६

तत्रहेतुमाह विद्येति ब्रह्माभूत्वा समस्माकं अस्त्राक्षीः किमर्थं आत्मतत्वमवितुम् यद्वा ब्रह्मवेदमात्मतत्वंच अवितुंसंप्रदायप्रवर्तनेनज्ञापयितुमित्यर्थः तत्तस्मा
त् हेपरमउत्कृष्ट १४ अत्रचप्रत्यक्षप्रकारोनास्तीत्याह योऽसाविति अविदिततत्वदृशाअभासतत्वज्ञानेन तद्गुणाख्याविस्मृत्यअर्हत्तमनिंद्याअर्वागधः पतं
तंमामपात् रक्षितवान् स्वकृतेनैवप्रशानुग्रहेणैव तुष्येत् मयातत् प्रतिकर्तुमशक्यमित्यर्थः १५ अनुमंत्रितोऽनुज्ञातः उपाध्यायसहितैः ऋत्विजादिभिः अनु
वर्तयामास १६ वीराणांप्रमथादीनांसंसर्गकृतदोषस्यशुद्धयेनिवृत्यर्थम् १७ उपात्तहविषाअध्वर्युणासहविशंकाइयाबुध्याध्यायेन्हेविशांपतेविदुर १८ स्वयाप्र
भयातेषांतेजोमुष्णन्तिरस्कुर्वन् उपानीतः समीपंप्रापितः स्तोत्रेबृहद्रथंतरेवाजो पक्षोतद्वता बृहद्रथंतरेपक्षाविनिश्रुतेः १९ तमेवानुवर्णयति श्यामइतिद्वाभ्यां

विद्यातपोव्रतधरान्मुखतःस्मविप्रान्ब्रह्मात्मतत्त्वमवितुंप्रथमंत्वमस्राक् तद्ब्राह्मणान्परमसर्वविपत्सुपासिपालः पशूनिवविभोप्रगृ
हीतदंडः १४ योऽसौमयाविदिततत्वदृशासभायांक्षिप्तोदुरुक्तिविशिखैरगणय्यतन्मां अर्वाक्पतंतमर्हत्तमनिंदयाऽपात्दृष्ट्याईयास-
भगवान्स्वकृतेनतुष्येत् १५ मैत्रेयउवाच क्षमाप्यैवंसमीढ्वांसंब्रह्मणाचानुमंत्रितः कर्मसंतानयामाससोपाध्यायर्त्विगग्निभिः
१६ वैष्णवंयज्ञसंतत्यैत्रिकपालंद्विजोत्तमाः पुरोडाशंनिरवपन्वीरसंसर्गशुद्धये १७ अध्वर्युणात्तहविषायजमानोविशांपते धियावि
शुद्धयाध्यौतथाप्रादुरभूद्धरिः १८ तदास्वप्रभयातेषांद्योतयंत्यादिशोदश मुष्णंस्तेजउपानीतस्तार्क्ष्येणस्तोत्रवाजिना १९ श्यामोहिर
ण्यरशनोऽर्ककिरीटजुष्टोनीलालकभ्रमरमंडितकुंडलास्यः कंबब्जचक्रशरचापगदासिचर्मव्यग्रैर्हिरण्मयभुजैरिवकर्णिकारः २० वक्षस्य
धिश्रितवधूर्वनमाल्युदारहासावलोककलयारमयंश्चविश्वम् पार्श्वभ्रमद्व्यजनचामरराजहंसःश्वेतातपत्रशशिनोपरिरज्यमानः २१ तमु
पागतमालक्ष्यसर्वेसुरगणादयः प्रणेमुःसहसोत्थायब्रह्मेंद्रत्र्यक्षनायकाः २२ तत्तेजसाहतरुचःसन्नजिह्वाःससाध्वसाः मूर्ध्नाधृ
तांजलिपुटाउपतस्थुरधोक्षजम् २३ अप्यर्वाग्वृत्तयोयस्यमहित्वात्मभुवादयः यथामतिगृणंतिस्मकृतानुग्रहविग्रहम् २४

हिरण्यवद्रशनायस्येति वक्ष्यंलक्ष्यते अर्कतुल्येनकिरीटेनजुष्टः नीलालकाएवभ्रमरास्तैर्मंडितंकुंडलयुक्तमास्यं यस्यकंबादिभिरायुधैः भृत्यरक्षार्थंव्यग्रै
र्हिरण्मयैर्भुजैःपुष्पितः कर्णिकारइव वृक्षविशेषः शोभमानः भुजानांहिरण्मयत्वंकेयूरकंकणमुद्रिकाद्यलंकारैः २० वक्षसि अधिश्रितावधूर्लक्ष्मीर्यस्यसः उदा
रोहासोअवलोकश्चतयोः कलयालेशेन पार्श्वेउभयतोभ्रमतीव्यजनचामरेचामरव्यजनेएवराजहंसौयस्मिन् सःरज्यमानः शोभाऽतिशयंनीयमानः २१ ब्रह्मेंद्र
त्र्यक्षानायकामुख्यायेषांते २२ हतरुचः निरस्कृतप्रभाः सन्नजिह्वागद्गदवाचः ससाध्वसाः तन्महिम्नाक्षुभितचित्ताः उपतस्थुस्तुष्टुवुः २३ यस्यमहिमानंप्रतितु अ
र्वागेववृत्तिर्येषांतेपियथामतिगृणंतिस्म अस्तुवन् कृतः प्रकटीकृतोऽनुग्रहार्थंविग्रहोयेनतम् यद्वा तेषामर्वाग्वृत्तित्वेहेतुः तेतुयस्यमहिमहिमाविभूतिमात्ररूपाइ-
त्यर्थः २४

तत्रतावत् दक्षस्तुतिप्रकारमाह दक्षइति गृहीतमर्हणसादनोत्तमंयेनतत्सुत्तमेपात्रेआसाद्य अर्हणीयेषुसमर्पितेष्वपीत्यासार्हणपात्रंस्वयमेवयेनगृहीतमित्य-
र्थः यद्वा कथंप्रपेदे गृहीतमर्हणसादनोत्तमंयथाभवतितद्गृहीत्वाप्रपेदइत्यर्थः गृहीत्वेतिपाठस्तुसुगमः गृणन् स्तुवन् प्रपेदेशरणंजगाम दक्षऋत्विक्सदस्येश-
भृगुब्रह्मेंद्रयोषितः ऋषयश्चतथासिद्धायजमानीचलोकपाः योगिब्रह्माग्निदेवाश्चस्तुवंतिजगदीश्वरम् तथागंधर्वविद्याध्रब्राह्मणाश्चएवंथञ्चनैः २५ ननुसाक्षा-
त्परमेश्वरएवरुद्रः तस्यब्रह्मपुत्रत्वेनजीवत्वमनुकारमात्रंहंतकिमिति त्वयाभेददृष्ट्यासौअवज्ञातइतिमांभगवान् आक्षेप्स्यतीत्याशंक्याप्रच्युतस्वरूपस्यजीवधर्म-
नाद्यंतवैवसंगच्छतेनान्यस्येत्याह शुद्धमिति स्वधाम्निस्वस्वरूपेतिष्ठन् भवान्शुद्धंचिन्मात्रंचेतन्यघनः शब्दत्वेहेतुः उपरतानित्यनिवृत्ताअखिलाबुद्ध्यवस्था
यस्मात् अतः एकंभेदशून्यम् अतएवअभयम् द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः जीवस्यापिवस्तुतएवंभूतत्वात्तद्वैलक्षण्यार्थमुक्तम् मायांप्रतिषिध्यआभिमू-
य स्वतंत्रएवसन् तयामाययापुरुषत्वंमनुष्यनाट्यमुपेत्यतस्यांमायायांतिष्ठन् अपरिशुद्धइवरागादिमानिवास्ते रामकृष्णाद्यवतारे तथाप्रतीयतेभवानि-
त्यर्थः अन्येत्वविद्योपाधयोमायाऽभिभूताः संसरंति अतस्त्वमेवेश्वरोनरुद्रादयइतिभावः अतएवेमांदृष्टिंभगवान् वारयिष्यति अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणं

दक्षोगृहीतार्हणसादनोत्तमंयज्ञेश्वरंविश्वसृजांपरंगुरुम् सुनंदनंदाद्यनुगैर्वृतंमुदा गृणन्प्रपेदेप्रयतःकृतांजलिः २५ दक्षउवाच
शुद्धंस्वधाम्न्युपरताखिलबुद्ध्यवस्थंचिन्मात्रमेकमभयंप्रतिषिध्यमायाम् तिष्ठंस्तयैवपुरुषत्वमुपेत्यतस्यामास्तेभवानपरिशुद्धइवात्मतं-
त्रः २६ ऋत्विजऊचुः तत्त्वंनतेवयमनंजनरुद्रशापात्कर्मण्यवग्रहधियोभगवन्विदामः धर्मोपलक्षणमिदंत्रिवृदध्वराख्यंज्ञातंय-
दर्थमधिदैवमदोव्यवस्थाः २७ सदस्याऊचुः उत्पत्त्यध्वन्यशरणउरुक्लेशदुर्गेंऽतकोग्रव्यालान्विष्टेविषयमृगतृष्ण्यात्मगेहोरु-
भारः द्वंद्वश्वभ्रेखलमृगभयेशोकदावेऽज्ञसार्थः पादौकस्तेशरणदकदायातिकामोपसृष्टः २८

परमित्यादिना २६ ऋत्विजोपिस्वस्यापर-
राधंपरिहरंतःस्तुवंति भोअनंजन उपाधिमलशून्य यद्यपित्वमेवरुद्रादिदेवतारूपः तथाऽपिनंदीश्वरशापात् कर्मण्येवदुराग्रहाधियः संतस्त्वतस्त्वंनविद्मः किं
तुधर्मस्यापूर्वस्योपलक्षणभूतंत्रिवृत् त्रयीप्रतिपाद्यमध्वराख्यंतवरूपमस्माभिर्ज्ञातम् कीदृशम् यस्यसिद्ध्येऽधिदैवम् देवताऽधिकारेणादोव्यवस्थाः अ-
मूर्व्यवस्थाः अत्रेयमेवदेवतानान्येत्येवंभूतानियमाइत्यर्थः यद्वा व्यवस्थाइत्याख्यातम् अडागमाद्यभावआर्षः यदर्थमदइदमिंद्राद्यधिदैवंरूपंविशेषेणा
स्थितवानसीत्यर्थः २७ सदस्यास्तुनिरीश्वरेऽपिदक्षाध्वरेधनलोभेनस्वप्रवृत्तिमनुचिंत्यानुतसाविरक्तिमाशासानास्तुवंति हेशरणद आश्रयप्रद उत्पत्त्यध्व-
निसंसारमार्गेवर्तमानोअज्ञानांसार्थः समूहस्तेपादौकस्त्वत्सादरूपंनिवासंकदायास्यति अशरणेविश्रामस्थानशून्ये उरुक्लेशाएवदुर्गमस्थानानियस्मिन्
अंतकएवोग्रोव्यालस्तेनान्विष्टेलक्षीकृतेविषयरूपामृगतृष्णायस्मिन् आत्माऽहंकारास्पदंशरीरंममत्वास्पदंगेहंच सएवउरुर्भारोयस्यसः द्वंद्वानिसुखदु-
दुःखादीन्येवश्वभ्राणिगर्तायस्मिन् खलाएवमृगाव्याघ्रादयस्तेभ्योभयंयस्मिन् शोकएवदावाग्निर्यस्मिन् कामेनउपसृष्टःपीडितः २८ ५ ५

श्रीरुद्रस्तु पूर्वंसमनिंदाद्दुःसहासीत् इदानींतु तांनगणयामीत्याह नवेति आशिषाकामेन असक्तैर्निष्कामैः रचितधियमभिनिवेशितचित्तम् अविद्यल्लोकः अ-
विद्यः विद्याहीनोल्लोकः मामाम् यद्यपिविद्धंजपति आचारभ्रष्टंजपति तज्जल्पनंतवयः परोनुग्रहफलेन त्वत्पराणांवायोऽनुग्रहफलेन २९ भृगुस्तुस्वभाव
तस्तत्त्वज्ञानहीनाजीवाः अतोऽज्ञानकृतंममदुश्चेष्टितंक्षमस्वेत्याह यन्माययेति आत्मन्यात्मनिश्रितमनुगतंतवतत्त्वंनविदंति प्रणतानामात्माबंधुश्च ३०
ब्रह्मादयोनविदंतीति भृगुणोक्तेनदसहमानोब्रह्मातत्त्वज्ञानमाविष्कुर्वन्निवाह नैतदिति पदार्थभेदग्राहकैरिंद्रियैर्गुणस्येंद्रियस्य यद्वा ज्ञानार्थयोः कारणस्य-
सत्त्वादेः अतएव असतःमायामयात् व्यतिरिक्तोभवान् ३१ इंद्रस्तुइंद्रियविषयः सर्वोपिमिथ्येतिब्रह्मणोक्तमसहमानआह इदंतववपुरपिउपपन्नमेव न-
तुप्रपंचवदनिर्वचनीयतयानुपपन्नम् सुराणांविद्विषः क्षपयंतीतितथातैर्भुजदंडैरुपलक्षितम् ३२ ऋत्विजांपत्न्यःस्तुवंति यज्ञोयंतवयजनायत्वायष्टुंकेनब्र-

रुद्रउवाच नववरदवरांघ्रावाशिषेहाखिलार्थेह्यपिमुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणीये यदिरचितधियंमाविद्यलोकोपविद्धंजपतिनगणये
तत्त्वत्परानुग्रहेण २९ भृगुरुवाच यन्माययागहनयाऽपहृतात्मबोधाब्रह्मादयस्तनुभृतस्तमसिस्वपंतः नात्मन्श्रितंतववि-
दंत्यधुनाऽपितत्त्वंसोऽयंप्रसीदतुभवान्प्रणतात्मबंधुः ३० ब्रह्मोवाच नैतत्स्वरूपंभवतोऽसौपदार्थभेदग्रहैःपुरुषोयावदीक्षेत्
ज्ञानस्यचार्थस्यगुणस्यचाश्रयोमायामयाद्व्यतिरिक्तोयतस्त्वम् ३१ इंद्रउवाच इदमप्यच्युतविश्वभावनंवपुरानंदकरंमनोदृ-
शाम् सुरविद्विट्क्षपणैरुदायुधैर्भुजदंडैरुपपन्नमष्टिभिः ३२ पत्न्यऊचुः यज्ञोऽयंतवयजनायकेनसृष्टोविध्वस्तःपशुपति
नाद्यदक्षकोपात् तंनस्त्वंशवशयनाभशांतमेधंयज्ञात्मन्नलिनरुचादृशापुनीहि ३३ ऋषयऊचुः अनन्वितंतेभगवन्विचे-
ष्टितंयदात्मनाचरसिहिकर्मनाज्यसे विभूतयेयतउपसेदुरीश्वरींनमन्यतेस्वयमनुवर्ततींभवान् ३४ सिद्धाऊचुः अयंत्व
त्कथामृष्टपीयूषनद्यांमनोवारणःक्लेशदावाग्निदग्धः तृषार्तोऽवगाढोनसस्मारदावंननिष्क्रामतिब्रह्मसंपन्नवन्नः ३५

ह्मणापूर्वंसृष्टः हेयज्ञात्मन् तंनोयज्ञंनलिनकांत्याहृशानेत्रेणपुनीहि पवित्रंकुरु कथंभूतंयज्ञम् शवाःशेरते यस्मिन्नितिशवशयनम् श्मशानंतद्
दाभामंतीतितथाभूतस्यसचासौशांतमेधश्चोपरतोत्सवः मेधशब्देनपशुहिंसाद्युत्सवोलक्ष्यते शवसदृकंनशेते इतितथापद्मंतन्नाभौयस्येतिसंबोधनंवा
३३ ऋषयस्तुकर्मण्यनुतिष्ठंतस्तत्पुण्येन तत्फलेनचयुज्यंते भगवतितुतदभावमालक्ष्यविस्मिताःस्तुवंति अनन्वितमघटमानंयद्यस्मादात्मना-
स्वयंकर्माचरसि अनुतिष्ठसि नलज्ज्यसेलिप्यसे यतश्चान्येविभूतयेसंपदेईश्वरीमुपसेदुः लक्ष्मींभेजुः यद्वा यतइतिसार्वविभक्तिकस्तसिः यामि-
त्यर्थः भवांस्तुस्वयमेवानुवर्तमानांतांनमन्यतेनाद्रियते ३४ सिद्धास्तुतत्कथास्तवमभिनंदंतःस्तुवंति अयंनोमनोगजः त्वत्कथैवमृष्टंशुद्धंपीयूषं
तन्मयीयानदीतस्यामवगाढःप्रविष्टोदावाग्नितुल्यंसंसारतापंनसंस्मरति नचततोनिर्गच्छति ब्रह्मसंपन्नवत् ब्रह्मैक्यंप्राप्तइव ३५ ५

यजमानीदक्षपत्नीस्तौति तेस्वागतंभद्रमागमनंजानम् हेअधीश यथाशिरसाहीनः कबंधमात्रः पुरुषोऽङ्गैः करचरणाद्यवयवैः शोभनैरपिनशोभते तथात्वांविनाके वलंमयाजाद्यंगैर्मखोनशोभते अतोनःश्रियासह त्रायस्वलङ्कतानुकुर्वित्यर्थः ३६ लोकपालास्त्वीश्वरत्वाभिमानारूढाभगवनस्तत्त्वमपश्यंतः ऊचुः दृष्टः किंनदृष्टइत्यर्थः कुतः असद्ग्रहैः पुंस्त्वमाविष्टलिंगत्वादसत्प्रकाशरूपाभिः दृग्भिरिंद्रियैः अयंभावःशुद्धचित्तानांत्वंशुद्धसत्त्वमूर्तिर्भासि अस्माकंतुबहिर्मुखेंद्रियाणांपंचभूतोपलक्षितो जीवविशेषइवावभासि अतस्त्वमस्मदिंद्रियगोचरोनभवसिधिगस्मज्जीवितमिति ३७ योगेश्वरास्तदभेदेनभजनामनुग्रहभाक्त्वंमन्यमानाःस्वामिभृत्यभावेनभजनामप्यनुग्रहंप्रार्थयमानाः स्तुवंतिद्वाभ्याम् प्रेयानिति विश्वात्मनिपरब्रह्मणि त्वयियआत्मनः पृथक्त्वंनेक्षेत अमुतः अमुष्मादन्यः तेप्रेष्ठोनास्ति आत्मनोजीवान् पृथक्त्वेनेक्षेतेतिवा हेवत्सल भक्तजनप्रिय अनन्यवृत्त्याअव्यभिचारिण्याभक्त्याभजनोऽनुग्रहाणेत्यर्थः ३८ अव्यभिचारिणीभक्तिः कथंस्याद्भजनीयानांबहु-

यजमान्युवाच स्वागतंतेप्रसीदेशतुभ्यंनमः श्रीनिवासःश्रियाकांतयात्राहिनः त्वामृतेऽधीशनांगैर्मखःशोभतेशीर्षहीनः कबंधोयथापूरुषः ३६ लोकपालाऊचुः दृष्टःकिन्नोदृग्भिरसद्ग्रहैस्त्वंप्रत्यग्द्रष्टादृश्यतेयेनदृश्यम् मायाह्येषाभवदीयाहिभूमन्यस्त्वंषष्ठःपंचभिर्भासिभूतैः ३७ योगेश्वराऊचुः प्रेयान्नतेऽन्योऽस्त्यमुतस्त्वयिप्रभोविश्वात्मनीक्षेन्नपृथग्यआत्मनः अथाऽपिभक्त्येशतयोऽपधावतामनन्यवृत्त्याऽनुगृहाणवत्सल ३८ जगदुद्भवस्थितिलयेषुदैवतोबहुभिद्यमानगुणयात्ममायया रचितात्मभेदमतयेस्वसंस्थयाविनिवर्तितभ्रमगुणात्मनेनमः ३९ ब्रह्मोवाच नमस्तेश्रितसत्त्वायधर्मादीनांचसूतये निर्गुणायचयत्काष्ठांनाहंवेदाऽपरेऽपिच ४० अग्निरुवाच यत्तेजसाऽहंसुसमिद्धतेजाहव्यंवहेस्वध्वरआज्यसिक्तम् तंयज्ञियंपंचविधंचपंचभिःस्विष्टंयजुर्भिःप्रणतोऽस्मियज्ञम् ४१

त्वादित्याशंक्याहुः जगतउद्भवादिषुनिमित्तेषुदैवतोजीवादृष्टाद्बहुधाभिद्यमानागुणायस्यास्तयास्वमाययात्मनिस्वरूपेरचिताब्रह्मादिभेदमतिर्येनतस्मै स्वसंस्थयाकेवलस्वरूपावस्थानेनचविनिवर्तितोभेदभ्रमोगुणाश्चतद्धेतवआत्मनियेनतस्मै ३९ शब्दब्रह्मस्तौति नमस्तइति श्रितंस्वीकृतंसत्त्वंयेन अतःभक्त्यादिफलप्रसवित्रेसत्त्वगुणत्त्वंनिर्गुणत्त्वंचैकस्यकथमित्याशंक्याह यस्यकाष्ठांतत्त्वंनाहंवेद्मि अपरेब्रह्मादयश्चनविदुस्तस्मै ४० अग्निस्तुयज्ञमूर्तिंप्रणमति यस्यतेजसासुष्ठुसमिद्धंप्रदीप्तंतेजोयस्य सोऽहंप्रशस्ते अध्वरेहविर्वहामितंयज्ञियंयज्ञायहितंपालकम् यज्ञंयज्ञमूर्तिं पंचविधत्वमेतरेयकेउक्तम् सएषयज्ञःपंचविधोऽग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुः सोमइतिपंचभिर्यजुर्भिर्मंत्रैः स्विष्टंसुपूजितम् तथाचश्रुतिः ओश्रावयेतिचतुरक्षरमस्तुश्रौषडितिचतुरक्षरंयजेतिद्व्यक्षरंयेयजामहइतिपंचाक्षरंद्व्यक्षरोवषट्कारः स्मृतिश्च चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुःप्रसीदत्विति ४१ ७ ७

देवास्तुसत्यंवयमपिदेवास्तथाऽपिजगदाद्यंतयोस्त्वमेवनान्यः कश्चिदित्याहुः पुरेति कल्पापायेमलयेविकृतंकार्यजातमुदरीकृत्यसंहृत्यत्वमेवाद्यः पुमान्उरगेंद्रएवा
धिकं शयनंशय्यातस्मिन् शेषेशयनंकरोषि सिद्धैर्जनलोकादिवासिभिः विमृशिताविचिंतिताःध्यात्मपदवीज्ञानमार्गोयस्यस एवत्वंयइदानीमक्ष्णोः पथिचरासि
प्रत्यक्षोसि अवसिरक्षसि ४२ गंधर्वाप्सरसस्तुवयंभियाकेवलंसर्वानपिपरमेश्वरत्वेनोपश्लोकयामः त्वमेवतुपरमेश्वरः अन्येतुत्वदंशाएवेत्याहुः अंशांशाइति
हेभूमन् महत्तम क्रीडाभांडंक्रीडोपकरणंविश्वंब्रह्मांडंयस्यतस्मैतेनमनंकुर्मः ४३ विद्याधरास्तुकेवलंविद्याभिः संपदः प्राप्यंते अहंकारादिव्यामोहनिवृत्तिस्तुत्व-
त्कथाश्रवणंविनानास्तीत्याहुः अर्थंपुरुषार्थसाधनंकलेवरमभिपद्यप्राप्यत्वन्माययाऽस्मिन्ममेत्यहमितिचाभिमानंकृत्वाइममात्ममोहंयुष्मत्कथामृतनिषेव
कउत् उच्चैर्व्युदस्येत्परित्यजेन्नान्यः ननुस्वैः पुत्रादिभिरधिक्षिप्तोऽदुःखितःसन् परित्यजेदेवनेत्याहुः क्षिप्तोऽपिदुर्मतिः असत्स्वविषयेष्वेवलालसातृष्णायस्यसः

देवाऊचुः पुराकल्पापायेस्वकृतमुदरीकृत्यविकृतंत्वमेवाद्यस्तस्मिन्सलिलउरगेंद्राधिशयने पुमान्शेषेसिद्धैर्हृदिविमृशिताध्यात्मपदविः
सएवाद्याक्ष्णोर्यःपथिचरसिभृत्यानवसिनः ४२ गंधर्वाऊचुः अंशांशास्तेदेवमरीच्यादयएतेब्रह्मेंद्राद्यादेवगणारुद्रपुरोगाः क्री-
डाभांडंविश्वमिदंयस्यचभूमन्तस्मैनित्यंनाथनमस्तेकरवाम ४३ विद्याधराऊचुः त्वन्माययार्थमभिपद्यकलेवरेऽस्मिन्कृत्वाममा-
हमितिदुर्मतिरुत्पथैःस्वैः क्षिप्तोऽप्यसद्विषयलालसआत्ममोहंयुष्मत्कथामृतनिषेवकउद्व्युदस्येत् ४४ ब्राह्मणाऊचुः त्वंक्रतुस्त्वं
हविस्त्वंहुताशःस्वयंत्वंहिमंत्रःसमिद्दर्भपात्राणिच त्वंसदस्यर्त्विजोदंपतीदेवताअग्निहोत्रंस्वधासोमआज्यंपशुः ४५ त्वंपुरागांरसा
यामहासूकरोदंष्ट्रयापद्मिनींवारणेंद्रोयथा स्तूयमानोनदँल्लीलयायोगिभिर्व्युज्जहर्थत्रयीगात्रयज्ञक्रतुः ४६ सप्रसीदत्वमस्माकमा
कांक्षतांदर्शनंतेपरिभ्रष्टसत्कर्मणाम् कीर्त्यमानेनृभिर्नाम्नियज्ञेशतेयज्ञविघ्नाःक्षयंयांतितस्मैनमः ४७ मैत्रेयउवाच इतिदक्षः
कविर्यज्ञंभद्ररुद्राभिमर्शितम् कीर्त्यमानेहृषीकेशेसन्निन्येयज्ञभावने ४८ भगवान्स्वेनभागेनसर्वात्मासर्वभागभुक् दक्षंबभाष-
आभाष्यप्रीयमाणइवानघ ४९ श्रीभगवानुवाच अहंब्रह्माचशर्वश्चजगतःकारणंपरम् आत्मेश्वरउपद्रष्टास्वयंदृगविशेषणः
५० आत्ममायांसमाविश्यसोऽहंगुणमयींद्विज सृजन्रक्षन्हरन्विश्वंदध्रेसंज्ञांक्रियोचिताम् ५१

४४ ब्राह्मणाः स्तुवंति त्वमितित्रिभिः सद-
स्याश्चऋत्विजश्च ४५ गांपृथ्वींरसायाःरसातलात् दंष्ट्रयाव्युज्जहर्थविशेषेणोद्धृतवानसि योगिभिःस्तूयमानः हेत्रयीगात्र वेदमूर्ते यज्ञोयागः सयूपः क्रतु
स्तद्विशेषः तद्रूपी यज्ञसंकल्परूपइति यज्ञःक्रतुः कर्मयस्येतिवा ४६ सत्वमस्माकंत्वद्दर्शनमाकांक्षतांप्रसीद अस्मद्यज्ञमभ्युद्धरेत्यर्थः नचाशक्यंतवएतत् य-
न्नत्तवनाम्निकीर्त्यमानएवयज्ञविघ्नाःक्षयंयांति एवंप्रभावोयस्तस्मैनमः ४७ इत्यनेनप्रकारेणसर्वैःकीर्त्यमाने हेभद्रविदुर संनिन्येप्रवर्तयामास ४८ सर्वात्मतयास
र्वभागभोक्तापिभगवान्निजानंदहृष्टोऽपिस्वेनभागेनत्रिकपालपुरोडाशेनप्रीयमाणइवदक्षमाभाष्यसंबोध्यवचोबभाषे ४९ योऽहंजगतःकारणंआत्माचेश्वरश्चउप
द्रष्टासाक्षीचित्स्वयंप्रकाशश्चनिरुपाधिश्चसएवब्रह्माशर्वश्चेत्यन्वयः ५० कुतइत्यतआह अहमेवात्ममायामधिष्ठायजगत्सृष्ट्यादिकुर्वन् सन् तच्चक्रियोचितांसंज्ञां
धारयामि ५१

तस्मिन्केवलेद्वितीयेसमानासमानजातीयभेदरहितेब्रह्मणिमयिब्रह्मरुद्रौभूतानिचभेदेनाज्ञःपश्यतीत्यर्थः ५२ विद्वांस्तुभेदंनपश्यतीतिसदृष्टांतमाह यथेति
५३ तस्मादेवमैक्यंपश्यन्कृतार्थोभवतीत्याह त्रयाणामेकोभावःस्वरूपंयेषाम् ५४ स्वेनक्रतुनात्रिकपालेष्ट्याउपयतःअंगैःप्रधानेनच ५५ स्वेनभागेनयज्ञा
वशिष्टेनउदवस्यतेसमाप्यतेःनेनेत्युदवसानंतेनकर्मणासोमपानितरानपिउपाधावदित्यनुषंगः ततश्चउदवस्यकर्मसमाप्यअवभृथरूपंयथाभवतितथास्नातवान्
५६ स्वेनैवानुभावेनासराधसेमामसिद्धयेनस्माअपि ५७ ५८ आहंक्तेभजनेयस्य अनन्यभावानामेकेवगतिःयःतम् प्रलयकालेसुप्तांशक्तिरीश्वरमिव ५९ बृहस्प
तेःशिष्यान्मयाश्रुतम् ६० परंपवित्रंयआकर्ण्यतथाऽनुकीर्तयेत्सःआत्मनःपरस्यापिअयंसंसारव्यसनंसर्वदाधुनोति ६१ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७

तस्मिन्ब्रह्मण्यद्वितीयेकेवलेपरमात्मनि ब्रह्मरुद्रौचभूतानिभेदेनाज्ञोनुपश्यति ५२ यथापुमान्नस्वांगेषुशिरःपाण्यादिषुक्वचित् पारक्य-
बुद्धिंकुरुतेएवंभूतेषुमत्परः ५३ त्रयाणामेकभावानांयोनपश्यतिवैभिदाम् सर्वभूतात्मनांब्रह्मन्सशांतिमधिगच्छति ५४ मैत्रेयउवाच
एवंभगवतादिष्टःप्रजापतिपतिर्हरिम् अर्चित्वाक्रतुनास्वेनदेवानुभयतोऽयजत् ५५ रुद्रंचस्वेनभागेनह्युपाधावत्समाहितः कर्मणोदवसाने
नसोमपानितरानपि उदवस्यसहर्त्विग्भिःसस्नाववभृथंततः ५६ तस्माअप्यनुभावेनस्वेनैवावाप्तराधसे धर्मएवमतिंदत्वात्रिदशास्तेदिवंय
युः ५७ एवंदाक्षायणीहित्वासतीपूर्वकलेवरम् जज्ञेहिमवतःक्षेत्रेमेनायामितिशुश्रुम ५८ तमेवदयितंभूयआवृंक्तेपतिमंबिका अन-
न्यभावैकगतिंशक्तिःसुप्तेवपूरुषम् ५९ एतद्भगवतःशंभोःकर्मदक्षाध्वरद्रुहः श्रुतंभागवताच्छिष्यादुद्धवान्मेबृहस्पतेः ६० इदंपवित्रंपर
मीशचेष्टितंयशस्यमायुष्यमघौघमर्षणम् योनित्यदाकर्ण्यनरोऽनुकीर्तयेद्धुनोत्यघंकौरवभक्तिभावतः ६१ इतिश्रीभागवतेम-
हापुराणेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञसंधानोनामसप्तमोऽध्यायः मैत्रेयउवाच सनकाद्यानारदश्चऋभुर्हंसोऽरुणिर्यतिः नैतेगृहान्ब्रह्म-
सुताह्यावसन्नूर्ध्वरेतसः १ मृषाधर्मस्यभार्यासीद्दंभंमायांचशत्रुहन् असूतमिथुनंतत्तुनिर्ऋतिर्जगृहेऽप्रजः २ तयोःसमभवल्लोभोनि
कृतिश्चमहामते ताभ्यांक्रोधश्चहिंसाचयद्दुरुक्तिःस्वसाकलिः ३ दुरुक्तौकलिराधत्तभयंमृत्युंचसत्तम तयोश्चमिथुनंजज्ञेयातनानिरय
स्तथा ४ संग्रहेणमयाख्यातःप्रतिसर्गस्तवानघ त्रिःश्रुत्वैतत्पुमान्पुण्यंविधुनोत्यात्मनोमलम् ५ अथातःकीर्तयेवंशंपुण्यकीर्तेःकुरूद्वह
स्वायंभुवस्यापिमनोर्हरेरंशांशजन्मनः ६

दक्षकन्याऽन्वयेप्रासादक्षयज्ञकथोदिता मनुपुत्रान्वयेप्राहाध्रुवचर्यांचपंचभिः १ अष्टमेगुरुदारोक्तिरोषमत्सरतः
पुराद्विनिर्गतेनध्रुवेणाहतपसातोषणंहरेः २ एवंतावन्मनुकन्याऽन्वयोक्तस्तेवमरीच्यादीनांब्रह्मपुत्राणांवंशावर्णिताः तत्रावशिष्टंकिंचिदाह सनकाद्याइति नावसन् ना
श्रिताःऊर्ध्वरेतसोनैष्ठिकाः अतस्तेषांवंशोनास्ति १ अधर्मोऽपिब्रह्मपुत्रस्तस्यवंशमाह मृषेतिचतुर्भिः दंभःपरप्रतारणं मायातदुचिताचेष्टातयोःसोदरयोरपिदांपत्य
मधर्मांशतया एवमुपर्यपि अप्रजःअपुत्रः २ निकृतिःशठता यत् याभ्यांकलिश्च तस्यस्वसादुरुक्तिश्चेत्यर्थः ३ यातनातीव्रवेदना ४ प्रतिसर्गोऽनुसर्गएव यद्वा प्रति
सर्गःप्रलयः अधर्मस्यप्रलयहेतुत्वात्प्रतिसर्गत्वम् एतत् एतमधर्मवंशंपुण्यमितिवर्जनद्वारापुण्यहेतुत्वात् ५ मनोःपुत्रवंशहरेरंशोब्रह्मातस्यांशाद्देहार्धाज्जन्मयस्य
६

जगतोरक्षायांस्थितौ ७ सुनीतिः सुरुचिश्च जायेतयोर्मध्ये ८ तयोः प्रियाप्रियत्वंप्रपंचयन् ध्रुवचरितमाह पंचभिरध्यायैः सुरुचेः पुत्रमुत्तमसंज्ञंलालयन् ९ न
थाअंकारोहणंचिकीर्षमाणम् १० गर्वोक्तिमेवाह त्रिभिर्नेति नृपतेर्धिष्ण्यमासनंनृपात्मजोऽपिभवान् नारोढुमर्हति ११ १२ पुरुषमीश्वरम् १३ मिषंतंपश्यंतं सन्नवा
चंकुंठितवाचम् १४ उद्धृत्य आरोप्य अंतःपुरजनसुखवान् श्रुत्वा १५ शोकएवदावाग्निस्तेनदावाग्निगताल्लताइवास्थितासाबालाविलापंचकार १६ वृजिनस्यदुःखस्य
अमंगलमपराधंपरेषु मामंस्थाः यत्‌यतः परेभ्योदुःखंददाति यःसःस्वदत्तमेवदुःखंभुंक्ते १७ दुर्भगयामयाउदरेगृहीतः तस्याएवस्तन्येनवृद्धश्च दुर्भगत्वमेवाह यां

प्रियव्रतोत्तानपादौशतरूपापतेःसुतौ वासुदेवस्यकलयारक्षायांजगतःस्थितौ ७ जायेउत्तानपादस्यसुनीतिःसुरुचिस्तयोः सुरुचिः
प्रेयसीपत्युर्नेतरायत्सुतोध्रुवः ८ एकदासुरुचेःपुत्रमंकमारोप्यलालयन् उत्तमंनारुरुक्षंतंध्रुवंराजाऽभ्यनंदत ९ तथाचिकीर्षमाणंतं
सपत्न्यास्तनयंध्रुवम् सुरुचिःशृण्वतोराज्ञःसेर्ष्यमाहातिगर्विता १० नवत्सनृपतेर्धिष्ण्यंभवानारोढुमर्हति नगृहीतोमयायत्त्वंकु-
क्षावपिनृपात्मजः ११ बालोऽसिबतनात्मानमन्यस्त्रीगर्भसंभृतम् नूनंवेदभवान्यस्यदुर्लभोऽर्थेमनोरथः १२ तपसाराध्यपुरुषंतस्यैवानु
ग्रहेणमे गर्भेत्वंसाधयात्मानंयदीच्छसिनृपासनम् १३ मैत्रेयउवाच मातुःसपत्न्याःसुदुरुक्तिविद्धःश्वसन्रुषादंडहतोयथाऽहिः हि
त्वामिषंतंपितरंसन्नवाचंजगाममातुःप्ररुदन्सकाशम् १४ तंनिःश्वसंतंस्फुरिताधरोष्ठंसुनीतिरुत्संगउदूह्यबालम् निशम्यतत्पौरमु
खान्नितांतंसाविव्यथेयद्गदितंसपत्न्याः १५ सोत्सृज्यधैर्यंविललापशोकदावाग्निनादावलतेवबाला वाक्यंसपत्न्याःस्मरतीसरोजश्रि
यादृशाबाष्पकलामुवाह १६ दीर्घंश्वसंतीवृजिनस्यपारमपश्यतीबालकमाहबाला मामंगलंतातपरेषुमंस्थाभुंक्तेजनोयत्परदुःखद
स्तत् १७ सत्यंसुरुच्याऽभिहितंभवान्मेयद्दुर्भगायाउदरेगृहीतः स्तन्येनवृद्धश्चविलज्जतेयांभार्येतिवावोढुमिडस्पतिर्माम् १८ आतिष्ठतत्ता
तविमत्सरस्त्वमुक्तंसमात्रापियदव्यलीकम् आराधयाधोक्षजपादपद्मंयदीच्छसेऽध्यासनमुत्तमोयथा १९ यस्यांघ्रिपद्मंपरिचर्यविश्व
विभावनायात्तगुणाभिपत्तेः अजोऽध्यतिष्ठत्खलुपारमेष्ठ्यंपदंजितात्मश्वसनाभिवंद्यं २० तथामनुर्वोभगवान्पितामहोयमेकमत्यापु
रुदक्षिणैर्मखैः इष्ट्वाऽभिपेदेदुरवापमन्यतोभौमंसुखंदिव्यमथापवर्ग्यं २१ तमेववत्साश्रयभृत्यवत्सलंमुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिं
अनन्यभावेनिजधर्मभावितेमनस्यवस्थाप्यभजस्वपूरुषं २२ नान्यंततःपद्मपलाशलोचनाद्दुःखच्छिदंतेमृगयामिकंचन योमृग्यतेह
स्तगृहीतपद्मयाश्रियेतरैरंगविमृग्यमाणया २३

मामिडस्पतिर्भूपतिर्भार्येतिवोढुंस्वीकर्तुंविलज्जतेवाशब्दाद्दासीत्यपि १८ पितृभार्यात्वेनमात्रासमाना
तुः सपत्नीतयापियदुक्तंतपसाराध्यपुरुषमित्यादितदातिष्ठकुरु अध्यासनंयदीच्छसि १९ परिचर्यनिषेव्य विश्वविभावनायपालनायात्तास्वीकृतागुणाभिपत्तिः सत्त्वगु-
णाधिष्ठानंयेनतस्य जितआत्मामनःश्वसनःप्राणश्चयैस्तैरभिवंद्यं २० एकमत्यातर्वांतर्यामिदृष्ट्या २१ मृग्यापदाब्जयोःपद्धतिर्मार्गोयस्य तमेवाश्रयशरणंव्रज ततोभज
स्व नान्यस्मिन् भावोयस्यतस्मिन् निजधर्मैर्भावितेशोधिते २२ तमेवेत्यनेनसूचितंसर्वोत्तमत्वंप्रपंचयति नान्यमिति हस्तेनगृहीतंदीपवत्पद्मंयया इतरैर्ब्रह्मादिभिः २३

संजल्पितंविलापंततः अर्थस्यागमोयस्मात्तथाभूतंवचआकर्ण्य २४ २५ विस्मितइत्युक्तंतदेवाह अहोतेजः प्रभावः २६ २७ विकल्पेमानापमानविवेकेसत्यपिभिन्ना नसंतिकिंतुमोहकल्पिताएवेत्यर्थः कुतः यत्सुखंदुःखंवातन्निजकर्मभिरेवभवतियतः २८ उपशमोपदेशेननिर्वर्तयति परितुष्येदितिषड्भिः ईश्वरगतिंवीक्ष्यईश्वरा- नुकूल्यंविनानोद्यमाः फलहेतवइतिज्ञात्वापरितुष्येत्संतोषमेवकुर्यात् २९ दुष्करश्चनवायमुद्यमइत्याह अथेतिद्वाभ्याम् यस्यप्रसादमवरोद्धुंप्राप्तुमिच्छसि ३० निःसं- गेनतीव्रयोगेनसमाधिनामृगयंतोऽपियस्यपदवींमार्गंनविदुः सदेवोदुराराध्यः ३१ श्रेयसांकालेदेहत्वे ३२ सुखदुःखयोर्मध्येसुखेसतिपुण्यंक्षीयतइतिदुःखेपाति-

मैत्रेयउवाच   एवंसंजल्पितंमातुराकर्ण्यार्थागमंवचः सन्नियम्यात्मनात्मानंनिश्चक्रामपितुःपुरात् २४ नारदस्तदुपाकर्ण्यज्ञात्वातस्यचिकी- र्षितम् स्पृष्ट्वामूर्धन्यघघ्नेनपाणिनाप्राहविस्मितः २५ अहोतेजःक्षत्रियाणांमानभंगममृष्यताम् बालोऽप्ययंहृदाधत्तेयत्समातुरसद्वचः २६
नारदउवाच   नाधुनाऽप्यवमानंतेसम्मानंवापिपुत्रक लक्षयामःकुमारस्यसक्तस्यक्रीडनादिषु २७ विकल्पेविद्यमानेऽपिनह्यसंतोषहेतवः पुंसोमोहमृतेभिन्नायल्लोकेनिजकर्मभिः २८ परितुष्येत्ततस्तातनावन्मात्रेणपूरुषः दैवोपसादितंयावद्वीक्ष्येश्वरगतिंबुधः २९ अथमात्रो- पदिष्टेनयोगेनावरुरुत्ससि यत्प्रसादंसवैपुंसांदुराराध्योमतोमम ३० मुनयःपदवींयस्यनिःसंगेनोरुजन्मभिः नविदुर्मृगयंतोऽपितीव्रयो- गसमाधिना ३१ अतोनिवर्ततामेषनिर्बंधस्तवनिष्फलः यतिष्यतिभवान्कालेश्रेयसांसमुपस्थिते ३२ यस्ययद्दैवविहितंसतेनसुखदुःख- योः आत्मानंतोषयन्देहीतमसःपारमृच्छति ३३ गुणाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाधमात् मैत्रींसमानादन्विच्छेन्नतापैरभिभूयते ३४
ध्रुवउवाच   सोऽयंशमोभगवतासुखदुःखहतात्मनाम् दर्शितःकृपयापुंसांदुर्दर्शोऽस्मद्विधैस्तुयः ३५ अथापिमेविनीतस्यक्षात्रंघोर- मुपेयुषः सुरुच्यादुर्वचोबाणैर्नभिन्नेश्रयतेहृदि ३६ पदंत्रिभुवनोत्कृष्टंजिगीषोःसाधुवर्त्ममे ब्रूह्यस्मत्पितृभिर्ब्रह्मन्नन्यैरप्यनधि- ष्ठितम् ३७ नूनंभवान्भगवतोयोऽङ्गजःपरमेष्ठिनः वितुदन्नटतेवीणांहितायजगतोऽर्कवत् ३८ मैत्रेयउवाच   इत्युदाहृत- माकर्ण्यभगवान्नारदस्तथा प्रीतःप्रत्याहतंबालंसद्वाक्यमनुकंपया ३९ नारदउवाच   जनन्याभिहितःपंथाःसवैनिःश्रे- यसस्यते भगवान्वासुदेवस्तंभजतत्प्रवणात्मना ४० धर्मार्थकाममोक्षार्थंयइच्छेच्छ्रेयआत्मनः एकमेवहरेस्तत्रकारणं- पादसेवनम् ४१ तत्तातगच्छभद्रंतेयमुनायास्तटंशुचि पुण्यंमधुवनंयत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ४२

पापंक्षीयतइत्यात्मानंतोषयन् तमसःपारंमोक्षंप्राप्नोति ३३ किंच गुणैरधिकात्पुंसइतिल्यब्लोपेपंचमी तंदृष्ट्वाप्रीतिंकुर्यात् नत्वसूयामित्यर्थः अनुक्रोशंकृपांलिप्सेत् नतुतिरस्कारंसमानान्मैत्रीं नतुस्पर्धाम् ३४ ३५ क्षात्रंस्वभावंप्राप्तवतः अतएवाविनीतस्यदुर्वाक्यबाणैर्भिन्नेहृदिनश्रयतेनतिष्ठति ३६ अन्यैरनधिष्ठितंत्रिभुवनेउत्कृष्टंपदंजेतुमिच्छोर्मेसाधु- वर्त्ममार्गंब्रूहि ३७ अंकजइतिपाठेउत्संगाज्जातोयोनारदःसभवान् वीणांवितुदन् वादयन् हितायअटति ३८ ३९ निःश्रेयसस्यअभिप्रेतार्थस्यपंथाः कोऽसा- वित्यतआह भगवान्वासुदेवः अतएवतंभज ४० ४१ मधुवनाख्यंयमुनायास्तटंगच्छयत्रमधुवने ४२ ५ ५ ५

अध्ययनाद्यभावेऽपिआत्मनउचितानियोग्यानिदेवतानमस्कारादीनिकृत्वेतियमनियमाउक्ताः आसनकल्पनंचकुशादिभिः स्वस्तिकादिभिश्च ४३ प्राणेंद्रियमन
सामलंचांचल्यंव्युदस्येतिप्राणायामप्रत्याहारौ धारणामाह अभिध्यायेत्यादिषड्भिः गुरुणाधीरेणमनसागुरुंश्रीहरिं ४४ सुरेषुसुंदरं ४५ रमणीयान्यंगानिय
स्य ओष्ठश्चईक्षणान्चईक्षणामरुणोओष्ठेक्षणेधारयतीतितथातं अरुणमोष्ठमीक्षणंचधारयतीतिवा नृम्णांसुखकराम् यद्वा नृम्णंधनंसर्वपुरुषार्थनिधिमित्यर्थः
४६ पुरुषंपुरुषलक्षणयुक्तं ४७ कौस्तुभस्याभरणंग्रीवायांयस्य ४८ कांचीकलापेनपर्यस्तंपरिवेष्टितं मनोनयनयोर्वर्द्धनंहर्षकरं ४९ हृत्पद्मकर्णिकायांधिष्ण्यंम
ध्यस्थानंतदाक्रम्यसमर्चतामात्मानिमनसिस्थितम् ५० ध्यानमाह स्मयमानमिति नियतेनप्रागुक्तयाधारणयासुस्थिरेण अतएकभूतेनएकाग्रेण धारणोक्ता

स्नात्वानुसवनंतस्मिन्कालिंद्याःसलिलेशिवे कृत्वोचितानिनिवसन्नात्मनःकल्पितासनः ४३ प्राणायामेनत्रिवृताप्राणेंद्रियमनोमलं शनै
र्व्युदस्याभिध्यायेन्मनसागुरुणागुरुम् ४४ प्रसादाभिमुखंशश्वत्प्रसन्नवदनेक्षणम् सुनासंसुभ्रुवंचारुकपोलंसुरसुंदरं ४५ तरुणंरम
णीयांगमरुणोष्ठेक्षणाधरम् प्रणताश्रयणंनृम्णंशरण्यंकरुणार्णवम् ४६ श्रीवत्सांकंघनश्यामंपुरुषंवनमालिनं शंखचक्रगदापद्मैर
भिव्यक्तचतुर्भुजम् ४७ किरीटिनंकुंडलिनंकेयूरवनमालिनं कौस्तुभाभरणग्रीवंपीतकौशेयवाससं ४८ कांचीकलापपर्यस्तलसत्कां
चननूपुरम् दर्शनीयतमंशांतंमनोनयनवर्द्धनम् ४९ पद्भ्यांनखमणिश्रेण्याविलसद्भ्यांसमर्चताम् हृत्पद्मकर्णिकाधिष्ण्यमाक्रम्यात्म
न्यवस्थितम् ५० स्मयमानमभिध्यायेत्सानुरागावलोकनम् नियतेनैकभूतेनमनसावरदर्षभम् ५१ एवंभगवतोरूपंसुभद्रंध्यायतोमनः
निर्वृत्यापरयातूर्णंसंपन्नंननिवर्तते ५२ जप्यश्चपरमोगुह्यःश्रूयतांमेनृपात्मज यंसप्तरात्रंप्रपठन्पुमान्पश्यतिखेचरान् ५३ ॐनमो
भगवतेवासुदेवाय मंत्रेणानेनदेवस्यकुर्याद्द्रव्यमयींबुधः सपर्यांविविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित् ५४ सलिलैःशुचिभिर्माल्यैर्वन्यै
र्मूलफलादिभिः शस्तांकुरांशुकैश्चार्चेत्तुलस्याप्रिययाप्रभुम् ५५ लब्ध्वाद्रव्यमयीमर्चांक्षित्यंब्वादिषुवार्चयेत् आभृतात्मामुनिःशां
तोयतवाङ्मितवन्यभुक् ५६ स्वेच्छावतारचरितैरचिंत्यनिजमायया करिष्यत्युत्तमश्लोकस्तद्ध्यायेद्धृदयंगतं ५७ परिचर्याभगवतोयाव
त्यःपूर्वसेविताः तामंत्रहृदयेनैवप्रयुंज्यान्मंत्रमूर्तये ५८ एवंकायेनमनसावचसाचमनोगतम् परिचर्यमाणोभगवान्भक्तिमत्परिच
र्यया ५९ पुंसाममायिनांसम्यग्भजतांभाववर्धनः श्रेयोदिशत्यभिमतंयद्धर्मादिषुदेहिनाम् ६०

निर्विशेषणानिध्यानेऽपिद्रष्टव्यानियद्वा यथोक्तमा-
त्रमेव तदुक्तमेकादशस्कंधे नान्यानिचिंतयेद्भूयः सुस्मितंभावयेन्मुखमिति ५१ समाधिमाह एवमितितूर्णंशीघ्रंसंपन्नंसत् ५२ जप्योमंत्रः ५३ ५४ द्रव्याण्येवाह सलिलै-
रिति शस्तैः दूर्वांकुरैः वन्यैरेवांशुकैः भूर्जत्वगादिभिः ५५ पूजायाअधिष्ठानमाह लब्ध्वासंपाद्यद्रव्यमयींशिलादिनिर्मितां पूजासाद्गुण्यहेतूनाह सार्धाभ्याम् आभृतात्मा-
धृतचित्तः मितंवन्यंभुंक्तइतितथा ५६ यत्करिष्यतीतितदानीमवतारप्रादुर्भावात् ५७ पूर्वसेविताः सेवनंकारिताः कार्यत्वेनविहिताइत्यर्थः मंत्रहृदयेनद्वादशाक्षरे-
ण ५८ एवमुक्तरीत्यामनोगतंयथाभवतितथाकायादिभिर्भक्तिमत्यापरिचर्ययापरिचर्यमाणोधर्मार्थकामेषुयत्अभिमतंतत्श्रेयोदिशतीतिद्वयोरन्वयः ५९ ६०

विरक्तः सन् भजेत् किमर्थं मुक्तये ६१ हरेश्चरणाभ्यां चर्चितं मंडितम् ६२ अर्हितं सत्कृत्य समर्पितम् अर्हणम् अर्घ्यादिकं यस्मै ६३ किं वा न रिष्यते नेन नश्यतीति निःप्रावितर्कः प्रश्नः ६४ मात्रा सह निर्वासित इति तस्या अप्यनादृतत्वात् ६५ मास्मात् इति किं स्विन्न खादतीत्यर्थः ६६ ६७ देवेन श्रीहरिणा गुप्तमात्मसात्कृत्वा रक्षितं यस्य यशो जगत् प्राप्तं तं व्याप्नोति ६८ विपुलयन् विस्तारयन् ६९ ७० ध्रुवो मधुवने किमकरोत् इत्यपेक्षायामाह तत्रेत्यादिना अभिषिक्तः स्नातः यस्यां प्राप्तः ताम् ७१ कपित्थानि बदराणि च अशनं यस्य आत्मवृत्तिः देहस्थितिः तदनुसारेण ७२ ७३ तृतीयं च आनयन् ईषदिवनयन्नुपधावदित्यन्वयः प्रतिमासं समाहारसंकोचं तपोऽतिरेकं च कृतवानित्यर्थः ७४

विरक्तश्चेंद्रियरतो भक्तियोगेन भूयसा तं निरंतरभावेन भजेताद्धा विमुक्तये ६१ इत्युक्तस्तं परिक्रम्य प्रणम्य च नृपार्भकः ययौ मधुवनं पुण्यं हरेश्चरणचर्चितम् ६२ तपोवनं गते तस्मिन् प्रविष्टोऽंतःपुरं मुनिः अर्हितार्हणको राज्ञा सुखासीन उवाच तं ६३ नारद उवाच राजन् किं ध्यायसे दीर्घं मुखेन परिशुष्यता किं वा न रिष्यते कामो धर्मो वार्थेन संयुतः ६४ राजोवाच सुतो मे बालको ब्रह्मन् स्त्रैणेनाकरुणात्मना निर्वासितः पंचवर्षः सह मात्रा महान्कविः ६५ अप्यनाथं वने ब्रह्मन् मास्मादंत्यर्भकं वृकाः श्रांतं शयानं क्षुधितं परिम्लानमुखांबुजम् ६६ अहो मे बत दौरात्म्यं स्त्रीजितस्योपधारय योऽंकं प्रेम्णारुरुक्षंतं नाभ्यनंदमसत्तमः ६७ नारद उवाच मा मा शुचः स्वतनयं देवगुप्तं विशांपते तत्प्रभावमविज्ञाय प्रावृंक्ते यद्यशो जगत् ६८ सुदुष्करं कर्म कृत्वा लोकपालैरपि प्रभुः एष्यत्यचिरतो राजन् यशो विपुलयंस्तव ६९ मैत्रेय उवाच इति देवर्षिणा प्रोक्तं विश्रुत्य जगतीपतिः राजलक्ष्मीमनादृत्य पुत्रमेवान्वचिंतयत् ७० तत्राभिषिक्तः प्रयतस्तामुपोष्य विभावरीम् समाहितः पर्यचरदृष्यादेशेन पूरुषम् ७१ त्रिरात्रांते त्रिरात्रांते कपित्थबदराशनः आत्मवृत्त्यनुसारेण मासं निन्ये र्चयन्हरिम् ७२ द्वितीयं च तथा मासं षष्ठे षष्ठेऽर्भको दिने तृणपर्णादिभिः शीर्णैः कृतान्नोऽभ्यर्चयन्विभुम् ७३ तृतीयं चानयन्मासं नवमे नवमेऽहनि अब्भक्ष उत्तमश्लोकमुपाधावत्समाधिना ७४ चतुर्थमपि वै मासं द्वादशे द्वादशेऽहनि वायुभक्षो जितश्वासो ध्यायन्देवमधारयत् ७५ पंचमे मास्यनुप्राप्ते जितश्वासो नृपात्मजः ध्यायन्ब्रह्म पदैकेन तस्थौ स्थाणुरिवाचलः ७६ सर्वतो मन आकृष्य हृदि भूतेंद्रियाशयम् ध्यायन्भगवतो रूपं नाद्राक्षीत्किंचनापरम् ७७ आधारं महदादीनां प्रधानपुरुषेश्वरं ब्रह्म धारयमाणस्य त्रयो लोकाश्चकंपिरे ७८ यदैकपादेन स पार्थिवार्भकस्तस्थौ तदंगुष्ठनिपीडिता मही ननाम तत्रार्धमिभेंद्रधिष्ठिता तरीव सव्येतरतः पदे पदे ७९ तस्मिन्नभिध्यायति विश्वमात्मनो द्वारं निरुध्यासुमनन्यया धिया लोका निरुच्छ्वासनिपीडिता भृशं सलोकपालाः शरणं ययुर्हरिं ८० ७५ ७६ भूतानि शब्दादीनि इंद्रियाणि च आशेरते यस्मिन् तन्मन आकृष्य ब्रह्म ध्यायन् ७७ धारयमाणस्य सतः तस्य तेजः सोढुमशक्नुवंतः ७८ तस्यांगुष्ठेन निपीडिता आक्रांता सती मही तत्र तदा अर्धेन नाम सम्यगंशके अर्धशब्दस्य नपुंसकत्वादंशांशिनोरभेदाच्चैवं सामानाधिकरण्यं इभेंद्रेणाधिष्ठिता तरी नौर्यथा पदे पदे सव्यतो दक्षिणतश्च नमति तद्वत् ७९ अन्यदप्याश्चर्यमाह तस्मिन् ध्रुवे विश्वं विश्वात्मकं विष्णुमात्मनः सकाशादनन्यया धिया आत्माभेददृष्ट्या अभिध्यायति सति किं कृत्वा असुं प्राणं तनु द्वारं च निरुध्य आत्मन्येकीकृत्य स्वप्राणनिरोधे कृते विश्वस्य प्राणनिरोधो जात इति भावः ८० ५

एवंप्राणनिरोधंकदाचिदपिनविद्मः अखिलसत्त्वधाम्नः सर्वप्राणिशरीरस्यतस्मात्वृजिनात्क्लेशात् ८१ यतोबालात् कोऽसौबालः कथंचनतस्मात्प्राणनिरोधइ-
त्यतआह उत्तानपादस्यपुत्रोमयिविश्वरूपेसंगतात्मा ऐक्यंप्राप्तोवर्ततइति ८२ इतिचतुर्थेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेतुहरिंस्तुत्वालब्ध्वानस्माद्
वरान्ध्रुवः प्रत्यागत्याकरोद्राज्यंपित्रादत्तमितीर्यते १ एवंभगवद्वाक्येनगतभयाः १ सवैध्रुवः योगविपाकेनदार्ढ्येननिश्चलया गरुडाधिरूढंपुरतः स्थित
मपियदाऽंतर्हृदिस्थित्वादसौनापश्यत्तदाभगवतैवांतः स्वरूपमाकृष्टमतस्तिरोहितमुपलक्ष्यव्युत्थितःसन् तदवस्थंयाद्दग्गतः स्फुरितस्ताद्दशम् २ आगतसाध्व-
सः जातसंभ्रमः विनमय्य आनतंकृत्वासंभ्रममेवाह दृग्भ्यांप्रपिबन्निवपश्यन्नवदत आस्येनचुंबन्निवावदन भुजाभ्यामाश्लिषन्निवावदनेत्यर्थः ३ विव-
क्षंतंतद्गुणान्वक्तुमिच्छंतम् अतद्विदंस्तुत्यादिकर्तुमजानंतम् अस्यध्रुवस्यसर्वस्यचहृद्यवस्थितत्वात् ज्ञात्वाब्रह्ममयेनवेदात्मकेनशंखेन ४ भगवतापति

देवाऊचुः नैवंविदामोभगवन्प्राणरोधंचराचरस्याखिलसत्त्वधाम्नः विधेहितन्नोवृजिनाद्विमोक्षंप्राप्तावयंत्वांशरणंशरण्यं ८१
श्रीभगवानुवाच माभैष्टबालंतपसोदुरत्ययान्निवर्तयिष्येप्रतियातस्वधाम यतोहिवःप्राणनिरोधआसीदौत्तानपादिर्मयिसंगता
त्मा ८२ इतिश्रीभाग० चतुर्थस्कंधेध्रुवचरितेअष्टमोऽध्यायः ८ मैत्रेयउवाच तएवमुच्छिन्नभयाउरुक्रमेकृतावनामाः प्रययुस्त्रि
विष्टपम् सहस्रशीर्षापितनोगरुत्मतामधोर्वनंभृत्यदिदृक्षयागतः १ सवैधियायोगविपाकतीव्रयाहृत्पद्मकोशेस्फुरितंतडित्प्रभं तिरोहि
तंसहसैवोपलक्ष्यबहिःस्थितंतदवस्थंददर्श २ तद्दर्शनेनागतसाध्वसःक्षिताववंदतांगंविनमय्यदंडवत् दृग्भ्यांप्रपश्यन्प्रपिबन्निवार्भ
कश्चुंबन्निवास्येनभुजैरिवाश्लिषन् ३ सतंविवक्षंतमतद्विदंहरिर्ज्ञात्वास्यसर्वस्यचहृद्यवस्थितः कृतांजलिंब्रह्ममयेनकंबुनापस्पर्श
बालंकृपयाकपोले ४ सवैतदैवप्रतिपादितांगिरंदैवींपरिज्ञातपरात्मनिर्णयः तंभक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वरंपरिश्रुतोरुश्रवसंध्रुवक्षितिः ५
ध्रुवउवाच योंऽतःप्रविश्यममवाचमिमांप्रसुप्तांसंजीवयत्यखिलशक्तिधरःस्वधाम्ना अन्यांश्चहस्तचरणश्रवणत्वगादीन्प्राणान्नमोभ-
गवतेपुरुषायतुभ्यं ६ एकस्त्वमेवभगवन्निदमात्मशक्त्यामायाख्ययोरुगुणयामहदाद्यशेषं सृष्ट्वानुविश्यपुरुषस्तदसद्गुणेषुनानेवदारु
षुविभावसुवद्विभासि ७

पादितांगिरंप्रतिपद्येतिशेषः प्रतिपद्यतामितिपाठेतांवेदात्मिकाम् परिज्ञातः परात्मनोरीश्वरजीवयोर्निर्णयोयेनसः अतएवभक्त्या
भावःप्रेमयस्य असत्वरंस्थैर्येणपरितःश्रुतंविख्यातमुरुश्रवःकीर्तिर्यस्यतं ध्रुवाक्षितिःस्थानंयस्येतिभाविनिर्देशः ५ ईशानुग्रहसंप्राप्तवागाद्यद्भुतवृत्तिभिः द्वादशा-
दित्यसंकाशैःश्लोकैरस्तौद्धरिंध्रुवः योमेप्रसुप्तांलीनांवाचमन्यांश्चप्राणानिंद्रियाणिस्वधाम्नाचिच्छक्त्यासंजीवयति यतःअखिलाश्चक्षुरादिज्ञानक्रियाशक्तीर्धार
यतीतितथापुरुषायांतर्यामिणे ६ ननुवागादींद्रियशक्तिधरावन्ह्यादयः प्रसिद्धास्तान्हमित्यतआह एकइति अनुविश्यपुरुषोंऽतर्यामीत्वमेक एवतस्यामायायाः
असत्सुगुणेष्विंद्रियादिषुस्थितःसन् नत्तद्देवतारूपोनानेवभासि नतुत्वद्व्यतिरेकेणज्ञानक्रियाशक्तिधरः कश्चिदस्तीत्यर्थः ७ ध ध

अपिच किंवक्तव्यंवन्ध्यादयोज्ञानादिशक्तिधरानभवंतीनियस्मात् ब्रह्मणोपिज्ञानंत्वदधीनमेवेत्याह त्वद्दत्तयावयुनयाज्ञानेनभवंतंशरणंप्रपन्नोब्रह्माइदंविश्वमचष्ट अपश्यत् कथंसुप्तः प्रबुद्धःसन्यथापश्यतितद्वत् अतःआपवर्ग्यामुक्तास्तेषामपिशरणम् कृतविदासर्वेंद्रियजीवनेनत्वत्कृतमुपकारंजानताकथंविस्मर्यते एवंभूतंत्वामभजंतः कृतघ्नाइत्यर्थः ८ येचमादृशाः कामाद्यर्थंभजंति तेतिमूढाइत्याह नूनमिति भवाप्ययोजन्ममरणेनद्विमोक्षेहेतुंत्वामन्यहेतोः कामाद्यर्थंभजंति तेनूनंविमुष्टमतयः वंचितचित्ताः यतस्तेकल्पतरुम् त्वामर्चंतिततः कुणपतुल्येनदेहेनोपभोग्यंसुखमिच्छंति नचेच्छायोग्यंतदित्याह यत्स्पर्शजंविषयसंबंधजन्यंसुखंनरकेऽपिभवति ९ ननुस्वर्गादिकंसर्वंसकामैःप्राप्यतेनिष्कामभजनेतन्नस्यादित्यतआह येति स्वमहिमनिनिजानंदरूपेपिमाभूत् नभवत्वित्यर्थः अंतकस्यासिनाकालेनलुलितात् खंडितात् विमानात् पततांसानास्तीतिकिमुवक्तव्यम् १० अतस्तेकथाश्रवणायसत्संगंनिर्दिशतीत्याह भक्तिंत्वयिप्रवहतांसातत्येनकुर्वताम् ननुमोक्षंकिंनयाचसेअतआह येनमहत्संगेनअंजसाअयत्नतएवउरूणिव्यसनानियस्मिन् तन्नेष्येपारंगमिष्यामिभवद्गुणकथैवामृतंतस्य-

त्वद्दत्तयावयुनयेदमचष्टविश्वंसुप्तप्रबुद्धइवनाथभवत्प्रपन्नः तस्यापवर्ग्यशरणंतवपादमूलंविस्मर्यतेकृतविदाकथमार्तबंधो ८ नूनंविमुष्टमतयस्तवमाययाते येत्वांभवाप्ययविमोक्षणमन्यहेतोः अर्चंतिकल्पकतरुंकुणपोपभोग्यमिच्छंतियत्स्पर्शजंनिरयेऽपिनॄणां ९ यानिर्वृतिस्तनुभृतांतवपादपद्मध्यानाद्भवज्जनकथाश्रवणेनवास्यात् साब्रह्मणिस्वमहिमन्यपिनाथमाभूत्किंत्वंतकासिलुलितात्पततांविमानात् १० भक्तिंमुहुःप्रवहतांत्वयिमेप्रसंगोभूयादनंतमहताममलाशयानाम् येनांजसोल्बणमुरुव्यसनंभवाब्धिंनेष्येभवद्गुणकथामृतपानमत्तः ११ तेनस्मरंत्यतितरांप्रियमीशमर्त्यंयेचान्वदःसुतसुहृद्गृहवित्तदाराः येत्वब्जनाभभवदीयपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृदयेषुकृतप्रसंगाः १२ तिर्यङ्नगद्विजसरीसृपदेवदैत्यमर्त्यादिभिःपरिचितंसदसद्विशेषम् रूपंस्थविष्ठमजतेमहदाद्यनेकंनातःपरंपरमवेद्मिनयत्रवादः १३ कल्पांतएतदखिलंजठरेणगृह्णन्शेतेपुमान्स्वदृगनंतसखस्तदंके यन्नाभिसिंधुरुहकांचनलोकपद्मगर्भेद्युमान्भगवतेप्रणतोऽस्मितस्मै १४

पानेनमत्तःसन् ११ कथामृतपानस्यमादकत्वमाह तेअतितरांप्रियमपिमर्त्यंदेहंनस्मरंति नानुसंदधते येचसुतादयः अदः मर्त्यमनुसंबद्धास्तानपि केनेनस्मरंति येकृतप्रसंगाः केषुभवदीयपदारविंदसौगंध्येनलुब्धंहृदयंयेषांतेषु तुशब्देनान्येषांकेवलयोगादिनिष्ठानांदेहाद्यभिमानान्निवृत्तिंदर्शयति १२ नन्वेवंविद्वानपित्वंकिमित्यभिमानंवहस्यतआह तिर्यगिति तिर्यङ्नगादिभिः परिचितंव्याप्तम् संतोऽसंतश्चविशेषायस्य महदादीन्यनेकानिकारणानियस्य हेपरम अजतेइदंस्थविष्ठंविराड्रूपंकेवलंवेद्मि अतःपरमीश्वरस्वरूपंनवेद्मि यत्रवादः शब्दव्यापारोनास्तितद्ब्रह्मरूपंचनवेद्मि अतोऽभिमानोननिवर्ततइतिभावः १३ तदेवभगवदनुकंपयानद्रूपद्वयंज्ञात्वेश्वररूपमनुवर्णयन्नमस्करोति कल्पांतएतदिति एतत्त्रैलोक्यंयःपुमान्शेते स्वस्मिन्नेवदृक् नबहिर्यस्ययोगनिद्रारूढत्वात् अनंतसखः शेषसहायः तदंके शेषोत्संगेयस्यनाभिरेवसिंधुः समुद्रः तस्मिन्रोहतीतितथा तस्मिन्कांचनलोकपद्मस्यगर्भेकर्णिकायांद्युमान् तेजस्वीब्रह्माभवति तंप्रणतोऽस्मीत्यर्थः १४ ५ ५ ५ ५

ननु ममापि स्वापाद्यवस्थावत्त्वे को जीवाद्विशेष इत्यत आह त्वं तु व्यतिरिक्तः जीवविलक्षणः आस्सेति स्थसि वैलक्षण्यमेवाह त्वं तु नित्यमुक्तः जीवस्तु त्वत्प्रसादान्मु-
च्यते त्वं परिशुद्धः स तु मलिनः त्वं तु विबुद्धः सर्वज्ञः त्वमात्मा स तु जडः त्वं कूटस्थः स तु विकारी त्वमादिपुरुषः स त्वादिमान् त्वं तु भगवान् स तु भगहीनः त्वं त्रया
णां गुणानामधीशः स तु परतंत्रः कुतः एतद्वैलक्षण्यम् यद्यतः बुद्ध्यवस्थिति बुद्धेस्तामवस्थामखंडितया स्वदृष्ट्याचिच्छक्त्या द्रष्टा पश्यति द्रष्टेति तृन्प्रत्ययान्तः
अतो बुद्ध्यवस्थितिमित्यत्र षष्ठ्यभावः तथाभूत एव त्वं स्थितौ पालने अधिमखः यज्ञाधिष्ठाता श्रीविष्णुः १५ तमेव ब्रह्मरूपेण ज्ञात्वा नमस्करोति यस्मिन्निति प
तंति अकस्मात् उद्भवंति विश्वस्य भवो यस्मात् एकमखंडं आद्यमनादिम् १६ सकामभजनादपि मोक्ष माशासानआह हे भगवन् पुरुषार्थः परमानंदः स एव मूर्तिर्य-
स्य तस्य तव पादपद्ममाशिषो राज्यादेः सकाशात् सत्या आशीः परमार्थफलं निश्चितं कस्य तथा तेन प्रकारेण त्वमेव पुरुषार्थ इत्येवं निष्कामतया अन्वनु भजतः य-

त्वं नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्ध आत्मा कूटस्थ आदिपुरुषो भगवांस्त्र्यधीशः यद्बुद्ध्यवस्थितिमखंडितया स्वदृष्ट्या द्रष्टा स्थितावधिमखो व्यतिरि
क्त आस्से १५ यस्मिन्विरुद्धगतयो ह्यनिशं पतंति विद्यादयो विविधशक्तय आनुपूर्व्यात् तद्ब्रह्म विश्वभवमेकमनंतमाद्यमानंदमात्रमविका
रमहं प्रपद्ये १६ सत्याशिषो हि भगवंस्तव पादपद्ममाशीस्तथाऽनुभजतः पुरुषार्थमूर्तेः अप्येवमार्य भगवान्परिपाति दीनान्वाश्रेव वत्स
कमनुग्रहकातरोऽस्मान् १७ मैत्रेय उवाच अथाभिष्टुत एवं वै सत्संकल्पेन धीमता भृत्याऽनुरक्तो भगवान्प्रतिनंद्येदमब्रवीत् १८
श्रीभगवानुवाच वेदाऽहं ते व्यवसितं हृदि राजन्यबालक तत्प्रयच्छामि भद्रं ते दुरापमपि सुव्रत १९ नान्यैरधिष्ठितं भद्र यद्भ्राजिष्णु
ध्रुवक्षिति यत्र ग्रहर्क्षताराणां ज्योतिषां चक्रमाहितम् २० मेढ्यां गोचक्रवत्स्थास्नु परस्तात्कल्पवासिनाम् धर्मोऽग्निः कश्यपः शक्रो मु
नयो ये वनौकसः चरंति दक्षिणीकृत्य भ्रमंतो यत्सतारकाः २१ प्रस्थिते तु वनं पित्रा दत्त्वा गां धर्मसंश्रयः षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रं रक्षिताव्यहतेंद्रियः ... रक्षितामंड-
लंभुवः २२ त्वद्भ्रातर्युत्तमे नष्टे मृगयायां तु तन्मनाः अन्वेषंती वनं माता दावाग्निं सा प्रवेक्ष्यति २३ इष्ट्वा मां यज्ञहृदयं यज्ञैः पुष्कलदक्षिणैः
भुक्त्वा चेहाशिषः सत्या अंते मां संस्मरिष्यसि २४ ततो गंतासि मत्स्थानं सर्वलोकनमस्कृतम् उपरिष्टादृषिभ्यस्त्वं यतो नावर्तते गतः २५

यद्यप्येवं तथाऽपि हे आर्य स्वामिन् दीनान् सकामानपि अस्मान् भगवान् परिपाति संसारभयात् रक्षत्येव यतः अनुग्रहे हिताचरणे कातरः परवशः यथा नवप्रसूता
वाश्रा धेनुर्वत्सं क्षीरं पाययति वृकादिभ्यो रक्षति तद्वत् १७ १८ व्यवसितं संकल्पितं १९ तत्प्रयच्छामीत्युक्तं किं तदित्यपेक्षायामाह नान्यैरिति सार्द्धद्वाभ्याम् हे भद्र
ध्रुवा क्षितिर्निवासो यस्मिन् आहितमर्पितम् २० धान्याक्रमणाय भ्राम्यमाणानां पशूनां बंधनस्तंभो मेढी तस्यां बलीवर्दसमूहवत् अवांतरकल्पवासिनां पर-
स्तादपि स्थास्नु लोकत्रयनाशेऽप्यनश्वरम् धर्मोऽग्न्यादयो नक्षत्ररूपाः वनौकसः सप्तर्षयः यत्प्रदक्षिणीकृत्य भ्रमंतश्चरंति २१ एतच्च राज्यानंतरं भविष्यतीत्या
ह प्रस्थित इति तुभ्यं पृथ्वीं दत्त्वा वनं प्रस्थिते भावेक्तः वनं प्रति दीर्घगमने कृते सति रक्षिता रक्षिष्यसि २२ त्वया असंकल्पितमपि मद्भक्तस्य तव द्रोहादेवं भवि-
ष्यतीत्याह त्वद्भ्रातरीति सा सुरुचिः दावाग्निं प्रवेक्ष्यति २३ किंच इष्ट्वा मां यज्ञो हृदयं प्रिया मूर्तिर्यस्य तम् २४ यतः स्थानात् २५ ६ ६

भा॰ च॰ टी॰
१७

आतिदिश्य दत्वा २६ संकल्पजं मनोरथं पादसेवया प्रापितं संकल्पस्य निर्वाणं समाप्तिर्यस्मात् २७ मायाविनः सकामस्य यत्तत् दुर्लभं हरेः पादं तदेकेनैव जन्मना लब्-
ध्वाऽपि स्वमात्मानं मन आसिद्धार्थम् अप्राप्तमनोरथमिव कथम् अमन्यत पुरुषार्थविदपि २८ २९ तापमेवाह समाधिनेति सार्द्धैः षड्भिः नैके अनेके प्रभवा यस्मिन् बहुज-
न्मास्यक्तेनेत्यर्थः प्रणामकृत्यादिसमये गरुडाधिरूढस्य हरेः पादच्छायायां स्थितमात्मानं स्मरन्नाह छायामुपेत्येति पृथङ्मतिः भेददृष्टिः सन् हा कष्टमितिभा-
वः ३० अनात्म्यमात्मशून्यत्वमज्ञत्वं भवच्छेत्तुः यदं तत्र तद्याचे याचितवानस्मि ३१ अज्ञत्वे कारणं संभावयति मतिरिति पतद्भिर्मदपेक्षया अधः प्राप्तवद्भिः अत-
एवासहनशीलैः नाधुनाऽप्यवमानं नेइत्यादिसत्यमपि नारदस्य वचो येन गृहीतवानस्मि तस्य मे मतिर्विदूषिता ३२ किंच दैवीमिति प्रसुप्तः स्वप्नानिव पश्यन्

मैत्रेय उवाच इत्यर्चितः स भगवानतिदिश्यात्मनः पदं बालस्य पश्यतो धाम स्वमगाद्गरुडध्वजः २६ सोऽपि संकल्पजं विष्णोः पादसेवोपसा-
दितम् प्राप्य संकल्पनिर्वाणं नातिप्रीतोऽभ्यगात्पुरम् २७ विदुर उवाच सुदुर्लभं यत्परमं पदं हरेर्मायाविनस्तच्चरणार्चनार्जितम् लब्-
ध्वाऽप्यसिद्धार्थमिवैकजन्मना कथं स्वमात्मानममन्यतार्थवित् २८ मैत्रेय उवाच मातुः सपत्न्या वाग्बाणैर्हृदि विद्धस्तु तान् स्मरन् नै-
च्छन्मुक्तिपतेर्मुक्तिं तस्मात्तापमुपेयिवान् २९ ध्रुव उवाच समाधिना नैकभवेन यत्पदं विदुः सनन्दादय ऊर्ध्वरेतसः मासैरहं षड्भिरमुष्य-
पादयोश्छायामुपेत्यापगतः पृथङ्मतिः ३० अहो बत ममानात्म्यं मन्दभाग्यस्य पश्यत भवच्छिदः पादमूलं गत्वा याचे यदन्तवत् ३१ मतिर्विदूषि-
ता देवैः पतद्भिरसहिष्णुभिः यो नारदवचस्तथ्यं नाग्राहिषमसत्तमः ३२ दैवीं मायामुपाश्रित्य प्रसुप्त इव भिन्नदृक् तप्ये द्वितीयेऽप्यसति भ्रा-
तृभ्रातृव्यहृद्रुजा ३३ मयैतत्प्रार्थितं व्यर्थं चिकित्सेव गतायुषि प्रसाद्य जगदात्मानं तपसा दुःप्रसादनम् ३४ भवच्छिदमयाचेऽहं भवं भा-
ग्यविवर्जितः स्वाराज्यं यच्छतो मौढ्यान्मानो मे भिक्षितो बत ईश्वरात्क्षीणपुण्येन फलीकारानिवाधनः ३५ मैत्रेय उवाच न वै मुकुन्द-
स्य पदारविन्दयो रजोजुषस्तात भवादृशा जनाः वाञ्छन्ति तद्दास्यमृतेऽर्थमात्मनो यदृच्छया लब्धमनःसमृद्धयः ३६ आकर्ण्यात्मजमायान्तं
संपरेत्य यथागतम् राजा न श्रद्दधे भद्रमभद्रस्य कुतो मम ३७ श्रद्धाय वाक्यं देवर्षेर्हर्षवेगेन धर्षितः वार्ताहर्तुरतिप्रीतो हारं प्रादान्महा-
धनं ३८ सदश्वं रथमारुह्य कार्तस्वरपरिष्कृतम् ब्राह्मणैः कुलवृद्धैश्च पर्यस्तोऽमात्यबन्धुभिः ३९ शंखदुन्दुभिनादेन ब्रह्मघोषेण वेणुभिः
निश्चक्राम पुरात्तूर्णमात्मजाभीक्षणोत्सुकः ४०

द्वितीये असत्यपि भ्रातैव भ्रातृव्यः शत्रुरिति दृष्ट्या हृद्रुजा हृदयशोकेन तप्ये तापमनुभवामि ३३ किं-
च मया प्रसाद्य यत्प्रार्थितं तद्व्यर्थं प्रार्थितमाह भवच्छिदमिति ३४ एतदेव सदृष्टान्तमाह स्वाराज्यं निजानन्दं प्रयच्छतः सकाशादभिमानः क्षीणपुण्येन मया भि-
क्षितः याचितः क्षीणेन पुण्येनेति वा दृष्टान्त एवं संबंधः यथाऽधनः ईश्वरात् चक्रवर्तिनः फलीकारान् सतुषतण्डुलकणान् याचते तद्वत् ३५ एवं निस्पृहत्वं तस्य युक्त-
मित्याह तस्य दास्यं विना अन्यमर्थमात्मनो नैव वाञ्छन्ति यदृच्छयैव लब्धेन मनसः समृद्धिर्येषां ते ३६ प्रकृतमाह आकर्ण्येति संपरेत्य मृत्वा आगतमाकर्ण्य यथा न त-
न श्रद्दधे विश्वासं न चकार अभद्रस्य मम भद्रं कुतः इति मत्वा ३७ एष्यत्यचिरात् इति देवर्षेर्वाक्यं श्रद्धाय ३८ ब्राह्मणादिभिः पर्यस्तः परिवृतः ३९ ४० ९

अ॰
९

१७

अन्यराज्ञोमहिष्योर्मध्येउत्तमंनिधायएकामेवशिबिकांनरविमानमारुह्य ४१ उपवनस्याभ्याशेसमीपे ४२ विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शेनहतमशेषमघंबंधनंचयस्य
४३ जातउद्दामोमहान्मनोरथोयस्य ४४ अभिमंत्रितः पितुराशीर्भिः सहतेनकृतसंभाषणः ४५ ४६ सुरुच्याःप्रीतिर्नासंभाविताइत्याह यस्येति नमंति अनुसरं
ति आपोयथास्वयमेवनिम्नंदेशमवतरंति ४७ ऊहतुःदधतुः ४८ ४९ हेवीर वीरसूर्वोध्रुममातुः अभिषिच्यमानाभ्यांपयस्तदासुस्राव ५० चिरंनष्टः दर्शनमप्राप्तः
रक्षितारक्षिष्यति ५१ ५२ एवमिति व्यवहितंपित्राद्युपलालनंपरामृश्यते ५३ पुरंवर्णयति तत्रतत्रेतिचतुर्भिः सवृंदैः फलमंजरीयुक्तैः पूगानांपोतैर्बालवृक्षैः तद्वि

सुनीतिःसुरुचिश्चास्यमहिष्योरुक्मभूषिते आरुह्यशिबिकांसार्धमुत्तमेनाभिजग्मतुः ४१ तंदृष्ट्वोपवनाभ्याशआयांतंतरसारथात् अवरु
ह्यनृपस्तूर्णमासाद्यप्रेमविह्वलः ४२ परिरेभेंऽगजंदोर्भ्यांदीर्घोत्कंठमनाःश्वसन् विष्वक्सेनांघ्रिसंस्पर्शहताशेषाघबंधनम् ४३ अथाजि-
घ्रन्मुहुर्मूर्ध्निशीतैर्नयनवारिभिः स्नापयामासतनयंजातोद्दाममनोरथः ४४ अभिवंद्यपितुःपादावाशीर्भिश्चाभिमंत्रितः ननाममातरौशी-
र्ष्णासत्कृतःसज्जनाग्रणीः ४५ सुरुचिस्तंसमुत्थाप्यपादावनतमर्भकम् परिष्वज्याहजीवेतिबाष्पगद्गदयागिरा ४६ यस्यप्रसन्नोभगवा
न्गुणैर्मैत्र्यादिभिर्हरिः तस्मैनमंतिभूतानिनिम्नमापइवस्वयम् ४७ उत्तमश्चध्रुवश्चोभावन्योऽन्यंप्रेमविह्वलौ अंगसंगादुत्पुलकावस्रौ
घंमुहुरूहतुः ४८ सुनीतिरस्यजननीप्राणेभ्योपिप्रियंसुतम् उपगुह्यजहावाधिंतदंगस्पर्शनिर्वृता ४९ पयःस्तनाभ्यांसुस्रावनेत्रजैःसलि
लैःशिवैः तदाभिषिच्यमानाभ्यांवीरवीरसुवोमुहुः ५० तांशशंसुर्जनाराज्ञींदिष्ट्यातेपुत्रआर्तिहा प्रतिलब्धश्चिरंनष्टोरक्षितामंडलंभुवः
५१ अभ्यर्चितस्त्वयानूनंभगवान्प्रणतार्तिहा यदनुध्यायिनोवीरामृत्युंजिग्युःसुदुर्जयम् ५२ लाल्यमानंजनैरेवंध्रुवंसभ्रातरंनृपः आ-
रोप्यकरिणींहृष्टःस्तूयमानोविशत्पुरम् ५३ तत्रतत्रोपसंक्लृप्तैर्लसन्मकरतोरणैः सवृंदैःकदलीस्तंभैःपूगपोतैश्चतद्विधैः ५४ चूतपल्लववा
सःस्रक्मुक्तादामविलंबिभिः उपस्कृतंप्रतिद्वारमपांकुंभैःसदीपकैः ५५ प्राकारैर्गोपुरागारैःशातकुंभपरिच्छदैः सर्वतोलंकृतंश्रीमद्वि
मानशिखरद्युभिः ५६ मृष्टचत्वररथ्याट्टमार्गंचंदनचर्चितम् लाजाक्षतैःपुष्पफलैस्तंडुलैर्बलिभिर्युतम् ५७ ध्रुवायपथिदृष्टायतत्रतत्र
पुरस्त्रियः सिद्धार्थाक्षतदध्यंबुदूर्वापुष्पफलानिच ५८ उपजह्रुःप्रयुंजानावात्सल्यादाशिषःसतीः शृण्वंस्तद्वल्गुगीतानिप्राविशद्भव
नंपितुः ५९ महामणिव्रातमयेसतस्मिन्भवनोत्तमे लालितोनितरांपित्रान्यवसद्दिविदेववत् ६० पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मप-
रिच्छदाः आसनानिमहार्हाणियत्ररौक्माउपस्कराः ६१ यत्रस्फाटिककुड्येषुमहामारकतेषुच मणिप्रदीपाआभांतिललनारत्नसंयुताः ६२

धैः सवृंदैरुपस्कृतंप्रतिद्वारमित्युत्तरेणान्वयः ५४ चूतपल्लवाश्चवासांसिचस्रजश्चमुक्तादामानिचतेषांविशिष्टंलंबनमस्ति येषुकुंभेषु ५५ गोपुरैर्नगारैश्चशा
तकुंभाः परिच्छदाः परिकरायेषु विमानानामिवशिखरैर्द्युतिर्येषाम् ५६ चत्वरमंगणम् रथ्यामहामार्गः अट्टउच्चस्योपरिनिर्मिताभूमिका मार्गोवां-
तरः मृष्टाःसंमार्जिताश्चत्वरादयोयस्मिन् ५७ सिद्धार्थःश्वेतसर्षपः अक्षतायवाः ५८ उपजह्रुः व्यकिरन् सतीःसत्याः ५९ ६० यत्रभवनोत्तमे ६१ ६२ ४

६३ कुमुत् कुमुदम् पद्मादिमत्योवाप्यः ६४ ६५ ऊढवयसं प्राप्तयौवनम् अनुरक्ताः प्रजायस्मिन् ६६ प्रवयसं वृद्धम् ६७ इतिचतुर्थेटीकायांनवमोध्यायः ९ दशमे भ्रातृहंतॄणांयक्षाणामकरोद्वधम् एकएवबालकांगत्वातस्यविक्रमउच्यते १ १ योषितांरत्नमिवातिमनोहरम् कन्यारत्नमितिवा २ यक्षेणाद्रौहिमवतिहतः आजाविति पाठेयुद्धे अस्यगतिंगतामृतेत्यर्थः ३ कोपामर्षशुचांदुःखैक्यंतेनार्पितोव्याप्तः जैत्रंजयहेतुं पुण्यजनालयमलकाम् ४ रुद्रानुचराभूतादयः ५ दध्मौवादितवान् येन

उद्यानानिचरम्याणिविचित्रैरमरद्रुमैः कूजद्विहंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ६३ वाप्योवैडूर्यसोपानाःपद्मोत्पलकुमुद्वतीः हंसकारंडवकुलैर्जुष्टाश्चक्राह्वसारसैः ६४ उत्तानपादोराजर्षिःप्रभावंतनयस्यतम् श्रुत्वादृष्ट्वाद्भुततमंप्रपेदेविस्मयंपरम् ६५ वीक्ष्योढवयसंतंचप्रकृतीनांचसंमतम् अनुरक्तप्रजंराजाध्रुवंचक्रेभुवःपतिम् ६६ आत्मानंचप्रवयसमाकलय्यविशांपतिः वनंविरक्तःप्रातिष्ठद्विमृशन्नात्मनोगतिम् ६७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेनवमोऽध्यायः ९ मैत्रेयउवाच प्रजापतेर्दुहितरंशिशुमारस्यवैध्रुवः उपयेमे भ्रमिंनामतत्सुतौकल्पवत्सरौ १ इलायामपिभार्यायांवायोःपुत्र्यांमहाबलः पुत्रमुत्कलनामानंयोषिद्रत्नमजीजनत् २ उत्तमस्त्वकृतोद्वाहोमृगयायांबलीयसा हतःपुण्यजनेनाद्रौतन्मातास्यगतिंगता ३ ध्रुवोभ्रातृवधंश्रुत्वाकोपामर्षशुचार्पितः जैत्रंस्यंदनमास्थायगतःपुण्यजनालयम् ४ गत्वोदीचींदिशंराजारुद्रानुचरसेविताम् ददर्शहिमवद्द्रोण्यांपुरींगुह्यकसंकुलाम् ५ दध्मौशंखंबृहद्बाहुःखंदिशश्चानुनादयन् येनोद्विग्नदृशःक्षत्तरुपदेव्योऽत्रसन्भृशम् ६ ततोनिष्क्रम्यबलिनउपदेवमहाभटाः असहंतस्तन्निनादमभिपेतुरुदायुधाः ७ सतानापततोवीरउग्रधन्वामहारथः एकैकंयुगपत्सर्वानहन्बाणैस्त्रिभिस्त्रिभिः ८ तेवैललाटलग्नैस्तैरिषुभिःसर्वएवहि मत्वानिरस्तमात्मानमाशंसन्कर्मतस्यतत् ९ तेऽपिचामुममृष्यंतःपादस्पर्शमिवोरगाः शरैरविध्यन्युगपद्द्विगुणंप्रचिकीर्षवः १० ततःपरिघनिस्त्रिंशैःप्रासशूलपरश्वधैः शक्त्यृष्टिभिर्भुशुंडीभिश्चित्रवाजैःशरैरपि ११ अभ्यवर्षन्प्रकुपिताःसरथंसहसारथिम् इच्छंतस्तत्प्रतीकर्तुमयुतानित्रयोदश १२ औत्तानपादिःसतदाशस्त्रवर्षेणभूरिणा नउपादृश्यतच्छन्नआसारेणयथागिरिः १३ हाहाकारस्तदैवासीत्सिद्धानांदिविपश्यताम् हतोऽयंमानवःसूर्योमग्नःपुण्यजनार्णवे १४ नदत्सुयातुधानेषुजयकाशिष्वथोमृधे उदतिष्ठद्रथस्तस्यनीहारादिवभास्करः १५ धनुर्विस्फूर्जयन्दिव्यंद्विषतांखेदमुद्वहन् अस्त्रौघंव्यधमद्बाणैर्घनानीकमिवानिलः १६ तस्यतेचापनिर्मुक्ताभित्त्वावर्माणिरक्षसाम् कायानाविविशुस्तिग्मागिरीनशनयोयथा १७

नशंखवादनेनहेक्षत्तः उपदेव्योयक्षस्त्रियः
६ ७ एकैकंत्रिभिस्त्रिभिरित्येवंसर्वान्त्रयोदशायुतानि यक्षान्युगपदहनूजघान ८ निरस्तंपराजितम् तस्यध्रुवस्यतत्कर्मआशंसन् तुष्टुवुः ९ तेपितत्कर्मासहमानाअमुमविध्यन् द्विगुणंयथाभवत्येवंषड्भिःप्रतिकर्तुमिच्छंतः १० चित्रवाजैःविचित्रपक्षैः ११ १२ धारासंपातेनछन्नोगिरिरिवनैवादृश्यत १३ सूर्यःसूर्यतुल्यः १४ यातुधानेषुराक्षसेषुजयकाशिषुजितंजितमिति जयप्रकाशकेषुसत्सु १५ १६ व्यधमत्संचूर्णयामास वर्माणिकवचानि १७

शिरः प्रभृत्येवैराकृताः प्रकीर्णा इति जुरित्यस्य योरन्वयः १८ १९ प्रायः बाहुल्येन विवृक्णाः संछिन्नाः अवयवा येषाम् २० आततायिनं शस्त्रपाणिनं २१ इति ब्रुवन्नित्यत्रापि
न मायिनामित्यादेरनुषंगः चित्ररथोध्रुवः यत्तः यत्नवान् प्रतियोगः पुनरुद्योगः तस्माच्छंकितः नभस्वतो वायोर्हेतोः २२ विस्फुरंत्य स्तडितो यस्मिन् तेन त्रासयंतः
स्तनयित्नवोअशनयो यस्मिन् २३ वव्रषुः निपेतुरित्यर्थः नसृजति शरीरमित्यसृक् गिहश्लेष्मादिमेदसः पुंस्त्वमार्षम् मेदांसि अस्थ्यग्रतो निपेतुः २४ साश्मवर्षिणः अश्म
सहितं यद्वर्षं तद्वंतः २५ अशनिवन्निश्वासो येषाम् २६ २७ भासनानि भयंकराणि निम्नाकूराणि प्रवृत्तिर्येषाम् असुरराक्षसादिशब्दैर् दूरांतरत्वेन यद्वा एवो-

भल्लैः संछिद्यमानानां शिरोभिश्चारुकुंडलैः ऊरुभिर्हेमतालाभैर्दोर्भिर्वलयवल्गुभिः १८ हारकेयूरमुकुटैरुष्णीषैश्च महाधनैः आस्तृतास्ता
रणभुवो रेजुर्वीरमनोहराः १९ हतावशिष्टा इतरे रणाजिराद्रक्षोगणाः क्षत्रियवर्यसायकैः प्रायो विवृक्णावयवा विदुद्रुवुर्मृगेंद्रविक्रीडितयू
थपा इव २० अपश्यमानः स तदाततायिनं महामृधे कंचन मानवोत्तमः पुरीं दिदृक्षन्नपि नाविशद्द्विषां न मायिनां वेद चिकीर्षितं जनः २१
इति ब्रुवंश्चित्ररथः स्वसारथिं यत्तः परेषां प्रतियोगशंकितः शुश्राव शब्दं जलधेरिवेरितं नभस्वतो दिक्षु रजोऽन्वदृश्यत २२ क्षणेनाच्छादितं व्यो
म घनानीकेन सर्वतः विस्फुरत्तडिता दिक्षु त्रासयत्स्तनयित्नुना २३ ववृषू रुधिरौघासृक्पूयविण्मूत्रमेदसः निपेतुर्गगनादस्य कबंधा
न्यग्रतोऽनघ २४ ततः खेऽदृश्यत गिरिर्निपेतुः सर्वतोदिशम् गदापरिघनिस्त्रिंशमुसलाः साश्मवर्षिणः २५ अहयोऽशनिनिश्वासा वमं
तोऽग्निं रुषाक्षिभिः अभ्यधावन्गजा मत्ताः सिंहव्याघ्राश्च यूथशः २६ समुद्र ऊर्मिभिर्भीमः प्लावयन्सर्वतो भुवम् आससाद महाह्रा
दः कल्पांत इव भीषणः २७ एवंविधान्यनेकानि त्रासनान्यमनस्विनाम् ससृजुस्तिग्मगतय आसुर्या माययासुराः २८ ध्रुवे प्रयुक्तामसुरै
स्तां मायामतिदुस्तराम् निशाम्य तस्य मुनयः शमाशंसन्समागताः २९ मुनय ऊचुः औत्तानपाद भगवांस्तव शार्ङ्गधन्वा देवः क्षिणोत्व
वनतार्तिहरो विपक्षान् यन्नामधेयमभिधाय निशम्य चाद्धा लोकोंऽजसा तरति दुस्तरमंग मृत्युम् ३० इति श्रीभा० चतुर्थस्कंधे दशमो
ध्यायः १० मैत्रेय उवाच निशम्य गदतामेवमृषीणां धनुषि ध्रुवः संदधे स्त्रमुपस्पृश्य यन्नारायणनिर्मितम् १ संधीयमान एत-
स्मिन्माया गुह्यकनिर्मिताः क्षिप्रं विनेशुर्विदुर क्लेशा ज्ञानोदये यथा २ तस्यार्षास्त्रं धनुषि प्रयुंजतः सुवर्णपुंखाः कलहंसवाससः वि
निःसृता आविविशुर्द्विषद्बलं यथा वनं भीमरवाः शिखंडिनः ३ तैस्तिग्मधारैः प्रधने शिलीमुखैरितस्ततः पुण्यजना उपद्रुताः तमभ्यधा-
वन्कुपिता उदायुधाः सुपर्णमुन्नद्धफणा इवाहयः ४

-च्यंते २८ तस्य शं कल्याणमाशंसन् प्रार्थितवंतः २९ नवविपक्षान् शत्रून्नाशयतु अद्धा साक्षात्
अंजसा सुखेनैव मृत्युं तरति ३० इति चतुर्थे टीकायां दशमोध्यायः १० एकादशे तु यक्षाणां क्षयं दृष्ट्वा मनुः स्वयं आगत्य वारयामास ध्रुवं तत्त्वोपदेशतः १ एवं गदतां
जनः संदधतः सतः सुवर्णमयाः पुंखाः मूलप्रांता येषां कलहंसानां वासांसि पक्षा येषां शरा विनिःसृता इति द्रष्टव्यं उपरिष्टाच्छिलीमुखग्रहणात् ३ प्रधने युद्धे उन्न-
द्धाः उच्छ्रिताः फणा येषां ते सर्पाः ४

पृषत्कैर्बाणैर्निकृत्ताबाह्वादयोयेषांतान् परलोकंनिनाय कथंभूतम् ऊर्ध्वरेतसः सन्न्यासिनोऽर्कमंडलंनिर्भिद्ययंव्रजंतितम् ५ तान्अनागसोनिरपराधान्
६ नमत्तोनरकस्यद्वारेणयेनरोषेण ७ ८ ननुमद्भ्रातृहंतारः कथमकृतैनसोऽतआह नन्विति ९ सत्यप्यपराधेचैतत्तवैतदुचितंनभवतीत्याह नायमिति परा
गृह्यपराग्भूतंदेहमात्मानंगृहीत्वापशवोयथादेहाभिमानादन्योऽन्यंघ्नंति तथाभूतानांवैशसंहिंसेतियत् १० त्वंचबाल्येसाधुः सन्निदानींकथमन्यथाकृतवानि
त्याह सर्वभूतात्मभावेननिद्वाभ्याम् ११ अनुध्यानः हरेः हृदिस्थितिः ज्ञानोवाततस्तुसांहारिदासानामपिसाधुत्वेनमतः १२ सतांव्रतमेवाह महत्स्वितितितिक्षयानीचे
षुकरुणयासमेषुमैत्र्याअखिलेषुजंतुषुसमत्वेनच १३ ततःकृतार्थोभवतीत्याह संपन्नेगुणैर्विमुक्तोऽतएवंतत् कार्येणजीवेनलिंगशरीरेणनिर्मुक्तःसन्
निर्वाणंसुखात्मकंब्रह्मप्राप्नोति १४ भ्रातृहंतृत्वमंगीकृत्योक्तमिदानींतुनात्मनोभ्रातृपुत्रादिसंबंधः नचान्योऽन्यंहंतृत्वादिकमपीत्याह भूतैरितिदशभिः भूतैःपंच

स तान्पृषत्कैरभिधावतोमृधेनिकृत्तबाहूरुशिरोधरोदरान् निनायलोकंपरमर्कमंडलंव्रजंतिनिर्भिद्ययमूर्ध्वरेतसः ५ तान्हन्यमा
नानभिवीक्ष्यगुह्यकाननागसश्चित्ररथेनभूरिशः औत्तानपादिंकृपयापितामहोमनुर्जगादोपगतःसहर्षिभिः ६ मनुरुवाच अ-
लंवत्सातिरोषेणतमोद्वारेणपाप्मना येनपुण्यजनानेतानवधीस्त्वमनागसः ७ नास्मत्कुलोचितंतातकर्मैतत्सद्विगर्हितम् वधोयदुपदे
वानामारब्धस्तेकृतैनसाम् ८ नन्वेकस्यापराधेनप्रसंगाद्बहवोहताः भ्रातुर्वधाभितप्तेनत्वयांगभ्रातृवत्सल ९ नायंमार्गोहिसाधूनांहृ
षीकेशानुवर्तिनाम् यदात्मानंपराग्गृह्यपशुवद्भूतवैशसम् १० सर्वभूतात्मभावेनभूतावासंहरिंभवान् आराध्यापदुराराध्यंविष्णोस्त-
त्परमंपदम् ११ सत्वंहरेरनुध्यातस्तत्पुंसामपिसंमतः कथंत्ववद्यंकृतवाननुशिक्षन्सतांव्रतम् १२ तितिक्षयाकरुणयामैत्र्याचाखि
लजंतुषु समत्वेनचसर्वात्माभगवान्संप्रसीदति १३ संप्रसन्नेभगवतिपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः विमुक्तोजीवनिर्मुक्तोब्रह्मनिर्वाणमृच्छ
ति १४ भूतैःपंचभिरारब्धैर्योषित्पुरुषएवहि तयोर्व्यवायात्संभूतिर्योषित्पुरुषयोरिह १५ एवंप्रवर्ततेसर्गःस्थितिःसंयमएवच
गुणव्यतिकराद्राजन्माययापरमात्मनः १६ निमित्तमात्रंतत्रासीन्निर्गुणःपुरुषर्षभः व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंयत्रभ्रमतिलोहवत्
१७ सखल्विदंभगवान्कालशक्त्यागुणप्रवाहेणविभक्तवीर्यः करोत्यकर्तैवनिहंत्यहंताचेष्टाविभूम्नःखलुदुर्विभाव्या १८

भिरारब्धैर्देहाद्याकारेणपरिणतैर्योषित्पुरुषश्चेतिप्रसिद्धिः तयोर्व्यवायान्मैथुनात्संभूतिरन्ययोर्योषित्पुरुषयोरिहसंसारेभवति १५ एवंतावत्सर्गः प्रवर्तते
एवंपालकाकारेणपरिणतैर्भूतैरेवस्थितिः हंतृदेहाकारपरिणतैः संयमः सचपरमात्मनोमाययागुणानांव्यतिकरान्नतुस्वतः १६ ननुजडानांदेहानांगुणानांवा
कथंसर्गादिहेतुत्वंतत्राह निमित्तमात्रंपुरुषर्षभईश्वरः यत्रयस्मिन्नुनिमित्तेसतिकार्यकारणात्मकंविश्वंभ्रमति परिवर्ततेयथाअयस्कांतेनिमित्तेसतिलोहंप्र
वर्ततेतद्वत् १७ ननुसचेन्निमित्तंतर्हितस्याविशेषाद्युगपदेवसर्गादित्रयंभवेत् अतआह सखल्विति कालशक्त्याक्रमेणगुणानांप्रवाहः क्षोभस्तेन विभ
क्तंसृष्ट्यादिविषयंवीर्यंशक्तिर्यस्य ननुकालोऽपिगुणान्युगपदेवक्षोभयतुतत्राह चेष्टाकालशक्तिः दुर्विभाव्याअचिंत्या १८ ५ ५ ५

ननुपित्रादिः सृजति पालयतिराजादिः निहंतिचचोरादिः नत्वीश्वरस्तत्राह सइति जनेनपित्रादिनाजनंपुत्रादिंजनयन्नादिकृत् अंतकंचोरादिकंतन्मृत्युहेतुनामार-
यन्नंतकरः स्वयंतु अनंतोऽनादिश्च अव्ययोऽक्षीणशक्तिश्च अयंभावः पित्रादयोऽन्यतउत्पत्त्यादिमंतोनस्वातंत्र्येणकारणंकिंत्वीश्वरएवतन्नियंतासर्वकारणमिति १९
नन्वेवंकुर्वतोऽपिवैषम्यप्रसक्तिः पक्षपाताभावादित्याशंक्याह द्वाभ्याम् नवाइति मृत्युरूपस्यसमंयथाप्रभवतितथाप्रजाः कर्मभूताविशतः तस्यसाम्येपिभूतेषुफ-
लवैषम्यंतत्कर्मवशादितिसदृष्टांतमाह तंधावंतमनुअनीशाः कर्माधीनाभूतसंघाः धावंति अनिलंधावंतमनुरजांसीव तत्रयथारजसांतमःप्रकाशजलाग्न्यादिप्र
वैशेपिनानिलस्यवैषम्यमेवमीश्वरस्यापीतिभावः २० अपचयमकालमृत्युम् उपचयंकालमृत्योरपिरक्षां यद्वा अपचयंमशकादौउपचयंदेवादौस्वस्थत्वात् उपचया
पचयाभ्यांरहितोसौविष्णुः दुःस्थस्यकर्माधीनस्यविदधाति २१ एवंभूतश्चेश्वरः सर्ववादिसंमतः विवादस्तुनाममात्रइत्याह केचिदितिपुंसः कामंवात्स्यायनादयः श्रु-
तिश्चकामोऽकार्षीत्कामः करोतिकामः कर्ताकामः कारयितेत्यादिना २२ ननुकर्मादीनांजडत्वादिनास्वरूपतोऽपिभिन्नत्वात् कथमैकमत्यंतत्राह अव्यक्तस्यानए-

सोऽनंतोंऽतकरः कालोऽनादिरादिकृदव्ययः जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांतकम् १९ नवैस्वपक्षोऽस्यविपक्षएववापरस्यमृत्योर्विश
तःसमंप्रजाः तंधावमानमनुधावंत्यनीशायथारजांस्यनिलंभूतसंघाः २० आयुषोऽपचयंजंतोस्तथैवोपचयंविभुः उभाभ्यांरहितःस्व
स्थोदुःस्थस्यविदधात्यसौ २१ केचित्कर्मवदंत्येनंस्वभावमपरेनृप एकेकालंपरेदैवंपुंसःकाममुतापरे २२ अव्यक्तस्याप्रमेयस्यनाना
शक्त्युदयस्यच नवैचिकीर्षितंतातकोवेदाथस्वसंभवम् २३ नचैतेपुत्रकभ्रातुर्हंतारोधनदानुगाः विसर्गादानयोस्तातपुंसोदैवंहिका
रणम् २४ सएवविश्वंसृजतिसएवावतिहंतिच अथापिह्यनहंकारान्नाज्यतेगुणकर्मभिः २५ एषभूतानिभूतात्माभूतेशोभूतभावनः
स्वशक्त्यामाययायुक्तःसृजत्यत्तिचपातिच २६ तमेवमृत्युममृतंतातदैवंसर्वात्मनोपेहिजगत्परायणम् यस्मैबलिंविश्वसृजोहरंतिगा
वोयथावैनसिदामयंत्रिताः २७ यःपंचवर्षोजननींत्वंविहायमातुःसपत्न्यावचसाभिन्नमर्मा वनंगतस्तपसाप्रत्यगक्षमाराध्यलेभेमूर्ध्नि
पदंत्रिलोक्याः २८

वाप्रमेयस्यतथाऽपिसत्त्वेहेतुः नानाशक्तीनांमहदादीनामुदयोयस्मात् चिकीर्षितमेवतावत्कोपिनवेद अथस्वस्यसंभवोयस्मात्तमीश्वरं-
कोवेद नकोपिअद्धेतिपाठेसाक्षात् अतस्तत्त्वज्ञानाभावाद्विशेषांशेविवादइत्यर्थः तथाचश्रुतिः कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिः अर्वाग्देवा-
अस्यविसर्जनेनाथाकोवेदयतआबभूवेत्यादि २३ ईश्वरवादस्यप्रकृतोपयोगमाह नचैतेभ्रातुर्हंतारः उक्तमेवहेतुमनुवदति विसर्गादानयोर्मृत्युजन्मनोः यद्वा वि
सर्गः सृष्टिः आदानंसंहारः दैवमीश्वरएवहिकारणम् २४ तथापिनिर्लेपतामाह सएवेति २५ अनहंकारत्वेहेतुमाह एषइति २६ सत्यमीश्वरएवकर्तातथाऽप्यहंका
रादिमयानत्यक्तुंशक्यमितिचेत्तत्राह तमेवेतिचतुर्भिः मृत्युमभक्तानांभक्तानांत्वमृतम् उपेहिशरणंगच्छतमेवेत्यवधारणेहेतुः यस्मैनासिनासिकायांदामाभि
र्बद्धागावइवविश्वसृजोपिनामभिर्यंत्रिताबद्धाः संतोबलिंहरंति तत्कारितंकर्मकुर्वंतीत्यर्थः २७ तदाराधनंचतवस्वशाकमेवेत्याह यःपंचवर्षः सत्वंयमाराध्याभि-
लोक्यामूर्ध्निपदंस्थानंलेभेलब्धवानासि इदानींतमेवान्विच्छ अवलोकयेत्यन्तरेणान्वयः प्रत्यंचिअक्षाणियस्मिन् क्रियाविशेषणंवा २८ ५ ५

हरिंध्यायंतमित्याह हेअंगग्रथवमुक्तविरोधेआत्मानिमनामित्यपाश्रिनमवस्थितमात्मदृक् प्रत्यक्दृष्टिः सन् अयंमेदोयस्मिन् तदिदंभेदमसदेवविश्वंयस्मिन्प्रतीयते
२९ तदन्वेषणफलमाह त्वंतदा अन्वेषणकालएव ३० उपदेशसारमाह संयच्छेतिद्वाभ्याम् प्रतीपंप्रतिकूलं अगदेनौषधेनयथारोगंनियच्छति ३१ येनरोषेणो-
पसृष्टान् व्यासान् ३२ अन्यत्त्वत्त्वयाकार्यमित्याह हेलनामितिद्वाभ्याम् यद्यस्मात्त्वंअभिवान् घातितवान् ३३ ३४ ३५ इतिचतुर्थेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११
द्वादशेधनदेनाभिनंदितःपुरमागतः यज्ञैरिष्ट्वाहरेःस्थानमारुरोहेतिकीर्त्यते १ वैशसाद्वधान्निवृत्तंज्ञात्वा १ हेक्षत्रियदायाद क्षत्रियपुत्र अत्यजः त्यक्तवा

नमेनमंगात्मनिमुक्तविग्रहंव्यपाश्रितंनिर्गुणमेकमक्षरम् आत्मानमन्विच्छविमुक्तआत्मदृक्यस्मिन्निदंभेदमसत्प्रतीयते २९ त्वं
प्रत्यगात्मनितदाभगवत्यनंतआनंदमात्रउपपन्नसमस्तशक्तौ भक्तिंविधायपरमांशनकैरविद्याग्रंथिंविभेत्स्यसिममाहमितिप्ररूढं
३० संयच्छरोषंभद्रंतेप्रतीपंश्रेयसांपरम् श्रुतेनभूयसाराजन्नगदेनयथामयम् ३१ येनोपसृष्टात्पुरुषाल्लोकउद्विजतेभृशम् नबु-
धस्तद्वशंगच्छेदिच्छन्नभयमात्मनः ३२ हेलनंगिरिशभ्रातुर्धनदस्यत्वयाकृतं यज्जघ्निवान्पुण्यजनान्भ्रातृघ्नानित्यमर्षितः ३३ तं
प्रसादयवत्साशुसन्नत्यामश्रयोक्तिभिः नयावन्महतांतेजःकुलंनोऽभिभविष्यति ३४ एवंस्वायंभुवःपौत्रमनुशास्यमनुर्ध्रुवम् तेना
भिवंदितःसाकमृषिभिःस्वपुरंययौ ३५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकादशोऽध्यायः ११ मैत्रेयउवाच ध्रुवंनिवृत्तंप्रति-
बुध्यवैशसादपेतमन्युंभगवान्धनेश्वरः तत्रागतश्चारणयक्षकिन्नरैःसंस्तूयमानोभ्यवदत्कृतांजलिम् १ धनदउवाच भोभोःक्षत्रिय
दायादपरितुष्टोऽस्मितेऽनघ यत्त्वंपितामहादेशाद्वैरंदुस्त्यजमत्यजः २ नभवानवधीद्यक्षान्नयक्षाभ्रातरंतव कालएवहिभूतानांप्रभुरप्य
यभावयोः ३ अहंत्वमित्यपार्थाधीरज्ञानात्पुरुषस्यहि स्वाप्नीवाभात्यतद्ध्यानाद्ययाबंधविपर्ययौ ४ तद्गच्छध्रुवभद्रंतेभगवंतमधोक्षजं
सर्वभूतात्मभावेनसर्वभूतात्मविग्रहम् ५ भजस्वभजनीयांघ्रिमभवायभवच्छिदं युक्तंविरहितंशक्त्यागुणमय्यात्ममायया ६ वृणीहि
कामंनृपयन्मनोगतंमत्तस्त्वमौत्तानपदेविशंकितः यतोवराहोंऽबुजनाभपादयोरनंतरंत्वांवयमंगशुश्रुमः ७ मैत्रेयउवाच सराजराजे
नवरायचोदितोध्रुवोमहाभागवतोमहामतिः हरौसवव्रेचलितांस्मृतिंययातरत्ययत्नेनदुरत्ययंतमः ८ तस्यप्रीतेनमनसातांदत्त्वैडविडस्ततु
तः पश्यतोऽतर्दधेसोपिस्वपुरंप्रत्यपद्यत ९ अथायजतयज्ञेशंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मकर्मफलप्रदम् १०

नासि २ नचवैरस्यकारणमस्तीत्याह नभवानिति अप्ययभावयोः मृत्युजन्मनोः ३ कथंतर्हि अहंहंतेत्यादिबुद्धिस्तत्राह अहंत्वमिति आभातिप्रकाशतेज्ञा
नइत्यर्थः अतद्ध्यानात् देहानुसंधानात् ययाधियाबंधः विपर्ययोदुःखादिः ४ तद्गच्छगत्वाचभगवंतंभजस्वेत्यन्वयेणान्वयः सर्वभूतात्मकोविग्रहोयस्य-
५ माययायुक्तंविरहितंसगुणनिर्गुणभेदेन ६ काममसंकोचेन अविशंकितः निर्भयः अनंतरमंतिनिकटं ७ सवरायचोदितइत्यनुवादरूपंपृथक्
वाक्यम् अतःसवव्रेइतितच्छब्दस्यापौनरुक्त्यम् ८ ९ द्रव्यक्रियादेवतानांकर्मसाध्यफलरूपंकर्मफलप्रदंचेत्यर्थः १० ५ ५ ५

सर्वस्यआत्मनिअसर्वेसर्वोपाधिविवर्जिते ११ १२ भोगैः ऐश्वर्यादिभिः अभोगैः यज्ञाद्यनुष्ठानैः १३ बहवः समायाः संवत्सरा यस्मिन् तंकालंत्रिवर्गसाधकं-
नीत्वा अविचलानि संयतानींद्रियाणि यस्य १४ इदं देहादि भगवन्मायया आत्मनि स्वस्मिन् रचितं मन्यमानः अत्राविद्यास्वप्नं दृष्टांतयति अविद्यारचितमिति
१५ आत्मादेहः आत्मादिमायिकमपि पुनःकालेनोपसृष्टमनित्यमाकलय्य विचिंत्य विशालां बदरिकाश्रमम् १६ तत्रतत् फलमष्टांगयोगमाह तस्यांशिववाः उदकं
विगाह्य प्रविश्येति स्नानादिनियमाउक्ताः विशुद्धकरणइतिशमादयोयमाः आसनादीनिस्फुटमेवोक्तानि जितोमरुत् प्राणोयेन आहृतान्यक्षाणियेन
भगवतः प्रतिनिधिभूतेस्थूले विराड्रूपेतन्मनोदधार ध्यायन् अव्यवहितोध्यातृध्येयभेदशून्यः सन्समाधौस्थितः तत्स्थूलंव्यसृजत् १७ एवमजस्रंनित्यंह

सर्वात्मन्यच्युतेसर्वेतीव्रौघांभक्तिमुद्वहन् ददर्शात्मनिभूतेषुतमेवावस्थितंविभुम् ११ तमेवंशीलसंपन्नंब्रह्मण्यंदीनवत्सलं गोप्ता
रंधर्मसेतूनांमेनिरेपितरंप्रजाः १२ षट्त्रिंशद्वर्षसाहस्रंशशासक्षितिमंडलम् भोगैःपुण्यक्षयंकुर्वन्नभोगैरशुभक्षयम् १३ एवंबहु
सवंकालंमहात्माविचलेंद्रियः त्रिवर्गौपयिकंनीत्वापुत्रायादान्नृपासनम् १४ मन्यमानइदंविश्वंमायारचितमात्मनि अविद्यारचितस्व
प्नगंधर्वनगरोपमम् १५ आत्मास्त्र्यपत्यसुहृदोबलमृद्धकोशमंतःपुरंपरिविहारभुवश्चरम्याः भूमंडलंजलधिमेखलमाकलय्य कालो
पसृष्टमितिसप्रययौविशालाम् १६ तस्यांविशुद्धकरणःशिववार्विगाह्यबध्वासनंजितमरुन्मनसाहृताक्षः स्थूलेदधारभगवत्प्रतिरूप
एतत्ध्यायंस्तदव्यवहितोव्यसृजत्समाधौ १७ भक्तिंहरौभगवतिप्रवहन्नजस्रमानंदबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानः विक्लिद्यमानहृदयः
पुलकाचितांगोनात्मानमस्मरदसाविविमुक्तलिंगः १८ सददर्शविमानाग्र्यंनभसोवतरद्ध्रुवः विभ्राजयद्दशदिशोराकापतिमिवोदितम्
१९ तत्रानुदेवप्रवरौचतुर्भुजौश्यामौकिशोरावरुणांबुजेक्षणौ स्थिताववष्टभ्यगदांसुवाससौकिरीटहारांगदचारुकुंडलौ २० विज्ञाय-
तावुत्तमगायकिंकरावभ्युत्थितःसाध्वसविस्मृतक्रमः ननामनामानिगृणन्मधुद्विषःपार्षत्प्रधानावितिसंहतांजलिः २१ तंकृष्णपादा
भिनिविष्टचेतसंबद्धांजलिंप्रश्रयनम्रकंधरम् सुनंदनंदावुपसृत्यसस्मितंप्रत्यूचतुःपुष्करनाभसंमतौ २२ सुनंदनंदावूचतुः भोभो
राजन्सुभद्रंतेवाचंनोऽवहितःशृणु यःपंचवर्षस्तपसाभवान्देवमतीतृपत् २३ तस्याखिलजगद्धातुरावांदेवस्यशार्ङ्गिणः पार्षदाविहसं-
प्राप्तौनेतुंत्वांभगवत्पदम् २४

रौभक्तिंप्रकर्षेणवहन्नसौध्रुवोऽहमित्यात्मानंनसस्मार यतोमुक्तलिंगस्त्यक्तशरीराभिमानः तत्रहेतवः आनंदबाष्पक-
लयाबिंदुप्रवाहेणाभिप्लूयमानः विक्लिद्यमानंद्रवद्हृदयंयस्यपुलकैर्व्याप्तांगः १८ १९ अनुअनंतरंदेवप्रवरौददर्शेत्यनुषंगः गदामवष्टभ्यस्थितौकिरीटादि
भिः सहितेचारुणीकुंडलेययोः २१ उत्तमगायः पुण्यश्लोकः तस्यकिंकरौतौविज्ञायमधुद्विषः पार्षत्प्रधानावितिहेतोः साध्वसेनसंभ्रमेणविस्मृतपूजाक्रमः केव-
लंतस्यनामानिगृणन्ननाम २१ २२ सुभद्रमितिसशरीरस्यैवविष्णुपदारोहाभिप्रायम् अतीतृपत् तर्पितवान् २३ आवांतस्यपार्षदौ २४ ५ ५

सुदुर्जयत्वेहेतुः सूरयः समर्षयोऽपियद्प्राप्यकेवलमधः स्थिताः पश्यंति यच्चंद्रादयः प्रदक्षिणंयथाभवंति एवंपरिक्रामंति तदानिष्ठ अधितिष्ठ २५ २६ आयुष्मन्नित्यपिसशरीरयानाभिप्रायमेव २७ मधुच्च्यवतेस्त्रवतीतिमधुच्युत् नाम् पाठांतरे मधुच्युतंयस्यांताममृतस्त्राविणीमित्यर्थः कृतंनित्यंकर्ममंगलंचालंकरणंयेन अभ्यवादयत् वादयामास २८ तदेवरूपंहिरणमयंप्रकाशबहुलंबिभ्रत्सन्निर्येषऐच्छत् २१ गृहंविमानम् अयंभावः यदाध्रुवः विमानमारोढुमैच्छत् तदामृत्युरागत्यप्रणम्योवाच हेमहाराजमामंगीकुरु उवाचध्रुवः स्वागतंतेक्षणम् तावदुपविश एवमुक्त्वाध्रुवः विष्णोः स्मरणंकृत्वा मृत्योर्मूर्ध्निपदंदत्वाविमानाग्र्यमारुरोह ३० ३१ दीनांहित्वा अगंदुर्गमंत्रिविष्टपंयास्यामीत्यन्वस्मरत् ३२ व्यवसितमभिप्रायम् व्यवसीयज्ञात्वा ३३ ३४ देवयानेनदेवमार्गेणाविमानेनेतिवा मुनीन् सस-

सुदुर्जयंविष्णुपदंजितंत्वयायत्सूरयोऽप्राप्यविचक्षतेपरम् आतिष्ठतच्चंद्रदिवाकरादयोग्रहर्क्षताराःपरियंतिदक्षिणम् २५ अनास्थितंतेपितृभिरन्यैरप्यंगकर्हिचित् आतिष्ठजगतांवंद्यंतद्विष्णोःपरमंपदम् २६ एतद्विमानप्रवरउत्तमश्लोकमौलिना उपस्थापितमायुष्मन्नधिरोढुंत्वमर्हसि २७ मैत्रेयउवाच निशाम्यवैकुंठनियोज्यमुख्ययोर्मधुच्युतांवाचमुरुक्रमप्रियः कृताभिषेकःकृतनित्यमंगलोमुनीन्प्रणम्याशिषमभ्यवादयत् २८ परीत्याभ्यर्च्यधिष्ण्याग्र्यंपार्षदावभिवंद्यच इयेषतदधिष्ठातुंबिभ्रद्रूपंहिरण्मयम् २९ तदोत्तानपदःपुत्रोददर्शांतकमागतम् मृत्योर्मूर्ध्निपदंदत्वाआरुरोहाद्भुतंगृहम् ३० तदादुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवादयः गंधर्वमुख्याःप्रजगुःपेतुःकुसुमवृष्टयः ३१ सचस्वर्लोकमारोक्ष्यन्सुनीतिंजननींध्रुवः अन्वस्मरदगंहित्वादीनांयास्येत्रिविष्टपम् ३२ इतिव्यवसितंतस्यव्यवसीयसुरोत्तमौ दर्शयामासतुर्देवींपुरोयानेनगच्छतीं ३३ तत्रतत्रप्रशंसद्भिःपथिवैमानिकैःसुरैः अवकीर्यमाणोददृशेकुसुमैःक्रमशोग्रहान् ३४ त्रिलोकींदेवयानेनसोऽतिव्रज्यमुनीनपि परस्ताद्यद्ध्रुवगतिर्विष्णोःपदमथाऽभ्यगात् ३५ यद्भ्राजमानंस्वरुचैवसर्वतोलोकास्त्रयोह्यनुविभ्राजंतएते यन्नाव्रजन्जंतुषुयेऽननुग्रहाव्रजंतिभद्राणिचरंतियेनिशम् ३६ शांताःसमदृशःशुद्धाःसर्वभूतानुरंजनाः यांत्यंजसाच्युतपदमच्युतप्रियबांधवाः ३७ इत्युत्तानपदःपुत्रोध्रुवःकृष्णपरायणः अभूत्त्रयाणांलोकानांचूडामणिरिवामलः ३८ गंभीरवेगोनिमिषंज्योतिषांचक्रमाहितं यस्मिन्भ्रमतिकौरव्यमेढ्यामिवगवांगणः ३९ महिमानंविलोक्यास्यनारदोभगवानृषिः अतोद्यंवितुदञ्श्लोकान्सत्रेगायत्प्रचेतसां ४० नारदउ॰ नूनंसुनीतेःपतिदेवतायास्तपःप्रभावस्यसुतस्यतांगतिं दृष्ट्वाभ्युपायानपिवेदवादिनोनैवाधिगंतुंप्रभवंतिकिंनृपाः ४१

र्षीनिपितृनःपुरस्ताद्विष्णोः पदंतदभ्यगात् ध्रुवागतिर्यस्यसः ३५ यत् भ्राजमानमनुयस्यरुचालोकाविभ्राजंते येऽननुग्रहानिष्कृपाः तेयन्नाव्रजन् नगतवंतः ३६ अच्युतःप्रियोबांधवोयेषां ३७ ३८ अनिमिषमनलसंज्योतिषांचक्रंयस्मिन्नाहितमर्पितंसद्भ्रमति मेढ्यामाहितोगंभीरवेगोगवांगणइव ३९ अतोद्यंवीणांवितुदन् वादयन् प्रचेतसांब्रह्मसत्रे भगवन्महात्म्यप्रसंगेनध्रुवमाहिमप्रतिपादनपरान्त्रीन्श्लोकानगायत् ४० नूनमिति पतिरेवदेवतायस्यास्तस्याः सुतस्ययः तपःप्रभावः तस्यतांगतिंफलमधिगंतुंवेदवादनशीलाब्रह्मर्षयोऽपिनैवप्रभवंति अभ्युपायान् भगवद्धर्मान् दृष्ट्वाऽपिकिंपुनर्नृपाः ४१ ध्रु॰

ततः प्रभावं गतिं च विशिनष्टि द्वाभ्याम् गुरुदाराः पितृपत्नी सुरुचिः तस्या वाक्शरैर्भिन्नेन हृदयेन वनं यातः सन् अजितमपि जिगाय वशीकृतवान् ४२ तस्याधिरूढं-
तेन प्राप्तं पदं यो भुवि क्षत्रबंधुः क्षत्रियोऽभवेत्सः तमनुवर्षसमूहैरपि आरोढुमिच्छेदपि किं तत्संकल्पोऽप्यशक्यः दूरत आरोहणमित्यर्थः कथंभूतं पदं षड्वा पंचवर्षा-
णि यस्य सः अल्पैरेवाहोभिः वैकुंठं प्रसाद्य तस्य पदमवापतत् ४३ उद्दाममुत्कृष्टं यशो यस्य ४४ धनादेर्निमित्तम् ध्रौव्यं ध्रुवस्थानप्रापकम् प्रशस्यं प्रशंसार्हम् अघम-
र्षणं पापनाशनम् ४५ अच्युतप्रियस्य ध्रुवस्य चेष्टितं श्रुत्वा यो वर्तनेन तस्य भक्तिर्भवेत् ४६ तीर्थं महत्त्वावाप्तिस्थानम् गुणाः यत्र भवंति ४७

यः पंचवर्षो गुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेन यातो हृदयेन दूयता वनं मदादेशकरोऽजितं प्रभुं जिगाय तद्भक्तगुणैः पराजितम् ४२ यः क्षत्रबंधुर्भुवि
तस्याधिरूढमन्वारुरुक्षेदपि वर्षपूगैः षट्पंचवर्षो यदहोभिरल्पैः प्रसाद्य वैकुंठमवाप तत्पदम् ४३ मैत्रेय उवाच एतत्तेऽभिहितं सर्वं य
त्पृष्टोऽहमिह त्वया ध्रुवस्योद्दामयशसश्चरितं संमतं सताम् ४४ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् स्वर्ग्यं ध्रौव्यं सौमनस्यं प्रश
स्यमघमर्षणं ४५ श्रुत्वैतच्छ्रद्धयाभीक्ष्णमच्युतप्रियचेष्टितम् भवेद्भक्तिर्भगवति यया स्यात्क्लेशसंक्षयः ४६ महत्त्वमिच्छतां तीर्थं
श्रोतुः शीलादयो गुणाः यत्र तेजस्तदिच्छूनां मानो यत्र मनस्विनाम् ४७ प्रयतः कीर्तयेत्प्रातः समवाये द्विजन्मनाम् सायं च पुण्यश्लोक-
स्य ध्रुवस्य चरितं महत् ४८ पौर्णमास्यां सिनीवाल्यां द्वादश्यां श्रवणेऽथवा दिनक्षये व्यतीपाते संक्रमेऽर्कदिनेऽपि वा ४९ श्रावयेच्छ्रद्दधानानां
तीर्थपादपदाश्रयः नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानं संतुष्ट इति सिध्यति ५० ज्ञानमज्ञाततत्त्वाय यो दद्यात्सत्पथेऽमृतम् कृपालोर्दीननाथस्य देवा
स्तस्यानुगृह्णते ५१ इदं मया तेऽभिहितं कुरूद्वह ध्रुवस्य विख्यातविशुद्धकर्मणः हित्वाऽर्भकः क्रीडनकानि मातुर्गृहं च विष्णुं शरणं यो
जगाम ५२ इति श्रीभा० चतुर्थस्कंधे ध्रुवचरितं नाम द्वादशोऽध्यायः १२ सूत उवाच निशम्य कौषारविणोपवर्णितं ध्रुवस्य वैकुंठप-
दाधिरोहणम् प्ररूढभावो भगवत्यधोक्षजे प्रष्टुं पुनस्तं विदुरः प्रचक्रमे १ विदुर उवाच के ते प्रचेतसो नाम कस्यापत्यानि सुव्रत
कस्यान्ववाये प्रख्याताः कुत्र वा सत्रमासत २ मन्ये महाभागवतं नारदं देवदर्शनम् येन प्रोक्तः क्रियायोगः परिचर्याविधिर्हरेः ३ स्व-
धर्मशीलैः पुरुषैर्भगवान्यज्ञपूरुषः इज्यमानो भक्तिमता नारदेनेरितः किल ४ यास्ता देवर्षिणा तत्र वर्णिता भगवत्कथाः मह्यं शुश्रू
षवे ब्रह्मन्कार्त्स्न्येनाचष्टुमर्हसि ५ मैत्रेय उवाच ध्रुवस्य चोत्कलः पुत्रः पितरि प्रस्थिते वनं सार्वभौमश्रियं नैच्छदधिराजासनं पितुः ६

समवाये सभायाम् ४८ ४९ नेच्छन् निष्कामस्तत्र श्रवणे आत्मैवात्मानं प्रति संतुष्टो भवति इति हेतोः सिद्धिं प्राप्नोति ५० किं च सत्पथे भगवन्मार्गे अमृतरूपं ज्ञानं यो दद्-
यात् ५१ ध्रुवस्य चरितं मया तेऽभिहितं मातुर्गृहं च हित्वा ५२ इति चतुर्थे टीकायां द्वादशोऽध्यायः १२ एवं पंचभिरध्यायैर्ध्रुवचर्यानुवर्णिता अथैकादशभिश्चित्रं पृ-
थुचरित्रमुच्यते १ तत्र त्रयोदशे वक्तुं पृथोर्जन्म ध्रुवान्वये अंगो वेनपिता पुत्रक्रौर्याद्धृत इतीर्यते २ प्ररूढो भावो भक्तिर्यस्य १ अन्ववाये वंशे २ नारदेन प्रचेत-
सां सत्रे वर्णिताः कथाः प्रस्तुतन्महिमानमाह मन्य इति देवस्य दर्शनं यस्य हरेः परिचर्याप्रकारः क्रियायोगः पंचरात्रे येन प्रोक्तः ३ स्वधर्मशीलैः प्रचेतोभिः ४ ५ ध्रुवस्य
वंशे ते जाता इति वक्तुं ध्रुवस्य वंशमनुक्रामति ध्रुवस्येत्यादिना पितुः सार्वभौमश्रियं नैच्छत् अधिराजासनं च ६

अनिच्छायांहेतुमाह सइतिचतुर्भिः ७ आत्मानंस्वरूपभूतंब्रह्मावरुंधानः आप्नुवन् जानन् आत्मनोनान्यंतदेक्षत् स्वयंतुसर्वस्मादन्यःसन् कथंभूतम् ब्रह्मनिर्वाणंशांतम् अवबोधरसेनैकात्म्यंयस्य ८ कथंभूतः अव्यवच्छिन्नोयोयोगः सएवाग्निस्तेनदग्धः कर्ममलाशयोवासनायस्य ९ जडादीनामिवाकृतिर्यस्यतथाभूतोलक्षितः अतन्मतिः ननेषामिवमतिर्यस्यसर्वज्ञत्वात् प्रशांतान्यर्चीषिज्वालायस्यानलस्यतद्वत्स्थितः १० प्रवीयांसमुत्कलात्कनिष्ठं ११ इष्टाप्रियाभार्या १२ १३ निशीथोमध्यरात्रिः व्युष्टः प्रातःकालः तदभिमानिन्योदेवताः १४ सप्तर्वतेजाः चक्षुः संज्ञंमनुंकृतंपुत्रमवाप मनोः महिषीनड्वलाविरजान् शुद्धान् पुरुप्रमुखान् एकादशकृतान

सजन्मनोपशांतात्मानिःसंगःसमदर्शनः ददर्शलोकेविततमात्मानंलोकमात्मनि ७ आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंप्रत्यस्तमितविग्रहं अवबोधरसैकात्म्यमानंदमनुसंततं ८ अव्यवच्छिन्नयोगाग्निदग्धकर्ममलाशयः स्वरूपमवरुंधानोनात्मनोऽन्यंतदैक्षत ९ जडांधबधिरोन्मत्तमूकाकृतिरतन्मतिः लक्षितःपथिबालानांप्रशांतार्चिरिवानलः १० मत्वातंजडवन्मत्तंकुलवृद्धाःसमंत्रिणः वत्सरंभूपतिंचक्रुर्यवीयांसंभ्रमेःसुतम् ११ स्वर्वीथिर्वत्सरस्येष्टाभार्याःसूतषडात्मजान् पुष्पार्णंतिग्मकेतुंचइषमूर्जंवसुंजयम् १२ पुष्पार्णस्यप्रभाभार्यादोषाचद्वेबभूवतुः प्रातर्मध्यंदिनंसायं इतिह्यासन्प्रभासुताः १३ प्रदोषोनिशिथोव्युष्टइतिदोषासुतास्त्रयः व्युष्टःसुतंपुष्करिण्यांसर्वतेजसमादधे १४ सचक्षुःसुतमाकूत्यांपत्न्यांमनुमवापह मनोरसूतमहिषीविरजान्नड्वलासुतान् १५ पुरुंकुत्संत्रितंद्युम्नंसत्यवंतंऋतंव्रतं अग्निष्टोममतीरात्रंप्रद्युम्नंशिबिमुल्मुकं १६ उल्मुकोऽजनयत्पुत्रान्पुष्करिण्यांषडुत्तमान् अंगंसुमनसंख्यातिंक्रतुमंगिरसंगयम् १७ सुनीथांगस्ययापत्नीसुषुवेवेनमुल्बणम् यद्दौःशील्यात्सराजर्षिर्निर्विण्णोनिरगात्पुरात् १८ यमंगशापुःकुपितावाग्वज्रामुनयःकिल गतासोस्तस्यभूयस्तेममंथुर्दक्षिणंकरम् १९ अराजकेतदालोकेदस्युभिःपीडिताःप्रजाः जातोनारायणांशेनपृथुराद्यःक्षितीश्वरः २० विदुरउवाच तस्यशीलनिधेःसाधोर्ब्रह्मण्यस्यमहात्मनः राज्ञःकथमभूद्दुष्टाप्रजायद्विमनाययौ २१ किंवांऽहोवेनमुद्दिश्यब्रह्मदंडमयूयुजन् दंडव्रतधरेराज्ञिमुनयोधर्मकोविदाः २२ नावध्येयःप्रजापालःप्रजाभिरघवानपि यदसौलोकपालानांबिभर्त्योजःस्वतेजसा २३ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्सुनीथात्मजचेष्टितं श्रद्दधानायभक्तायत्वंपरावरवित्तमः २४ मैत्रेयउवाच अंगोऽश्वमेधंराजर्षिराजहारमहाक्रतुं नाजग्मुर्देवतास्तस्मिन्नाहूताब्रह्मवादिभिः २५ तमूचुर्विस्मितास्तत्रयजमानमथर्त्विजः हवींषिहूयमानानिनतेगृण्हंतिदेवताः २६ राजन्हवींष्यदुष्टानिश्रद्धयासादितानिते छंदांस्ययातयामानियोजितानिधृतव्रतैः २७ नविदामेहदेवानांहेलनंवयमण्वपि यन्नगृण्हंतिभागान्स्वान्येदेवाःकर्मसाक्षिणः २८ मैत्रेयउवाच अंगोद्विजवचःश्रुत्वायजमानःसुदुर्मनाः तत्प्रष्टुंव्यसृजद्वाचंसदस्यांस्तदनुज्ञया २९

सूत १५ १६ १७ १८ अंगहेविदुर वागेववज्रंयेषां १९ मथनेहेतुः अराजकइति आद्यः पुरग्रामादीनांतेनरचितत्वात् २० यद्यस्याः प्रजायाहेतोर्विमनाः सन् ययौ २१ किंवा अंहः अपराधंवेनमुद्दिश्य आलक्ष्य २२ यतोयमधर्मइत्याह नावध्येयः अवज्ञेयोऽपिनभवति २३ परावरविदांमध्येअतिश्रेष्ठः २४ अभावीपुत्रः काम्यकर्मणाबलादापादितोनसुखाय भवेदितिद्योतयन्नंगस्यपुत्रोत्पत्तिक्रममाह अंगइत्यादिना २५ २६ अयातयामानिअगतवीर्याणि २७ २८ यन्नोगृहीतमौनोपिवाचंव्यसृजत् माऽमुक्त २९

आहुताआहूताः ग्रहान्सोमपात्राणि इहयज्ञेन गृण्हंति ३० इहजन्मनिनावत् मनाकूईषदपिअघंनास्थितम् कथंचिज्ज्ञातस्याघस्यसद्यएवप्रायश्चित्तैः क्षालना-
त् किंतुप्राक्तनमेकमघमस्ति यद्यस्मात् ईदृक्गुणाधिकोपित्वंप्रजारहितः ३१ अतोयथादेवाहविर्गृण्हंति तथात्मानंक्रमजंप्राधयकथंसाधनीयंतदाहुः इष्टइति ३२ तथा
सतिस्वभागान् ग्रहीष्यंति यद्यतोहरिः साक्षाद्दत्तः स्यात् अतस्तेनसहसर्वेदेवाआगमिष्यंतीत्यर्थः ३३ नन्वनितुच्छान्कामान्हरिः कथंदद्यात्तत्राह तांस्तानिति ३४
प्रजातयेपुत्रोत्पत्तये शिपिविष्टायपशुषुयज्ञरूपेणप्रविष्टाय तथाचश्रुतिः यज्ञोवैविष्णुःपशवः शिपिर्यज्ञएवपशुषुप्रतितिष्ठतीति ३५ तस्मादिति योग्यतयाग्नेः
३६,३७ पुमांसंसूतेःनेनेतितथातत् प्राश्यपत्युः सकाशात् गर्भमादधे अप्रजासती ३८ मातामहंमृत्युंमृत्योर्हिपुत्रीसुनीथा ३९ मृगयुर्लुब्धकः सन् तंदृष्ट्वावेनो

नागच्छंत्याहुतादेवान्गृण्हंतिग्रहानिह सदसस्पतयोभूतकिमवद्यंमयाकृतम् ३० सदसस्पतयऊचुः नरदेवेहभवतोनाघंतावन्मनाक्स्थितम् अस्त्येकंप्राक्तनमघंयदिहेदृक्त्वमप्रजः ३१ तथासाधयभद्रंतेआत्मानंसुप्रजंनृप इष्टस्तेपुत्रकामस्यपुत्रंदास्यतियज्ञभुक् ३२ तथास्वभागधेयानिग्रहीष्यंतिदिवौकसः यद्यज्ञपुरुषःसाक्षादपत्यायहरिर्वृतः ३३ तांस्तान्कामान्हरिर्दद्याद्यान्यान्कामयतेजनः आराधितोयथैवैषांतथापुंसांफलोदयः ३४ इतिव्यवसिताविप्रास्तस्यराज्ञःप्रजातये पुरोडाशंनिरवपन्शिपिविष्टायविष्णवे ३५ तस्मात्पुरुषउत्तस्थौहेममाल्यमलांबरः हिरण्मयेनपात्रेणसिद्धमादायपायसम् ३६ सविप्रानुमतोराजागृहीत्वांजलिनौदनम् अवघ्रायमुदायुक्तःप्रादात्पत्न्याउदारधीः ३७ सातत्पुंसवनंराज्ञीप्राश्यवैपत्युरादधे गर्भंकालउपावृत्तेकुमारंसुषुवेप्रजा ३८ सबालएवपुरुषोमातामहमनुव्रतः अधर्मांशोद्भवंमृत्युंतेनाभवदधार्मिकः ३९ सशरासनमुद्यम्यमृगयुर्वनगोचरः हंतिसाधून्मृगान्दीनान्वेनोःसावित्यरौज्जनः ४० आक्रीडेक्रीडतोबालान्वयस्यानतिदारुणः प्रसह्यनिरनुक्रोशःपशुमारममारयत् ४१ तंविचक्ष्यखलंपुत्रंशासनैर्विविधैर्नृपः यदानशासितुंकल्पोभृशमासीत्सुदुर्मनाः ४२ प्रायेणाभ्यर्चितोदेवोयेप्रजागृहमेधिनः कदपत्यभृतंदुःखंयेनाविंदंतिदुर्भरम् ४३ यतःपापीयसीकीर्तिरधर्मश्चमहान्नृणाम् यतोविरोधःसर्वेषांयतआधिरनंतकः ४४ कस्तंप्रजापदेशंवैमोहबंधनमात्मनः पंडितोबहुमन्येतयदर्थाःक्लेशदागृहाः ४५ कदपत्यंवरंमन्येसदपत्याच्छुचांपदात् निर्विद्येतगृहान्मर्त्योयत्क्लेशनिवहागृहाः ४६ एवंसनिर्विण्णमनानृपोगृहान्निशीथउत्थायमहोदयोदयात् अलब्धनिद्रोऽनुपलक्षितोनृभिर्हित्वागतोवेनसुवंप्रसूमाम् ४७

सावागच्छतीतिजनः सर्वोप्ययरौत् तुक्रोश ४० आक्रीडेक्रीडास्थानेबालान्पशूनिवामारयत् ४१ विचक्ष्यदृष्ट्वा ४२ दुर्मनसस्तस्यकुपुत्रनिंदावाक्यान्याह प्रा
येणोतित्रिभिः अप्रजायेतैरभ्यर्चितः तत्रहेतुः कुत्सितैरपत्यैः संभृतंदुर्भरंधारयितुमशक्यंदुःखंयेनविंदंति ४३ सर्वेषांसर्वैःसह आधिर्मानसीव्यथा ४४ तं-
प्रजापदेशंपुत्रनाममात्रमपि आत्मनोमोहेनबंधनम् यदर्थाः यन्निमित्ताः क्लेशदागृहाभवंति ४५ इदानींनिर्वेदहेतुत्वेनकुत्सितमेवापत्यमभिनंदति कद
पत्यमिति शुचांपदात् शोकानांस्थानात् वरत्वेहेतुः निर्विद्येतेति तत्कुतः यद्यतः कदपत्यात् गृहाःक्लेशनिवहाभवंति ४६ महतामुद्यानांविभूतीनामुदयो
यस्मिन् तस्माद्गृहाद्गतः यावेनंसूतेस्मनाम् ४७ ६

प्रजाः पुरोहितादयश्च विचिक्युः अन्वेषितवंतः ४८ तं तत्रैव संतमपि नापश्यन्निति दृष्टांतेनाह यथेति साश्रवः रुदंतः भर्तुर्विप्लवं नाशम दर्शनमित्यर्थः ४९ इति चतुर्थे टीकायां त्रयोदशोऽध्यायः १३ चतुर्दशे तु दुष्पुत्रभयाद्गेगते द्विजैः अभिषिक्तस्य वेनस्य रोषात्तैर्वध उच्यते १ क्षेमदर्शिनः क्षेमचिंतकाः पशुसमानरूपतां पश्यंतः १ अमात्यादीनां प्रकृतीनामसंमतम् पाठांतरे प्रकृत्या स्वभावेनासंमतम् २ ३ चोराः सर्वे लीनाः बभूवुः आरूढं नृपस्थानं राजासनं येन अष्टविभूतिभिः लोकपालैश्वर्यैः ४ ५ ६ सत्रिणः मिलिताः संतः ७ मूलतश्चाग्रतश्च दीप्ते ज्वलिते काष्ठे तन्मध्यवर्तिनां पिपीलिकादीनां यथोभयतो व्यसनं एवं तस्करेभ्यः पा-

विज्ञाय निर्विद्य गतं पतिं प्रजाः पुरोहितामात्यसुहृद्गणादयः विचिक्युरुर्व्यामतिशोककातरा यथा निगूढं पुरुषं कुयोगिनः ४८ अलक्षयंतः पदवीं प्रजापतेर्हतोद्यमाः प्रत्युपसृत्य ते पुरीम् ऋषीन्समेतानभिवंद्य साश्रवो न्यवेदयन्पौरव भर्तृविप्लवम् ४९ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः १३ मैत्रेय उवाच भृग्वादयस्ते मुनयो लोकानां क्षेमदर्शिनः गोप्तर्यसति वै नॄणां पश्यंतः पशुसाम्यतां १ वीरमातरमाहूय सुनीथां ब्रह्मवादिनः प्रकृत्यसंमतं वेनमभ्यषिंचन्पतिं भुवः २ श्रुत्वा नृपासनगतं वेनमत्युग्रशासनम् निलिल्युर्दस्यवः सर्वे सर्पत्रस्ता इवाखवः ३ स आरूढनृपस्थान उन्नद्धोऽष्टविभूतिभिः अवमेने महाभागान्स्तब्धः संभावितः स्वतः ४ एवं मदांध उत्सिक्तो निरंकुश इव द्विपः पर्यटन्रथमास्थाय कंपयन्निव रोदसी ५ न यष्टव्यं न दातव्यं न होतव्यं द्विजाः क्वचित् इति न्यवारयद्धर्मं भेरीघोषेण सर्वशः ६ वेनस्यावेक्ष्य मुनयो दुर्वृत्तस्य विचेष्टितम् विमृश्य लोकव्यसनं कृपयोचुः स्म सत्रिणः ७ अहो उभयतः प्राप्तं लोकस्य व्यसनं महत् दारुण्युभयतो दीप्ते इव तस्करपालयोः ८ अराजकभयादेष कृतो राजा नदर्हणः ततोऽप्यासीद्भयं त्वद्य कथं स्यात्स्वस्ति देहिनां ९ अहेरिव पयःपोषः पोषकस्याप्यनर्थभृत् वेनः प्रकृत्यैव खलः सुनीथागर्भसंभवः १० निरूपितः प्रजापालः स जिघांसति वै प्रजाः तथापि सांत्वयेमामुं नास्मांस्तत्पातकं स्पृशेत् ११ तद्विद्वद्भिरसद्वृत्तो वेनोऽस्माभिः कृतो नृपः सांत्वितो यदि नो वाचं न ग्रहीष्यत्यधर्मकृत् १२ लोकधिक्कारसंदग्धं दहिष्यामः स्वतेजसा एवमध्यवसायैनं मुनयो गूढमन्यवः उपव्रज्याब्रुवन्वेनं सांत्वयित्वा च सामभिः १३ मुनय ऊचुः नृपवर्य निबोधैतद्यत्ते विज्ञापयाम भोः आयुःश्रीबलकीर्तीनां तव तात विवर्द्धनं १४ धर्म आचरितः पुंसां वाङ्मनःकायबुद्धिभिः लोकान्विशोकान्वितरत्यथानंत्यमसंगिनां १५ स ते मा विनशेद्वीर प्रजानां क्षेमलक्षणः यस्मिन्विनष्टे नृपतिरैश्वर्यादवरोहति १६ राजन्नसाध्वमात्येभ्यश्चोरादिभ्यः प्रजा नृपः रक्षन्यथा बलिं गृह्णन्निह प्रेत्य च मोदते १७ यस्य राष्ट्रे पुरे चैव भगवान्यज्ञपूरुषः इज्यते स्वेन धर्मेण जनैर्वर्णाश्रमान्वितैः १८

लकाच्च दुःखं प्राप्तमित्यर्थः तदेवाहुः अराजकभयादिति अतदर्हणः राज्यानर्हः ९ अस्माकमप्यनिष्टं जातमित्याहुः अहेर्यथा पयः पोषः क्षीरेण पोषणं पोषकस्याप्यनर्थं बिभर्ति पुष्णाति तदेवाहुः वेन इति १० निरूपितः नियुक्तोऽस्माभिः सांत्वयेम उपपत्तिभिः प्रार्थयिष्यामः तस्य पातकं ११ स्वस्य तत्पातकस्पर्शे हेतुः तत्पातकत्वं विद्वद्भिः १२ गूढो मन्युर्येषाम् सामभिः प्रियोक्तिभिः १३ १४ निष्कामानामानंत्यं मोक्षमपि १५ मा विनशेत् मा विनश्यतु १६ असाधवो ये अमात्यास्तेभ्यः यथा यथाशास्त्रं १७ १८

१९ २० सर्वान्लोकांश्चतत्पालानमरांश्चतत्स्थापकान् यज्ञांश्चसंगृण्हाति नियच्छतीतितथातं विचित्रैः द्रव्ययज्ञादिभिः भवाय समृद्धये स्वदेशान् तद्वासिनोजनान् अनुरोद्धुमनुवर्तितुम् २१ युष्मद्विषयेत्वद्देशेहरेःकला अंशाःसुराः तेषांसुराणांहेलनमवज्ञा २२ बालिशाःअज्ञाः इतिदंमन्वादिपदंमांहित्वा २३ २४ भर्तृस्नेहोविदूरोयेषाम् २५ २६ देहेभवंतिनृपतेः अतोनृपतिरेवेश्वरः इतरेतदंशाइतिभावः २७ बलिंचकारादिकं अग्रभुक् आराध्यः २८ २९ तेनासत्कृताः भग्नायांयाञ्चायांचुक्रु-

तस्यराज्ञोमहाभागभगवान्भूतभावनः परितुष्यतिविश्वात्मातिष्ठतोनिजशासने १९ तस्मिंस्तुष्टेकिमप्राप्यंजगतामीश्वरेश्वरे लोकाः सपालाह्येतस्मैहरंतिबलिमादृताः २० तंसर्वलोकामरयज्ञसंग्रहंत्रयीमयंद्रव्यमयंतपोमयम् यज्ञैर्विचित्रैर्यजतोभवायतेराजन्स्वदेशाननुरोद्धुमर्हसि २१ यज्ञेनयुष्मद्विषयेद्विजातिभिर्वितायमानेनसुराःकलाहरेः स्विष्टाःसुतुष्टाःप्रदिशंतिवाञ्छितंतद्धेलनंनार्हसिवीरचेष्टितुम् २२ वेनउवाच बालिशाबतयूयंवाअधर्मेधर्ममानिनः येवृत्तिदंपतिंहित्वाजारंपतिमुपासते २३ अवजानंत्यमीमूढानृपरूपिणमीश्वरम् नानुविंदंतितेभद्रमिहलोकेपरत्रच २४ कोयज्ञपुरुषोनामयत्रवोभक्तिरीदृशी भर्तृस्नेहविदूराणांयथाजारेकुयोषिताम् २५ विष्णुर्विरिंचोगिरिशइंद्रोवायुर्यमोरविः पर्जन्योधनदःसोमःक्षितिरग्निरपांपतिः २६ एतेचान्येचविबुधाःप्रभवोवरशापयोः देहेभवंतिनृपतेःसर्वदेवमयोनृपः २७ तस्मान्मांकर्मभिर्विप्रायजध्वंगतमत्सराः बलिंचमह्यंहरतमत्तोन्यःकोग्रभुक्पुमान् २८ मैत्रेयउवाच इत्थंविपर्ययमतिःपापीयानुत्पथंगतः अनुनीयमानस्तद्याच्ञांनचक्रेभ्रष्टमंगलः २९ इतितेसत्कृतास्तेनद्विजाःपंडितमानिना भग्नायांभव्ययाच्ञायांतस्मैविदुरचुक्रुधुः ३० हन्यतांहन्यतामेषपापःप्रकृतिदारुणः जीवन्जगदसावाशुकुरुतेभस्मसाद्ध्रुवम् ३१ नायमर्हत्यसद्वृत्तोनरदेववरासनम् योधियज्ञपतिंविष्णुंविनिंदत्यनपत्रपः ३२ कोवैनंपरिचक्षीतवेनमेकमृतेशुभम् प्राप्तईदृशमैश्वर्यंयदनुग्रहभाजनः ३३ इत्थंव्यवसिताहंतुमृषयोरूढमन्यवः निजघ्नुर्हुंकृतैर्वेनंहतमच्युतनिंदया ३४ ऋषिभिःस्वाश्रमपदंगते पुत्रकलेवरम् सुनीथापालयामासविद्यायोगेनशोचती ३५ एकदामुनयस्तेतुसरस्वत्सलिलाप्लुताः हुत्वाग्नीन्सत्कथाश्चक्रुरुपविष्टाः सरित्तटे ३६ वीक्ष्योत्थितान्महोत्पातानाहुर्लोकभयंकरान् अप्यभद्रमनाथायादस्युभ्योनभवेद्भुवः ३७ एवंमृशंतऋषयोधावतांसर्वतोदिशः पांसुःसमुत्थितोभूरिश्चोराणामभिलुंपतां ३८ तदुपद्रवमाज्ञायलोकस्यवसुलुंपताम् भर्तर्युपरतेतस्मिन्नन्योन्यंचजिघांसतां ३९

धुः ३० ३१ ३२ परिचक्षीत निंदेत अशुभंवेनंविनाकृतघ्नतामाहुः यदनुग्रहविषयः सन्नीदृशमैश्वर्यंयः प्राप्तः ३३ पूर्वंगूढमन्यवः हुंकृतैः हुंकारैः ३४ स्वाश्रमपदंप्रतिऋषिभिर्गतेगमनेकृते विद्यायोगेनमंत्रसहितयायुक्त्या औषधिबलेनपालयामास ३५ पुंवद्भाव आर्षः सरस्वत्याःसलिले आप्लुताइत्यर्थः ३६ तदानूत्पातान् वीक्ष्यभुवः अभद्रंनभवेत्किमित्याहुश्च ३७ एवंमृशंतऋषयः स्थिताः तदाधावतांचोराणांभूरिः पांसुःसमुत्थितः ३८ तद्वृत्तदातेषांलोकस्यधनंलुंपतांजिघांसतांचोपद्रवमाज्ञाय ३९

तथाचोरप्रायमराजकंहीनसत्त्वंचजनपदमाज्ञायशक्ताअप्यवारणेदोषदर्शिनोऽपिलुंपतोलोकान्नावारयन्नित्यन्वयः ४० शक्तानांक्षत्रियाणामवारणेदोष इतिकिंवक्तव्यंसमदृगपिशांतोपिब्राह्मणोपियदिदीनानांसमुपेक्षकोभवेत्तर्हितस्यापिब्रह्मतपःस्रवति ४१ ४२ अतउपेक्षादोषपरिहारायनांगस्येत्यादिविनिश्चित्यमहीपते रूरुंतरसामंमथुरित्यन्वयः संस्थातुंनाशंगंतुम् यद्वा ऋषयएवलुंपतोलोकान्नावारयन् कथंभूताःहुंकारेणैववेनंनिवारयितुंशक्ताअपिनत्किंतस्मिन्निवार-णादिदोषदर्शिनः नचोदास्मन् चोरोपद्रुतेदीनोपेक्षायांतपोहानिप्रसंगात् नचान्यंतन्निवारकंराजानमकुर्वन् अंगवंशोच्छेदस्यानर्हत्वात् अतोवेनस्यैवदेहंममंथु रितियोज्यम् बाहुकोवामनः ४३ तमेवाह काकइवकृष्णः महत्योहनूकपोलप्रांतौयस्य ह्रस्वौपादौयस्य ४४ ४५ गिरिःकाननंगोचर आश्रयोनतुपुरादिप्रवेशो

चोरप्रायंजनपदंहीनसत्त्वमराजकम् लोकान्नावारयन्शक्ताअपितद्दोषदर्शिनः ४० ब्राह्मणःसमदृक्शांतोदीनानांसमुपेक्षकः स्रव-तेब्रह्मतस्यापिभिन्नभांडात्पयोयथा ४१ नांगस्यवंशोराजर्षेरेषसंस्थातुमर्हति अमोघवीर्याहिनृपावंशेऽस्मिन्केशवाश्रयाः ४२ विनि श्चित्यैवमृषयोविपन्नस्यमहीपतेः ममंथुरूरुंतरसातत्रासीद्बाहुकोनरः ४३ काककृष्णोऽतिह्रस्वांगोह्रस्वबाहुर्महाहनुः ह्रस्वपान्निम्ननासाग्रोरक्ताक्षस्ताम्रमूर्धजः ४४ तंतुतेवनतंदीनंकिंकरोमीतिवादिनम् निषीदेत्यब्रुवंस्तातसनिषादस्ततोऽभवत् ४५ तस्यवंश्यास्तुनै षादागिरिकाननगोचराः येनाहरज्जायमानोवेनकल्मषमुल्बणम् ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेनिषा दोत्पत्तिर्नामचतुर्दशोऽध्यायः १४ मैत्रेयउवाच अथतस्यपुनर्विप्रैरपुत्रस्यमहीपतेः बाहुभ्यांमथ्यमानाभ्यांमिथुनंसमपद्यत १ तद्दृष्ट्वामिथुनंजातमृषयोब्रह्मवादिनः ऊचुःपरमसंतुष्टाविदित्वाभगवत्कलाम् २ ऋषयऊचुः एषविष्णोर्भगवतःकलाभुवन पालिनी इयंचलक्ष्म्याःसंभूतिःपुरुषस्यानपायिनी ३ अयंतुप्रथमोराज्ञांपुमान्प्रथयितायशः पृथुर्नाममहाराजोभविष्यतिपृथुश्रवाः ४ इयंचसुदतीदेवीगुणभूषणभूषणा अर्चिर्नामवरारोहापृथुमेवावरुंधती ५ एषसाक्षाद्धरेरंशोजातोलोकरिरक्षया इयंचतत्परा हिश्रीरनुजज्ञेनपायिनी ६ मैत्रेयउवाच प्रशंसंतिस्मतंविप्रागंधर्वप्रवराजगुः मुमुचुःसुमनोधाराःसिद्धानृत्यंति-स्वःस्त्रियः ७ शंखतूर्यमृदंगाद्यानेदुर्दुंदुभयोदिवि तत्रसर्वउपाजग्मुर्देवर्षिपितृणांगणाः ८ ब्रह्माजगद्गुरुर्देवैःसहासृत्यसुरेश्व-रैः वैन्यस्यदक्षिणेहस्तेदृष्ट्वाचिन्हंगदाभृतः ९ पादयोररविंदंचतंवैमेनेहरेःकलाम् यस्याप्रतिहतंचक्रमंशःसपरमेष्ठिनः १०

येषाम् तत्रहेतुः येनकारणेनासावहरत् ततस्तस्यवंश्यास्तथाभूताः ४६ इतिचतुर्थेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ ततःपंचदशेविप्रैर्मथनाद्वेनबाहुतः जा-तस्यतुपृथोरुक्तमभिषेकार्हणादिकम् १ १ २ किमित्यूचुरित्यतआह एषइतिचतुर्भिः लक्ष्म्याःसंभूतिःकला ३ अत्रयःपुमान् सतुमहाराजोभविष्यति ४ सुदतीशोभनदंतवती गुणानांभूषणानांचभूषणरूपाअवरुंधतीभर्तृत्वेनभजंतीभविष्यति ५ अत्रहेतुः एषइतिलोकस्यरिरक्षयारिरक्षयिषया ६ स्वःस्त्रि यःअप्सरसोनृत्यंतिस्म ७ ८ देवैःसहासृत्यआगत्यवैन्यस्य पृथोःचिन्हंरेखात्मकंचक्रं ९ अप्रतिहतंरेखांतरैरभिन्नंचक्रंयस्यचिन्हंसपरमेश्वरस्यांशः १० ६५

आभिषेचनिकानि अभिषेकसाधनानि ११ १२ १३ हैमं वीरवरासनमुत्तमासनम् सलिलस्य स्रावो यस्मात् १४ द्वे वालव्यजने १५ ब्रह्ममयं वर्म कवचम् तत्पत्नी श्रीः
श्रियं संपदम् १६ दशचंद्राकाराणि बिंबानि कोशे यस्य तम् असिं खड्गं शतचंद्रं चर्म रूपाश्रयमतिसुंदरम् १७ अजस्य गोः शृंगाभ्यां निर्मितं चापम् योगमय्यौ पाद
स्पर्शमात्रेणाभीष्टदेशप्रापिके १८ नाट्यादिकौशलं खेचराः आत्मजं स्वप्रभवम् १९ तं स्तोतुमुपस्थिताः २० स्तावकान् स्तोतुमुद्यतान् अभिप्रेत्य ज्ञात्वा २१ लो
केऽस्पष्टगुणस्य सतो मे स्तुतिः स्यात् अधुना तु किमाश्रयो मे स्तवो योज्यताम् अतो वो गिरोऽधुना मयि वितथा मा भूवन् यद्वा लोके अधुना अस्पष्टगुणस्य मे किमाश्र
यः स्तवः स्यात् अत एषः क्रियमाणः स्तवः मे मदन्यस्य योज्यतां न तु मे वितथाभिमानापत्तेरित्यर्थः २२ तस्मात्परोक्षे कालांतरे स्पष्टेषु गुणेषु सत्सु अस्माकमुपश्रुता

तस्याभिषेक आरब्धो ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः आभिषेचनिकान्यस्मै आजह्रुः सर्वतो जनाः ११ सरित्समुद्रा गिरयो नागा गावः खगा मृगाः
द्यौः क्षितिः सर्वभूतानि समाजह्रुरुपायनम् १२ सोऽभिषिक्तो महाराजः सुवासाः साध्वलंकृतः पत्न्यार्चिषालंकृतया विरेजेऽग्निरिवापरः १३
तस्मै जहार धनदो हैमं वीरवरासनं वरुणः सलिलस्रावमातपत्रं शशिप्रभम् १४ वायुश्च वालव्यजने धर्मः कीर्तिमयीं स्रजम् इंद्रः
किरीटमुत्कृष्टं दंडं संयमनं यमः १५ ब्रह्मा ब्रह्ममयं वर्म भारती हारमुत्तमम् हरिः सुदर्शनं चक्रं तत्पत्न्यव्याहतां श्रियम् १६ दशचन्द्रम
सिं रुद्रः शतचंद्रं तथांबिका सोमोऽमृतमयानश्वांस्त्वष्टा रूपाश्रयं रथम् १७ अग्निराजगवं चापं सूर्यो रश्मिमयानिषून् भूः पादुके
योगमय्यौ द्यौः पुष्पावलिमन्वहम् १८ नाट्यं सुगीतं वादित्रमंतर्धानं च खेचराः ऋषयश्चाशिषः सत्याः समुद्रः शंखमात्मजम् १९ सिं
धवः पर्वता नद्यो रथवीथीर्महात्मनः सूतोऽथ मागधो वंदी तं स्तोतुमुपतस्थिरे २० स्तावकांस्तानभिप्रेत्य पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् मेघनि
र्ह्रादया वाचा प्रहसन्निदमब्रवीत् २१ पृथुरुवाच भोः सूत हे मागध सौम्य वंदिँल्लोकेऽधुनास्पष्टगुणस्य मे स्यात् किमाश्रयो
मे स्तव एष योज्यतां मा मय्यभूवन्वितथा गिरो वः २२ तस्मात्परोक्षेऽस्मदुपश्रुतान्यलं करिष्यथ स्तोत्रमपीच्यवाचः सत्युत्तमश्लोक
गुणानुवादे जुगुप्सितं न स्तवयंति सभ्याः २३ महद्गुणानात्मनि कर्तुमीशः कः स्तावकैः स्तावयतेऽसतोऽपि तेऽस्याभविष्यन्निति विप्रलब्धो
जनावहासं कुमतिर्न वेद २४ प्रभवो ह्यात्मनः स्तोत्रं जुगुप्संत्यपि विश्रुताः ह्रीमंतः परमोदाराः पौरुषं वा विगर्हितम् २५

नि यशांसि प्रति स्तोत्रमलमत्यर्थं करिष्यथ हे अपीच्यवाचः मधुरगिरः सभ्यैः प्रेरिता वयं त्वामेव स्तुमः इति चेत्तत्राह उत्तमश्लोकस्य गुणानुवादे कार्ये सति जु
गुप्सितमर्वाचीनं न स्तावयंति २३ ननु संभाविनैरेव गुणैरात्मानं जनः स्तावयतीति चेत्तत्राह महतां गुणानात्मनि संपादयितुं शक्तोपि असतो गुणान् संभावना
मात्रेण कः स्तावयते यद्वा आदावेव सतोऽपि कः स्तावयते स्वत एव प्रख्यातिसिद्धेः अन्यस्तु मिथ्यागुणस्तुतिश्लाघी मंद इत्याह तइति यद्ययं शास्त्राभ्या-
सादिकमकरिष्यत्तर्ह्यस्य विद्यादयो गुणा अभविष्यन्निति क्रियानिष्पत्त्या विप्रलब्धो जनानामवहासं न वेद २४ किंच प्रभवोऽपि विश्रुता अपि ह्रीमंतोऽपि जुगु
प्संति वेति दृष्टांते यथाऽति स्फीतो क्रियमाणायां विगर्हितं ब्राह्मणवधादि पौरुषं निंदंति तथा उचितामपि स्तुतिं न सहंत इत्यर्थः २५ ध ध

वरीमभिरितिदीर्घत्वमार्षंभावित्तृप्रधानोऽयंनिर्देशः वरिष्ठैः कर्मभिरविदिताइत्यर्थः २६ इतिचतुर्थेटीकायांपंचदशोऽध्यायः १५ षोडशेसर्वलोकेशोःसत्कृतं
भार्ययाफल्गुम् मुनिप्रयुक्ताःसूतायाःस्तुवंतिस्मेतिवर्ण्यते १ १नालंनसमर्थाःयोभवान् अवतारेष्वपिअस्याधिक्यमाहुः वेनस्यांगात्जातस्यतेपौरुषाणिप्रति
अवितर्क्यनयाब्रह्मादीनामपिधियोबभ्रमुःकृतःपुनर्वयंतद्वर्णनेसमर्थाभवेम २अथाऽपियथावद्वर्णयितुमशक्ताअपिकथाऽमृतेसादराःमुनिभिरुपदेशंयोग
बलेनत्वद्दिप्रकाशनंमद्रनानिक्रम्यवितन्माहिविस्तारयामः ३ ४ ननोस्वदेहेलोकपालानांतनूर्मूर्तीः कालेकालेबिभर्तियथाभागंपालनपोषणानुरंजनादिकार्या-
नुसारेणयज्ञादिप्रवर्तनेनस्वर्गस्यहितंवृष्ट्यादिनाचभूर्लोकस्यहितंयथाभवतितथा ५सूर्यादितनुधारणमेवाहाष्टभिःवसुधनंकरादानकालेआदत्तेदुर्भिक्षादिकाले
विसुंचतिच अष्टौमासान्सूर्योयथावसुजलमादत्तेवर्षासुविसुंचतितद्वत् ६मस्तकेपादेनाक्रमतामप्यार्तानांभूतानामतिक्रमंसहिष्यते क्षितेर्वृत्तिःसर्वसहनंसावृत्ति

वयंत्वविदितालोकेसूतायापिवरीमभिः कर्मभिःकथमात्मानंगापयिष्यामबालवत् २६ इतिश्रीभाग॰चतुर्थस्कंधेपृथुचरितेपंचदशोऽध्यायः
१५ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंगायकामुनिचोदिताः तुष्टुवुस्तुष्टमनसस्तद्वागमृतसेवया १ नालंवयंतेमहिमानुवर्णनेयोदेववर्योऽ
वततारमायया वेनांगजातस्यचपौरुषाणितेवाचस्पतीनामपिबभ्रमुर्धियः २ अथाप्युदारश्रवसःपृथोर्हरेःकलाऽवतारस्यकथाऽ
मृतादृताः यथोपदेशंमुनिभिःप्रचोदिताःश्लाघ्यानिकर्माणिवयंवितन्महि ३ एषधर्मभृतांश्रेष्ठोलोकंधर्मेऽनुवर्तयन् गोप्ताचधर्मसेतू
नांशास्तातत्परिपंथिनाम् ४ एषवैलोकपालानांबिभर्त्येकस्तनौतनूः कालेकालेयथाभागंलोकयोरुभयोर्हितम् ५ वसुकालउपादत्ते-
कालेचायंविसुंचति समःसर्वेषुभूतेषुप्रतपन्सूर्यवद्विभुः ६ तितिक्षत्यक्रमंवैन्यउपर्याक्रमतामपि भूतानांकरुणःशश्वदार्तानांक्षिति
वृत्तिमान् ७ देवेवर्षत्यसौदेवोनरदेववपुर्हरिः कृच्छ्रप्राणाःप्रजाह्येषरक्षिष्यत्यंजसेंद्रवत् ८ आप्याययत्यसौलोकंवदनामृतमूर्तिना
सानुरागावलोकेनविशदस्मितचारुणा ९ अव्यक्तवर्त्मैषनिगूढकार्योगंभीरवेधाउपगुप्तवित्तः अनंतमाहात्म्यगुणैकधामापृथुःप्रचेताइ
वसंवृतात्मा १० दुरासदोदुर्विषहआसन्नोपिविदूरवत् नैवाभिभवितुंशक्योवेनारण्युत्थितोनलः ११ अंतर्बहिश्चभूतानांपश्यन्कर्माणि
चारणैः उदासीनइवाध्यक्षोवायुरात्मेवदेहिनाम् १२

यस्यास्तिसतथा ७देवेऽवर्षतिएषकृच्छ्रंगताःप्राणायासांताःप्रजाःस्वयंवृष्टिंकृत्वारक्षिष्य-
ति अत्रहेतुःअसौनरदेववपुर्हरिरिति ८ वदनमेवामृतमूर्तिश्चंद्रस्तेन सानुरागोऽवलोकोयस्मिन् विशदंस्मितंतेनचारुणा अत्रचक्वचिद्वर्तमानसामीप्येवर्तमानव
च्चेतिभूतनिर्देशश्चआशंसायांभूतवच्चेतिद्रष्टव्यः ९ नव्यक्तंवर्त्मप्रवेशनिर्गममार्गोयस्य निगूढंनिष्पत्तेःपूर्वमविज्ञातंकार्यंयस्यतच्चकार्यंगंभीरंकिमर्थमेतत्कृतमि
त्यन्यैरज्ञाताभिप्रायंविधत्तइतितथाउपगुप्तंसंरक्षितंवित्तंयस्य अनंतमाहात्म्यश्चासौगुणानामेकंधामविष्णुर्यस्मिन् अनंतमाहात्म्योपेतागुणाएवएकंधामस्था
नंयस्येतिवा संवृतात्मासंयतमूर्तिःसमुद्रचरत्वेनवरुणसाम्येनगुणाद्रष्टव्याः १० दुरासदःशत्रोर्मनसाऽपिप्राप्तुमशक्यःदुर्विषहःशत्रुभिःसोढुमशक्यःविदूरवत् पौ
रुषेणाभिभवितुमशक्यःवेनएवारणिस्तस्मादुत्थितः ११ चारणैर्गुप्तभृत्यैःपश्यन्नपिस्वस्तुतिनिंदादावुदासीनइववर्तिष्यते यथादेहिनामध्यक्षोऽविकृतआत्मभूतोवायुः
सूत्रात्मातद्वत् १२ ७

आत्मद्विषांकृतमिति कृतग्रहणंस्वात्मजसाम्यार्थम् धर्मपथेयमस्यवृत्तेस्थितः १३ चक्रमाज्ञासेनावारथस्यवाचक्रम् मानसाचलमभिव्याप्यप्रवर्तते किंपर्यंतमि
त्यतआह अर्कोरश्मिगणेर्यावित्तपतिनावत् १४ यद्यस्माद्रंजयिष्यति अथतस्मान्मनोरंजनैर्हेतुभिरसुंराजानमाहुः मनोरंजनकैरितिचेष्टितविशेषणम् १५ १६
मातरीवभक्तिर्भजनंयस्यआत्मनोदेहस्यार्द्धइवपत्न्यांप्रीतिमान् १७ नदिक्कुरवंवर्धयतीतितथासुक्तसंगेषुप्रकृष्टःसंगोयस्यदंडपाणिरिवेत्यपराधानुपेक्षणमुच्य
तेनादंड्यमित्यत्रपक्षपाताभावउक्तः १८ अयंत्वितितुशब्देननिरुपमत्वंदर्शयति कोऽसावात्मानमाह यस्मिन्प्रनीतमपिनानात्वमर्थशून्यंपश्यंति १९ आउदयाद्रेस्त

न्नादंडेदंडयत्येषकृतमात्मद्विषामपि दंडयत्यात्मजमपिदंड्यंधर्मपथेस्थितः १३ अस्याप्रतिहतंचक्रंपृथोरामानसाचलात् वर्ततेभगवान
र्कोयावत्तपतिगोगणैः १४ रंजयिष्यतियल्लोकमयमात्मविचेष्टितैः अथामुमाहूराजानंमनोरंजनकैःप्रजाः १५ दृढव्रतःसत्यसंधोब्रह्मण्योवृ
द्धसेवकः शरण्यःसर्वभूतानांमानदोदीनवत्सलः १६ मातृभक्तिःपरस्त्रीषुपत्न्यामर्धइवात्मनः प्रजासुपितृवत्स्निग्धःकिंकरोब्रह्मवादिनाम्
१७ देहिनामात्मवत्प्रेष्ठःसुहृदांनंदिवर्द्धनः मुक्तसंगप्रसंगोयंदंडपाणिरसाधुषु १८ अयंतुसाक्षाद्भगवांस्त्र्यधीशःकूटस्थआत्माकलयाऽव
तीर्णः यस्मिन्नविद्यारचितंनिरर्थकंपश्यंतिनानात्वमपिप्रतीतम् १९ अयंतुवामंडलमोदयाद्रेर्गोप्तैकवीरोनरदेवनाथः आस्थाययजैत्ररथ
मात्तचापःपर्यस्यतेदक्षिणतोयथार्कः २० अस्मैनृपालाःकिलतत्रतत्रबलिंहरिष्यंतिसलोकपालाः मंस्यंतएषांस्त्रियआदिराजंचक्रायु
धंतद्यशउद्धरंत्यः २१ अयंमहींगांदुदुहेऽधिराजःप्रजापतिर्वृत्तिकरःप्रजानाम् योलीलयाऽद्रीन्स्वशरासकोट्याभिंदन्समांगामकरो
द्यथेंद्रः २२ विस्फूर्जयन्नाजगवंधनुःस्वयंयदाचरत्क्ष्मामविषह्यमाजौ तदानिलिल्युर्दिशिदिश्यसंतोलांगूलमुद्यम्ययथामृगेंद्रः २३
एषोश्वमेधाञ्शतमाजहारसरस्वतीप्रादुरभावियत्र अहार्षीद्यस्यहयंपुरंदरःशतक्रतुश्चरमेवर्तमाने २४ एषस्वसद्मोपवनेसमेत्य
सनत्कुमारंभगवंतमेकम् आराध्यभक्त्याऽलभतामलंतज्ज्ञानंयतोब्रह्मपरंविदंति २५ तत्रतत्रगिरस्तास्ताइतिविश्रुतविक्रमः श्रोष्य
त्यात्माश्रितागाथाःपृथुःपृथुपराक्रमः २६ दिशोविजित्याप्रतिरुद्धचक्रःस्वतेजसोत्पाटितलोकशल्यः सुरासुरेंद्रैरुपगीयमानमहा
नुभावोभवितापतिर्भुवः २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेषोडशोऽध्यायः १६ मैत्रेयउवाच एवंसभगवान्वै
न्यःख्यापितोगुणकर्मभिः छंदयामासतान्कामैःप्रतिपूज्याभिनंद्यच १ सर्यंतंगोप्तागोपयिष्यति तदर्थंपर्यस्यतेपर्यटिष्यति प्रदक्षिणीक

रिष्यतीत्यर्थः २० तदाप्रदक्षिणंकुर्वते अस्मैमंस्यंतेज्ञास्यंति तस्ययशउद्धरंत्यःकीर्तयंत्यः २१ इंद्रइवाद्रीन्भिंदन् २२ लांगूलमुन्नमय्ययथामृगेंद्रस्त्रस्यतितथा
धनुर्विस्फूर्जयन् यदाक्ष्मामचरत् २३ प्रादुरभाविप्रादुरभूत् कर्मकर्तरिचिण् तत्राहार्षीत् हरणंकरिष्यतीत्यर्थः २४ २५ विश्रुताविक्रमायस्य गाथाः
प्रबंधान् आत्माश्रिताः विष्ण्वाश्रिताः २६ उपगीयमानोमहाऽनुभावोयस्य २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधटीकायांषोडशोऽध्यायः १६
ततःसमदशेलोकक्षुधःप्रशमयन्पृथुः ग्रस्तबीजांमहींहंतुंयत्नोभीत्यानयाकृतः १ छंदयामासतोषितवान् १ ७ ७ ७

भृत्यानमात्यान् पुरोधसः पुरोहितांश्च श्रेणीः तैलिकतांबूलिकादीन् पौरविशेषान् प्रकृतीः नियोगिनः २ दोहनंपात्रम् ३ मेध्यंयज्ञार्हं ४ सविज्ञानमपरोक्षज्ञान
सहितम् ५ पूर्वदेहः पृथ्ववतारः तत्कथाश्रयम् सुष्ठुश्रवोयस्य ६ अदुह्यत् दुग्धवान् ७ ८ जनतायाश्चपालइत्यामंत्रितोनिमुक्तः तदानिरन्नेक्षितितलेसतिक्षुधा
क्षामाः क्षीणादेहायासांताः प्रजाएत्यपृथुमब्रुवन् ९ जाठरेणाग्निनाऽभितप्ताः यःसाधितः विप्रैर्मंथनेसंपादितः तंत्वांशरणंयाताः १० तत्तस्मान्नोऽस्माकमन्नंरातवेरा

ब्राह्मणप्रमुखान्वर्णान्भृत्यामात्यपुरोधसः पौरान्जानपदान्श्रेणीःप्रकृतीःसमपूजयत् २ विदुरउवाच कस्माद्दधारगोरूपं
धरित्रीबहुरूपिणी यांदुदोहपृथुस्तत्रकोवत्सोदोहनंचकिम् ३ प्रकृत्याविषमादेवीकृतातेनसमाकथम् तस्यमेध्यंहयंदेवःकस्यहेतोरपा
हरत् ४ सनत्कुमाराद्भगवतोब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तमात् लब्ध्वाज्ञानंसविज्ञानंराजर्षिःकांगतिंगतः ५ यच्चान्यदपिकृष्णस्यभवान्भगवतः
प्रभोः श्रवःसुश्रवसःपुण्यंपूर्वदेहकथाश्रयम् ६ भक्तायमेनुरक्तायतवचाधोक्षजस्यच वक्तुमर्हतियोदुह्यद्वैन्यरूपेणगामिमाम् ७ सूत
उवाच चोदितोविदुरेणैवंवासुदेवकथांप्रति प्रशस्यतंप्रीतमनामैत्रेयःप्रत्यभाषत ८ मैत्रेयउवाच यदाभिषिक्तःपृथुरंगवि
प्रैरामंत्रितोजनतायाश्चपालः प्रजानिरन्नेक्षितिपृष्ठएत्यक्षुत्क्षामदेहाःपतिमभ्यवोचन् ९ वयंराजन्जाठरेणाभितप्तायथाग्निनाकोट
रस्थेनवृक्षाः त्वामद्ययाताःशरणंशरण्यंयःसाधितोवृत्तिकरःपतिर्नः १० तन्नोभवानीहतुरातवेन्नंक्षुधार्दितानांनरदेवदेव यावन्न
नंक्ष्यामहउज्झितोर्जावार्तापतिस्त्वंकिललोकपालः ११ मैत्रेयउवाच पृथुःप्रजानांकरुणंनिशम्यपरिदेवनम् दीर्घंदध्यौकुरुश्रेष्ठ
निमित्तंसोऽन्वपद्यत १२ इतिव्यवसितोबुद्ध्याप्रगृहीतशरासनः संदधेविशिखंभूमेःक्रुद्धस्त्रिपुरहायथा १३ प्रवेपमानाधरणीनिशा
म्योदायुधंचतम् गौःसत्यपाद्रवद्भीतामृगीवमृगयुद्रुता १४ तामन्वधावत्तद्वैन्यःकुपितोत्यरुणेक्षणः शरंधनुषिसंधाययत्रयत्रप
लायते १५ सादिशोविदिशोदेवीरोदसीचांतरंतयोः धावतीतत्रतत्रैनंददर्शानूद्यतायुधम् १६ लोकेनाविंदतत्राणंवैन्यान्मृत्योरि
वप्रजाः त्रस्तातदानिववृतेहृदयेनविदूयता १७ उवाचचमहाभागंधर्मज्ञापन्नवत्सल त्राहिमामपिभूतानांपालनेऽवस्थितोभवा
न् १८ सत्वंजिघांससेकस्माद्दीनामकृतकिल्बिषाम् अहनिष्यत्कथंयोषांधर्मज्ञइतियोमतः १९ प्रहरंतिनवैस्त्रीषुकृतागःस्वपिजंतवः
किमुतत्वद्विधाराजन्करुणादीनवत्सलाः २० मांविपाट्याजरांनावंयत्रविश्वंप्रतिष्ठितम् आत्मानंचप्रजाश्चेमाःकथमंभसिधास्यसि २१
पृथुरुवाच वसुधेत्वांवधिष्यामिमच्छासनपराङ्मुखीम् भागंबर्हिषियावृंक्तेनतनोतिचनोवसु २२

तुंदातुम् ईहतुईहतांयत्नंकरोतु उज्झितोर्जास्त्यक्तान्नाः सत्यः वार्तायाः जीविकायाः पतिः ११ परिदेवनंविलापं निमित्तंहेतुमन्वपद्यतज्ञातवान् १२ पृथिव्याओषधि
बीजानिग्रस्तानीति व्यवसितोनिश्चितवान् १३ मृगयुनाद्रुताअनुगतामृगीव १४ १५ रोदसीद्यावापृथिव्योतयोरंतरमंतरिक्षंच अनुपश्चतः उद्यतमायुधंयेन १६ १७ १८
योधर्मज्ञइतिमतः सभवान् योषांमांकथमहनिष्यत् १९ २० अजरांदृढांधास्यसिधारयिष्यसि २१ बर्हिषियज्ञेयाभवतीदेवतारूपेणभागंवृंक्तेवसुधान्यादिकम् २२

गोरूपेणतुयवसंतृणंजग्धि अत्तीत्यर्थः पयस्तुनैवदोग्धिदुग्धंनस्रवति अत्रास्मिन्नपराधे २३ आत्मनिदेहेरुद्धानि २४ मद्वधेसर्वथा अन्नंनस्यादिति चेदत आह
अमूषांप्रजानां मेदसामांसेन २५ यदुक्तंयोषांकथंहनिष्यतीतितत्राह पुमानिति तस्यवधोऽवधएव २६ यच्चोक्तंकथमंभसिधास्यसीतितत्राह त्वामिति तिलशःतिल
प्रमाणानिखंडानि इत्येवंभूतामवस्थांनीत्वा २७ मन्युमयींमूर्तिंबिभ्रतं कृतांतुतुल्यत्वमुच्यतेनतु कृतांतस्यमन्युमयीमूर्तिरिति २८ शुद्धसत्वतनुंदेवमकस्मादतिदारु
णं वीक्ष्यमाणापृथुंपृथ्वीतुष्टावकरुणोक्तिभिः माययाविन्यस्तारचितानानाधीरादितनवोयेनगुणात्मनेगुणमयत्वेन प्रतीयमानायवस्तुतस्तुनिर्धूतानिरस्ताद्रव्यक्रि-
याकारकेषु अधिभूताध्यात्माधिदैवेषुविभ्रमोऽहंकारः तन्निमित्ताऊर्मयोरागद्वेषादयश्चयस्मिन्तस्मै २९ अहोसर्वजीवाश्रयत्वेनस्पृशंमांकथंहंतुंप्रवर्ततइत्याह ये
नविधात्रा आत्मनांजीवानामायतनमहंनिर्मिता यतःयस्यांमयित्रिगुणसर्गस्यचतुर्विधभूतग्रामस्यसंग्रहः धारणं स्वराट्स्वतंत्रः ३० सृष्टिसंहारकारकोहमेवेतिचेत् न

यवसंजग्ध्यनुदिनंनैवदोग्ध्यौधसंपयः तस्यामेवंहिदुष्टायांदंडोनात्रनशस्यते २३ त्वंखल्वोषधिबीजानिप्राक्सृष्टानिस्वयंभुवा नमु
ञ्चस्यात्मरुद्धानिमामवज्ञायमंदधीः २४ अमूषांक्षुत्परीतानामार्तानांपरिदेवितम् शमयिष्यामिमद्बाणैर्भिन्नायास्तवमेदसा २५ पुमा
न्योषिदुतक्लीब आत्मसंभावनोऽधमः भूतेषुनिरनुक्रोशोनृपाणांतद्वधोऽवधः २६ त्वांस्तब्धांदुर्मदांनीत्वामायागांतिलशःशरैः आत्मयो
गबलेनेमाधारयिष्याम्यहंप्रजाः २७ एवंमन्युमयींमूर्तिंकृतांतमिवबिभ्रतम् प्रणताप्रांजलिःप्राहमहीसंजातवेपथुः २८ धरोवाच
नमःपरस्मैपुरुषायमाययाविन्यस्तनानातनवेगुणात्मने नमःस्वरूपानुभवेननिर्धुतद्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोर्मये २९ येनाहमात्मायत
नंविनिर्मिताधात्रायतोयंगुणसर्गसंग्रहः सएवमांहंतुमुदायुधःस्वराडुपस्थितोऽन्यंशरणंकमाश्रये ३० यएतदादावसृजच्चराचरंस्वमाय
यात्माश्रययाविततर्क्यया तयैवसोऽयंकिलगोप्तुमुद्यतःकथंनुमांधर्मपरोजिघांसति ३१ नूनंबतेशस्यसमीहितंजनैस्तन्माययादुर्जयया
ऽकृतात्मभिः नलक्ष्यतेयस्त्वकरोदकारयद्योऽनेकएकःपरतश्चईश्वरः ३२ सर्गादियोस्यानुरुणद्धिशक्तिभिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः
तस्मैसमुन्नद्धनिरुद्धशक्तयेनमःपरस्मैपुरुषायवेधसे ३३ सवैभवानात्मविनिर्मितंजगद्भूतेंद्रियांतःकरणात्मकंविभो संस्थापयिष्य
न्नजमांरसातलादभ्युज्जहाराम्भसआदिसूकरः ३४

थाऽपिप्रजापालनेप्रवृत्तस्यमद्वधोऽनुचितएवेत्याह यएतदिति आत्माश्रययाजीवविषयिण्या
३१ अतोदुर्ज्ञेयमीश्वरचेष्टितमित्याह नूनमिति अकृतात्मभिःविक्षिप्तचित्तैः यईश्वरःस्वतंत्रः अकरोत् ब्रह्माणंपरतइति तेनब्रह्मणाचराचरमकारयत् यश्च
स्वतएकः परतोमाययाअनेकः ३२ तस्मादचिंत्यशक्तयेकेवलंनमइत्याह सर्गादिजन्मस्थितिभंगमस्यजगतः अनुरुणद्धि अनुवर्तते करोति द्रव्याणिमहाभू
तानिक्रियाइंद्रियाणिकारकादेवाः चेतनाबुद्धिः आत्माऽहंकारः तैःस्वशक्तिरूपैः समुन्नद्धाः समुत्कटानिरुद्धाःशक्तयोयस्य ३३ प्राणिनांधारणार्थं
मांरसातलादुद्धृत्येदानींप्रजारक्षणेप्रवृत्तस्यमद्वधोनयुक्तइतिसकरुणमाह द्वाभ्याम् हे अजयःसृष्टवान् सएवभवान्स्वनिर्मितंचराचरंजगत् सम्यक्स्थाप
यितुमादिसूकरःसन् मामभ्युज्जहार ३४

सएवधराधरोवराहोद्य अपामुपस्थेउपरिमाथिनावि आधारभूतायामवस्थिताः प्रजारक्षितुमिच्छुः वीरमूर्तिः पृथुरूपःसमभूत् यएवंभूतःसत्वंपयसिनिमित्तेमांजि
घांससीतिचित्रमित्यर्थः ३५ तस्मादीश्वरचेष्टितंदुर्ज्ञेयमितिकैमुत्यन्यायेनोपसंहरति नूनमिति तस्येश्वरस्यगुणसर्गरूपयामाययामोहितंचित्तमेववर्त्मयेषां मोहि
तानिचित्तवर्त्मानियेषामितिवानेजनैः ईश्वराणांहरिभक्तानामेवतावदीहितंनज्ञायतेकिंपुनस्तस्यपरमेश्वरस्य अतएवपरमेश्वरवत् तेभ्योऽपिनमएवकेवलम् वीराणांजि
तेंद्रियाणांयशःकुर्वंति येतेभ्यः यथावीराणांयशोवर्द्धेत तथाचेष्टतांनतुयथेष्टमितिभावः ३६ इतिचतुर्थेटीकायांसप्तदशोऽध्यायः १७ अष्टादशेमहीवाक्याद्वत्स
पात्रादिभेदतः पृथ्व्यादिभिस्तु सादुग्धा स्वस्वंदुग्धमितीर्यते १ १ हेअभिभोप्रभो यद्वा भोदेव आभि अभयंयथाभवत्येवंमन्युंसंनियच्छ श्रावितंविज्ञापितं नमद्वा-

अपामुपस्थेमयिनाव्यवस्थिताःप्रजाभवानद्यरिरक्षिषुःकिल सवीरमूर्तिःसमभूद्धराधरो योमांपयस्युग्रशरोजिघांससि ३५ नूनंजनैरीह
तमीश्वराणामस्मद्विधैस्तद्गुणसर्गमायया नज्ञायतेमोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्योनमोवीरयशस्करेभ्यः ३६ इतिश्रीभागवतेम॰चतुर्थस्कंधेपृ
थुविजयेधरित्रीनिग्रहोनामसप्तदशोऽध्यायः १७ मैत्रेयउवाच इत्थंपृथुमभिष्टूयरुषाप्रस्फुरिताधरम् पुनराहावनिर्भीतासंस्तभ्यात्मा
नमात्मना १ संनियच्छाभिभोमन्युंनिबोधश्रावितंचमे सर्वतःसारमादत्तेयथामधुकरोबुधः २ अस्मिन्लोकेऽथवाऽमुष्मिन्मुनिभिस्तत्वद
र्शिभिः दृष्टायोगाःप्रयुक्ताश्चपुंसांश्रेयःप्रसिद्धये ३ तानातिष्ठतियःसम्यगुपायान्पूर्वदर्शितान् अवरःश्रद्धयोपेतउपेयान्विंदतेंऽजसा ४ ता
ननादृत्ययोविद्वानर्थानारभतेस्वयम् तस्यव्यभिचरंत्यर्था आरब्धाश्चपुनःपुनः ५ पुरासृष्टाह्योषधयोब्रह्मणायाविशांपते भुज्यमानामया
दृष्टाभवद्भिरधृतव्रतैः ६ अपालितानादृताचभवद्भिर्लोकपालकैः चोरीभूतेऽथलोकेऽहंयज्ञार्थेऽग्रसमोषधीः ७ नूनंतावीरुधःक्षीणामयि
कालेनभूयसा तत्रयोगेनदृष्टेनभवानादातुमर्हति ८ वत्संकल्पयमेवीरयेनाहंवत्सलातव धोक्ष्येक्षीरमयान्कामाननुरूपंचदोहनम् ९
दोग्धारंचमहाबाहोभूतानांभूतभावन अन्नमीप्सितमूर्जस्वद्भगवान्वांछतेयदि १० समांचकुरुमांराजन्देववृष्टंयथापयः अपर्तावपिभद्रं
तउपावर्तेतमेविभो ११ इतिप्रियंहितंवाक्यंभुवआदायभूपतिः वत्संकृत्वामनुंपाणावदुहत्सकलौषधीः १२

क्येऽनादरः कर्तव्यइत्याह बुधोहि
सर्वतःसारमादत्ते २ मयिजीर्णाश्चौषधीरुपायेनगृहाणेति वक्तुमुपायेनसर्वंसिध्यति नान्यथेत्याह अस्मिन्निति त्रिभिः पुंसांश्रेयसः पुरुषार्थस्यप्रसिद्धये अस्मिं-
ल्लोकेकृष्यादयः अमुष्मिंश्चलोकेऽग्निहोत्रादयोयोगाउपायादृष्टाः प्रयुक्ता अनुष्ठिताश्च ३ पूर्वैर्दर्शितान् अवरोर्वाचीनः ४ अविद्वान् विद्वानपीतिवाव्यभिचरंतिनसि
ध्यंति ५ सहेतुकमुपायमाह पुरेतिषड्भिः भवद्भिरितिराजसामान्याभिप्रायेणवेनादिभिरितिवा ६ अपालिताचोराद्यनिवारणात् अनादृताचयज्ञादिप्रवर्तनाऽभावात्
यज्ञार्थेअग्रसंगिलितवती अन्यथाऽधृतव्रतैर्भुक्तानप्रसोष्यंते ततश्चयज्ञादयोनसिध्येरन्नितिभावः ७ क्षीणाजीर्णाः ८ वत्संस्वकुलेमुख्यम् दोहनंदोहपात्रंदोग्धारंचो
पकल्पय धोक्ष्येप्रपूरयिष्यामि ९ भूतानामभीप्सितमन्नमूर्जस्वत् बलप्रदम् १० अपगतेऽपिवर्षतोयथामेसर्वतोवर्तेत ११ १२ ५ ५ ५

प्रसंगादर्थांतरमाह तथेति यथा पृथुः एवं सर्वत्र वाक्ये परेऽपि सारमाददते प्रकृतमनुवर्तयति ततोऽन्ये च ऋष्यादयः पंचदश दुदुहुः पृथुभावितां विशीकृतां १३ देवीं ए-
ष्वीं वाङ्मनःश्रवणैर्वेदग्रहणादिंद्रियाणां पात्रत्वं १४ सोमममृतं वीर्यं मनःशक्तिम् ओज इंद्रियशक्तिम् बलं देहशक्तिं तदेव पयः १५ सुरामासर्वं च तालादिमद्यं १६
मधु वाङ्माधुर्यं सौभगं सौंदर्यं तत्सहितम् १७ कव्यं पितृणामन्नम् आमपात्रे पक्वे मृन्मये अधुक्षत दुदुहुः १८ संकल्पनामयीमणिमादिसिद्धिं ये विद्याधरादयस्ते च तमेव
वत्सं प्रकल्प्य नभस्येव पात्रे खेचरत्वादिरूपां विद्यां दुदुहुः १९ अन्ये च किंपुरुषादय अंतर्धानेनाद्भुतात्मनां संबंधिनीं मायां धारणामयीं संकल्पमात्रप्रभवां २० भूतेशो रुद्रः स
एव वत्सो येषाम् क्षतजं रुधिरं तदेवासवम् २१ अहयो निष्फणा दंदशूका वृश्चिकादयः सर्पाः सफणास्त एव कद्रुसंततिजा नागाः बिलपात्रे सुखे २२ यवसं तृणम् गोवृषं

तथापरे च सर्वत्र सारमाददते बुधाः ततोऽन्ये च यथाकामं दुदुहुः पृथुभाविताम् १३ ऋषयो दुदुहुर्देवीमिंद्रियेष्वथ सत्तम वत्सं बृहस्पतिं कृत्वा-
पयश्छंदोमयं शुचि १४ कृत्वा वत्सं सुरगणा इंद्रं सोममदूदुहन् हिरण्मयेन पात्रेण वीर्यमोजो बलं पयः १५ दितेया दानवा वत्सं प्रह्लादमसु-
रर्षभम् विधायादूदुहन्क्षीरमयःपात्रे सुराऽसवम् १६ गंधर्वाऽप्सरसोऽधुक्षन्पात्रे पद्ममये पयः वत्सं विश्वावसुं कृत्वा गांधर्वमधु सौभग-
म् १७ वत्सेन पितरोऽर्यम्णा कव्यं क्षीरमधुक्षत आमपात्रे महाभागाः श्रद्धया श्राद्धदेवताः १८ प्रकल्प्य वत्सं कपिलं सिद्धाः संकल्पनामयीम्
सिद्धिं नभसि विद्यां च ये च विद्याधरादयः १९ अन्ये च मायिनो मायामंतर्धानाद्भुतात्मनाम् मयं प्रकल्प्य वत्सं ते दुदुहुर्धारणामयीम् २० यक्षरक्षां-
सि भूतानि पिशाचाः पिशिताशनाः भूतेशवत्सा दुदुहुः कपाले क्षतजासवम् २१ तथाहयो दंदशूकाः सर्पा नागाश्च तक्षकम् विधाय वत्सं दुदुहु-
र्बिलपात्रे विषं पयः २२ पशवो यवसं क्षीरं वत्सं कृत्वा च गोवृषम् अरण्यपात्रे चाधुक्षन्मृगेंद्रेण च दंष्ट्रिणः २३ क्रव्यादाः प्राणिनः क्रव्यं दुदुहुः
स्वे कलेवरे सुपर्णवत्सा विहगाश्चरं चाचरमेव च २४ वटवत्सा वनस्पतयः पृथग्रसमयं पयः गिरयो हिमवद्वत्सा नानाधातून्स्वसानुषु २५ स-
र्वे स्वमुख्यवत्सेन स्वे स्वे पात्रे पृथक् पयः सर्वकामदुघां पृथ्वीं दुदुहुः पृथुभाविताम् २६ एवं पृथ्वादयः पृथ्वीमन्नादाः स्वन्नमात्मनः दोहवत्सा-
दिभेदेन क्षीरभेदं कुरूद्वह २७ ततो महीपतिः प्रीतः सर्वकामदुघां पृथुः दुहितृत्वे चकार मां प्रेम्णा दुहितृवत्सलः २८ चूर्णयन्स्वधनुष्कोट्या
गिरिकूटानि राजराट् भूमंडलमिदं वैन्यः प्रायश्चक्रे समं विभुः २९ अथास्मिन्भगवान्वैन्यः प्रजानां वृत्तिदः पिता निवासान्कल्पयांचक्रे
तत्र तत्र यथाऽर्हतः ३० ग्रामान्पुरः पत्तनानि दुर्गाणि विविधानि च घोषान्व्रजान्सशिबिरानाकरान्खेटखर्वटान् ३१

रुद्रवाहं वृषभं मृगेंद्रेणेत्यु-
त्तरेणान्वयः २३ क्रव्यं मांसम् चरं कीटादि अचरं फलादि २४ २५ अनुक्तसर्वसंग्रहार्थमाह सर्वे स्वजातौ यो मुख्यस्तेन वत्सेन २६ उपसंहरति एवमिति स्वन्नमभीष्टमन्न-
म् तमेव क्षीरभेदम् दुदुहुः दोहपात्रम् २७ इमां पृथ्वीम् २८ धनुषोऽग्रेण गिरिशृंगाणि चूर्णयन् राज्ञां राजा सर्वेषामाजीविकादानात् २९ ३० ग्रामा हट्टादिशून्याः पुरो ह-
ट्टादिमत्यस्ता एव महत्यः पत्तनानि दुर्गाणि विविधानि यथा बृहस्पतिः औदकं पार्वतम् वार्क्षमैरिणं धान्वनं तथेति घोषान् आभीराणां निवासान् व्रजान् गवां निवासा-
न् शिबिरं सेनानिवासस्थानम् तत्सहितान् आकरान् स्वर्णादिस्थानानि खेटाः कर्षकग्रामाः खर्वटाः पर्वतप्रांतग्रामाश्च ३१ ५ ५ ५

३२ इति चतुर्थे टीकायामष्टादशोऽध्यायः १८ ऊनविंशेऽश्वमेधांगहयापहरणात्पृथोः इंद्रं हंतुं प्रवृत्तस्य धात्रा वारणमुच्यते १ हयमेधशतेन निमित्तेन अदीक्षत-दीक्षितोऽभूत् शताश्वमेधसंकल्पमकरोदित्यर्थः ब्रह्मावर्ते सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदंतरम् तद्देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते १ आत्मनः स्वस्य कर्मातिशेत इत्यतिशयमभिप्रेत्य ज्ञात्वा तदिति तं पृथोर्यज्ञमहोत्सवं नममृषे न सेहे २ अतिशयमेव दर्शयति यत्रेति सप्तभिः साक्षादन्वभूयत प्रत्यक्षेणादृश्यत ३ ४ सिद्धादयश्च तं हरिमन्वीयुरित्युत्तरेणान्वयः ५ ६ धर्मदुघा हविर्दोग्ध्री धेनुः सती ७ ऊहुः वहंतिस्म सर्वरसान् इक्षुद्राक्षादिरसान् क्षीरं च दधि च अन्नं च पाकादि गोरसो घृतं तक्रं च तांश्च भूरीणि विस्तृतानि वर्ष्माणि शरीराणि येषां ते फलादि प्रासूयंत मधुच्युतः मधुस्राविणः संतः ८ चतुर्विधं भक्ष्यं भोज्यं चोष्यं लेह्यं च ९ अधोक्षज ईशो नाथो यस्य परमउदयोऽभि

भाक् पृथोरिह नैवैषा पुरग्रामादिकल्पना यथासुखं वसंतिस्म तत्र तत्राकुतोभयाः ३२ इति श्रीभा॰म॰ चतुर्थस्कंधे पृथुविजयेऽष्टादशोऽध्यायः १८ मैत्रेय उवाच अथादीक्षत राजा तु हयमेधशतेन सः ब्रह्मावर्ते मनोः क्षेत्रे यत्र प्राची सरस्वती १ तदभिप्रेत्य भगवान्कर्मातिशयमात्मनः शतक्रतुर्नममृषे पृथोर्यज्ञमहोत्सवम् २ यत्र यज्ञपतिः साक्षाद्भगवान्हरिरीश्वरः अन्वभूयत सर्वात्मा सर्वलोकगुरुः प्रभुः ३ अन्वितो ब्रह्मशर्वाभ्यां लोकपालैः सहानुगैः उपगीयमानो गंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ४ सिद्धविद्याधरा दैत्या दानवा गुह्यकादयः सुनंदनंदप्रमुखाः पार्षदप्रवरा हरेः ५ कपिलो नारदो दत्तो योगेशाः सनकादयः तमन्वीयुर्भागवता ये च तत्सेवनोत्सुकाः ६ यत्र धर्मदुघा भूमिः सर्वकामदुघा सती दोग्धि स्माभीप्सितानर्थान्यजमानस्य भारत ७ ऊहुः सर्वरसान्नद्यः क्षीरदध्यन्नगोरसान् तरवो भूरिवर्ष्माणः प्रासूयंत मधुच्युतः ८ सिंधवो रत्ननिकरान्गिरयोऽन्नं चतुर्विधम् उपायनमुपाजह्रुः सर्वे लोकाः सपालकाः ९ इति चाधोक्षजेशस्य पृथोस्तु परमोदयम् असूयन्भगवानिंद्रः प्रतिघातमचीकरत् १० चरमेणाश्वमेधेन यजमाने यजुष्पतिम् वैन्ये यज्ञपशुं स्पर्धन्नपोवाह तिरोहितः ११ तमत्रिर्भगवानैक्षत्त्वरमाणं विहायसा आमुक्तमिव पाखंडं योऽधर्मे धर्मविभ्रमः १२ अत्रिणा चोदितो हंतुं पृथुपुत्रो महारथः अन्वधावत संक्रुद्धस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् १३ तं तादृशाकृतिं वीक्ष्य मेने धर्मं शरीरिणम् जटिलं भस्मनाच्छन्नं तस्मै बाणं न मुंचति १४ वधान्निवृत्तं तं भूयो हंतवेऽत्रिरचोदयत् जहि यज्ञहनं तात महेंद्रं विबुधाधमम् १५ एवं वैन्यसुतः प्रोक्तस्त्वरमाणं विहायसा अन्वद्रवदभिक्रुद्धो रावणं गृध्रराडिव १६ सोऽश्वं रूपं च तद्धित्वा तस्मा अंतर्हितः स्वराट् वीरः स्वपशुमादाय पितुर्यज्ञमुपेयिवान् १७ तत्तस्य चाद्भुतं कर्म विचक्ष्य परमर्षयः नामधेयं ददुस्तस्मै विजिताश्व इति प्रभो १८

वृद्धिर्यस्मिंस्तत्कर्म असूयन् असहमानः प्रतिघातं विघ्नं चकारेत्यर्थः १० यजमाने वैन्ये यजुष्पतिं विष्णुं यजमाने सति स्पर्द्धमान इंद्रस्तिरोहितः सन्नपहृतवान् ११ त्वरमाणं धावंतं आमुक्तः अप्रतिमुक्तश्चापिनद्धिश्चापिनद्धवत् सन्नद्धो वर्मितः सज्ज इत्यमरसिंहः पाखंडं वेषं कवचमिव गृहीतवंतमित्यर्थः अधर्मे धर्मविभ्रमः धर्मोऽयमिति भ्रांतिकरो यस्तम् १२ १३ नमुंचतिस्म १४ हंतवे हंतुं यज्ञहनम् १५ गृध्रराट् जटायुः १६ तस्मै हित्वा तदर्थमुत्सृज्य १७ विचक्ष्य दृष्ट्वा १८ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः

तेनच्छन्नः सन् चषालो यूपाग्रे निक्षिप्तः काष्ठकटकः तद्युक्तात् यूपात् हिरण्यनिर्मिता रशना यस्य तम् रशनाया दृढत्वेन छेदाशक्त्या रशनासहितमेवोद्धृत्य यूपाग्रा न्नीतवानित्यर्थः विभुः समर्थः १९ २० २१ अवद्यं निंदितं रूपं मंदप्रज्ञा जगृहुः २२ तदेव पाखंडनाम निरुक्त्या दर्शयति यानीति बहुवचनेन चान्यान्यपि गृहीतानीत्युक्तम् २३ तत्प्रभृति पाखंडमार्गाः प्रवृत्ता इत्याह एवमिति तेन गृहीतेषु पुनर्विसृष्टेषु २४ नग्ना जैनाः रक्तपटा बौद्धाः आदिशब्देन कापालिकादयस्तेषु उपधर्मेषु धर्मोपमेषु धर्म एवायमिति मतिः सज्जत इति द्वयोरन्वयः पेशलेषु आपाततो रम्येषु वाग्मिषु हेतूक्तिचतुरेषु २५ २६ शक्रवधेऽभिसंधितं कृताभिप्रायं प्रचोदिता त्पशोर्वधादन्यस्य वधस्तत्र न युज्यते २७ तद्वधंतु वयं करिष्याम इत्याहुः वयमिति हयज्ञनाशकं त्वत्कीर्त्यैवहतप्रभमिंद्रमाह्वयामहे कैः अयातयामैः अगतवीर्यैराह्वानमंत्रैः अनंतरंच तेनवाहितं

उपसृज्य तमस्तीव्रं जहाराश्वं पुनर्हरिः चषालयूपतश्छन्नो हिरण्यरशनं विभुः १९ अत्रिः संदर्शयामास त्वरमाणं विहायसा कपालखट्वांगधरं वीरो नैनमबाधत २० अत्रिणा चोदितस्तस्मै संदधे विशिखं रुषा सोऽश्वं रूपं च तद्धित्वा तस्थावंतर्हितः स्वराट् २१ वीरश्चाश्वमुपादाय पितृयज्ञमथाव्रजत् तदवद्यं हरे रूपं जगृहुर्ज्ञानदुर्बलाः २२ यानि रूपाणि जगृहे इंद्रो हयजिहीर्षया तानि पापस्य खंडानि लिंगं खंडमिहोच्यते २३ एवमिंद्रे हरत्यश्वं वैन्ययज्ञजिघांसया तद्गृहीतविसृष्टेषु पाखंडेषु मतिर्नृणाम् २४ धर्म इत्युपधर्मेषु नग्नरक्तपटादिषु प्रायेण सज्जते भ्रांत्या पेशलेषु च वाग्मिषु २५ तदभिज्ञाय भगवान्पृथुः पृथुपराक्रमः इंद्राय कुपितो बाणमादत्तोद्यतकार्मुकः २६ तमृत्विजः शक्रवधाभिसंधितं विचक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमसह्यरंहसम् निवारयामासुरहो महामते न युज्यतेऽत्रान्यवधः प्रचोदितात् २७ वयं मरुत्वंतमिहार्थनाशनं ह्वयामहे त्वच्छ्रवसा हतत्विषम् अयातयामोपहवैरनंतरं प्रसह्य राजन् जुहवाम तेऽहितम् २८ इत्यामंत्र्य क्रतुपतिं विदुरास्यर्त्विजो रुषा स्रुग्घस्ताञ्जुह्वतोऽभ्येत्य स्वयंभूः प्रत्यषेधत २९ न वध्यो भवतामिंद्रो यद्यज्ञो भगवत्तनुः यं जिघांसथ यज्ञेन यस्येष्टास्तनवः सुराः ३० तदिदं पश्यत महद्धर्मव्यतिकरं द्विजाः इंद्रेणानुष्ठितं राज्ञः कर्मैतद्विजिघांसता ३१ पृथुकीर्तेः पृथोर्भूयात्तर्ह्येकोनशतक्रतुः अलं ते क्रतुभिः स्विष्टैर्यद्भवान्मोक्षधर्मवित् ३२ नैवात्मने महेंद्राय रोषमाहर्तुमर्हसि उभावपि हि भद्रं ते उत्तमश्लोकविग्रहौ ३३

जुहवाम होष्यामः २८ अस्य पृथोः स्रुक्हस्ते येषां तान् २९ यमिंद्रं यज्ञेन जिघांसथ यज्ञेनेष्टाः सर्वे सुरा यस्य तनवः स इंद्रो भवतां वधार्हो न भवति यद्यस्माद्यज्ञो नामायमिंद्रो भगवतस्तनुः अवतारः ततः सप्तम आकूत्यां रुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत स यामाद्यैः सुरगणैरपात्स्वायंभुवांतरमित्युक्तत्वात् ३० अतो बलीयसाऽनेन सख्यमेव कर्तव्यमन्यथा भूयः पाखंडं स्रक्ष्यतीत्याशयेनाह तदिदमिंद्रेणानुष्ठितं महदन्याय्यं पश्यत किमित्यपेक्षायामाह धर्मस्य व्यतिकरं विपर्ययं पाखंडपथम् ३१ तर्हि किमत्र फलमित्यत आह पृथुकीर्तेरिति एकेनोनं शतं यस्मिन् तादृशः क्रतुः क्रतुप्रयोगः पृथोर्भूयात् पृथुकीर्तिरिति पाठे एकोनशतक्रतवो यस्य तादृशोऽपि महेंद्रात् पृथुकीर्तिर्भूयादित्यर्थः तदेवमृत्विजः प्रत्युक्त्वा पृथुं प्रत्येवाह अलमिति ३२ आत्मनैवात्मने महेंद्राय रोषं कर्तुं नार्हसि तत्र हेतुः उभावपीति ३३

तथापिक्रतुसमाप्तिमेवध्यायंतंप्रत्याह अस्मिन्यज्ञविघ्नेचिंतांमास्मकृथाः यद्यस्मादैवहतंकार्यंकर्तुंध्यायतोमनोतुनिश्चितमतिरुष्टंसत्तमोमोहंविशति नतुशांतिंलभते ३४ अतएवनवक्रतुर्विरमतु नन्विंद्रः किंननिवार्यते नआह यतोदेवेषुदुराग्रहोभवतीति यत्रक्रतौ ३५ इंद्रदुराग्रहकृतमनर्थंपश्येत्याह एभिरिंद्रेणोपसंसृष्टैरधिष्ठितैर्हारिभिश्चित्ताकर्षकैः यइंद्रस्तेः श्वसुख्यातीतितथा यज्ञायद्रुह्यतीतितथातेनसृष्टैः ३६ ततोममकिमितिचेत्तत्राह भवानितिद्वाभ्यां सांख्ययोगादिनानासिद्धांतानुरूपंधर्मंवेनस्यान्यायाद्वलुमंपरित्रातुंनदेहाद्विष्णोःकलेवलमवतीर्णोऽसि ३७ अस्यविश्वस्योद्भवंविचार्ययेरूपादितोऽसितेषांविश्वसृजांसंकल्पं पिपीरुहि आर्षःप्रयोगः पूरयेत्यर्थः प्रचंडोयःपाखंडमार्गःसवैंद्रीमायोपधर्मजननीतांजहि ३८ तथाचकृत्वायज्ञाग्रहंहित्वावात्सल्यंस्नेहंकृत्वाइंद्रेणसहसंधानंचकृतवान् ३९

मास्मिन्महाराजकृथाःस्मचिंतांनिशामयास्मद्वचआदृतात्मा यत्ध्यायतोदैवहतंनुकर्तुंमनोतिरुष्टंविशतेतमोंऽधम् ३४ क्रतुर्विरमतामेषदेवेषुदुरवग्रहः धर्मव्यतिकरोयत्रपाखंडैरिंद्रनिर्मितैः ३५ एभिरिंद्रोपसंसृष्टैःपाखंडैर्हारिभिर्जनम् ह्रियमाणंविचक्ष्वैनंयस्तेयज्ञध्रुगश्वमुट् ३६ भवान्परित्रातुमिहावतीर्णोधर्मंजनानांसमयानुरूपम् वेनापचारादवलुप्तमद्यतद्देहतोविष्णुकलासिवैन्य ३७ सत्वंविमृश्यास्यभवंप्रजापतेसंकल्पनंविश्वसृजांपिपीपृहि ऐंद्रींचमायामुपधर्ममातरंप्रचंडपाखंडपथंजहिप्रभो ३८ मैत्रेयउवाच इत्थंसलोकगुरुणासमादिष्टोविशांपतिः तथाचकृत्वावात्सल्यंमघोनापिचसंदधे ३९ कृतावभृथस्नानायपृथवेभूरिकर्मणे वरान्ददुस्तेवरदायेनद्बर्हिषितर्पिताः ४० विप्राःसत्याशिषस्तुष्टाःश्रद्धयालब्धदक्षिणाः आशिषोयुयुजुःक्षत्तरादिराजायसत्कृताः ४१ त्वयाहूतामहाबाहोसर्वएवसमागताः पूजितादानमानाभ्यांपितृदेवर्षिमानवाः ४२ इतिश्रीभागवते० चतुर्थस्कंधेपृथुविजयएकोनविंशोऽध्यायः १९ ऋषिरुवाच भगवानपितत्रगोविंदःसाकंमघवताविभुः यज्ञैर्यज्ञपतिस्तुष्टोयज्ञभुक्तमभाषत १ श्रीभगवानुवाच एषतेकारषीद्भंगंहयमेधशतस्यह क्षमापयतआत्मानममुष्यक्षंतुमर्हसि २ सुधियःसाधवोलोकेनरदेवनरोत्तमाः नाभिद्रुह्यंतिभूतेभ्योयर्हिनात्माकलेवरम् ३ पुरुषायदिमुह्यंतित्वादृशादेवमायया श्रमएवपरंजातोदीर्घयावृद्धसेवया ४ अतःकायमिमंविद्वानविद्याकामकर्मभिः आरब्धइतिनैवास्मिन्प्रतिबुद्धोनुषज्जते ५ असंसक्तःशरीरेऽस्मिन्नमुनोत्पादितेगृहे अपत्येद्रविणेवापिकःकुर्यान्ममतांबुधः ६ एकःशुद्धःस्वयंज्योतिर्निर्गुणोसौगुणाश्रयः सर्वगोनावृतःसाक्षीनिरात्मात्मात्मनःपरः ७

कृतमवभृथसंबंधिस्नानंयेनसतस्मै ४० ४१ तुष्टानांवाक्यंत्वयेति ४२ इतिचतुर्थेटीकायामेकोनविंशोऽध्यायः १९ विंशेतुविष्णुनासाक्षात्पृथोर्यज्ञेनुशासनं वरदानप्रसंगेनप्रीतिश्चान्योन्यमीर्यते १ मघवतासाकमिंद्रेणसहवर्तमानः १ आत्मानंत्वांक्षमांकारयतोमुष्यत्वमपिक्षंतुमर्हसि यर्हियस्मात्कलेवरमात्मानभवति अतस्तदभिमानेनभूतेभ्योनाभिद्रुह्यंति ३ ४ अविद्यास्वरूपाज्ञानंततःकामस्ततःकर्मतैरारब्धइतिविद्वानतएवप्रतिबुद्धआत्मज्ञोऽस्मिन्नेवानुषज्जते ५ तथापिपुत्रादिसमत्वेनभूतद्रोहेणचसंगोभवेत्तत्राह असंसक्तइति ६ प्रतिबोधक्रमंविवृण्वन्देहेऽनुषंगाभावमाह एकइतिद्वाभ्यां आत्मावात्मानोदेहात्परोभिन्नस्तत्रनवधावैलक्षण्येनभेदंसाधयति एकइतिनवभिःपदैः देहोहिबाल्यत्वादिभेदादनेकोमलिनश्चजडश्चस्वकारणभूतगुणाश्रितश्चपरिच्छिन्नश्चगृहादिभिरावृतश्चदृश्यश्चानात्माच आत्मातुनैवमतोभिन्नः ७ ७

आत्मस्थंस्वस्मिन्स्थितम् प्रकृतिस्थोऽपिदेहस्थोऽपितद्विकारैर्नलिप्यते यतःसमयिब्रह्मणिस्थितः ८ इयमवस्थाकस्योत्पद्यतइत्यपेक्षायामाह यःस्वधर्मेणेति चतु
र्भिः ९ भवतुमनःप्रसन्नंततःकिंतत्राह यर्हिविशदाशयःप्रसन्नमनास्तदापरित्यक्तगुणःसन् सम्यग्दर्शनोभूत्वाशांतिमश्नुते शांतिमेवाह ममसम्यग्यौदासीन्येनावस्थानमेवब्रह्म
तदेवकैवल्यमश्नुते १० सम्यग्दर्शनमेवाह उदासीनमेवात्मानंद्रव्यज्ञानक्रियात्मनाम् देहज्ञानकर्मेंद्रियमनसामध्यक्षमिवस्थितमात्मानंयोवेद ११ संसारिणःकथंकूटस्थत्व
मतआह भिन्नस्यलिंगस्यदेहस्यगुणप्रवाहःसंसारःभिन्नत्वेहेतुःद्रव्याद्यात्मकस्य तत्रचेतनाचिदाभासःअतोदृष्टास्पृष्टासुहर्षशोकादिभिर्नविक्रियंते १२ त्वंचसूरिः
अतःसुखेदुःखेचसमःसन् समानाउत्तममध्यमाधमायस्य जितानींद्रियाण्याशयश्चयेनसत्वमखिललोकरक्षणंकर्तुंकथंशक्यस्तत्राह मयेश्वरेणउपक्लृप्ताःसंपादितायस्यखिल
लालोकाःअमात्यादयस्तैःसंयुतः १३ ननुरक्षणंदंडादिसापेक्षमतस्तपोऽन्यद्वापुण्यंकरिष्यामीतिचेदतआह श्रेयइति यद्यस्मात्सांपरायेपरलोकेप्रजाभिःकृतात्सुकृता

यएवंसंतमात्मानमात्मस्थंवेदपूरुषः नाज्यतेप्रकृतिस्थोऽपितद्गुणैःसमयिस्थितः ८ यःस्वधर्मेणमांनित्यंनिराशीःश्रद्धयान्वितः भजतेशनकै
स्तस्यमनोराजन्प्रसीदति ९ परित्यक्तगुणःसम्यग्दर्शनोविशदाशयः शांतिंमेसमवस्थानंब्रह्मकैवल्यमश्नुते १० उदासीनमिवाध्यक्षंद्रव्यज्ञा
नक्रियात्मनाम् कूटस्थमिममात्मानंयोवेदाप्नोतिशोभनम् ११ भिन्नस्यलिंगस्यगुणप्रवाहोद्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मनः दृष्टासुसंपत्सुवि-
पत्सुसूरयोनविक्रियंतेमयिबद्धसौहृदाः १२ समःसमानोत्तममध्यमाधमःसुखेचदुःखेचजितेंद्रियाशयः मयोपक्लृप्ताखिललोकसंयुतोवि
धत्स्ववीराखिललोकरक्षणम् १३ श्रेयःप्रजापालनमेवराज्ञोयत्सांपरायेसुकृतात्षष्ठमंशम् हर्तान्यथाहृतपुण्यःप्रजानामरक्षिताकरहारोऽ
घमत्ति १४ एवंद्विजाग्र्यानुमतानुवृत्तधर्मप्रधानोऽन्यतमोऽवितास्याः ह्रस्वेनकालेनगृहोपयातान्द्रष्टासिसिद्धाननुरक्तलोकः १५ वरंचमत्कं
चनमानवेंद्रवृणीष्वतेहंगुणशीलयंत्रितः नाहंमखैर्वैसुलभस्तपोभिर्योगेनवायत्समचित्तवर्ती १६ मैत्रेयउवाच सइत्थंलोकगुरुणा
विष्वक्सेनेनविश्वजित् अनुशासितआदेशंशिरसाजगृहेहरेः १७ स्पृशंतंपादयोःप्रेम्णाव्रीडितंस्वेनकर्मणा शतक्रतुंपरिष्वज्यवि
द्वेषंविससर्जह १८ भगवानथविश्वात्मापृथुनोपहृतार्हणः समुज्जिहानयाभक्त्यागृहीतचरणांबुजः १९

त् षष्ठमंशंहर्ताहरति अरक्षणेदोषमाह अन्यथाप्रजाभिर्हृतंपुण्यंयस्यसप्रजानामघमत्तिपापंभुंक्ते अन्यथेत्यस्यविवरणं करहारःसन्नरक्षिताचेत् १४ एवंचमोक्षो
प्यनायासेनभवीष्यतीत्याह द्विजाग्र्याणांमतश्चासावनुवृत्तश्चपरंपराप्राप्तोयोधर्मःसएवप्रधानमर्थकामौतुप्रासंगिकौयस्य अन्यतमोऽतिशयेनान्यधर्मादिभ्योना-
सक्तइत्यर्थःऐकपद्यपाठेधर्मप्रधानावन्यतमावर्थकामौयस्येत्यर्थःअस्याःपृथिव्याअवितासन् अल्पेनकालेनगृहागतान्सनकादीन्द्रक्ष्यसि अनुरक्तोलोकोयस्मिन्
सः १५ मत्तमत्तःसकाशात्किंचिद्वरंवृणीष्वगुणाःशमादयःशीलंनिर्मत्सरत्वादिस्वभावस्तैरहंयंत्रितोवशीकृतःतद्रहितैस्तुमखादिभिर्नाहंसुलभःयतःसमंचित्तंये
षांतेष्वेववर्तितुंशीलंयस्यसोहम् १६ १७ क्षमापयितुंपादयोःस्पृशंतंस्वेनकर्मणाऽश्वापहरणेनव्रीडितंप्रेम्णापरिष्वज्य १८ भगवान्प्रस्थानाभिमुखोऽप्यनुग्रहेणविलंबितः
सन्नमतस्थेप्रयाणंनकृतवानितिद्वयोरन्वयःकथंभूतःउपहृतमर्पितमर्हणंयस्मैसः समुज्जिहानयासमुद्गच्छंत्यावर्धमानयामयाभक्त्यागृहीतेचरणांबुजेयस्य १९

भा॰ च॰ टी॰
३०

अ॰
२०

पद्मपलाशवद्दक्षिणीयस्य तथाभूतः सन् एवंस्तुंपश्यन् २० भगवतस्तत्कृपाऽतिरेकमुत्कातस्य भक्तस्यद्वेकमाह सइतिद्वाभ्याम् बाष्पविक्लवत्वेनतूष्णीमवस्थितः
सन् अमुंहृदोपगुह्याधात् धृतवान् २१ अतृप्तयोर्दृशोर्गोचरंविषयभूतम् पदाक्षितिंस्पृशंतमिति अयंभावः नखलुदेवाःपदाभुवंस्पृशंति अतः कृपापरवशोनूनंमह-
िरात्मानंविस्मृतवानितिवेति अतएवस्खलनपरिहारायेवगरुडस्योन्नतेस्कंधेविन्यस्तहस्ताग्रंयेनतम् २२ वरंवृणीष्वेतियदुक्तंतदसहमान आहहेविभोवरदानांब्रह्मादी
नामीश्वरात् वरमदात्वत्तःसकाशाद्बुधः कथंवरान् वृणीतेति कीदृशान् गुणैर्विक्रियतइतिगुणविक्रियोऽहंकारः सएवात्मायेषाम् तेषांब्रह्मादीनांसंबंधिनः देहाभि
मानिनांयोग्यानितिवातथाचेद्बुधएवनभवतीत्यर्थः जुगुप्सितत्वादपीत्याह यथेतिबुधएवाहमपिनवृणइतिसमुच्चयायचकारः २३ कैवल्यपतइतिसंबोधनात् कैव
ल्यंवरिष्यतीतिमाशंकीरित्याह नेति महत्तमानामंतर्हृदयान्मुखद्वारेणनिर्गतोभवत्पदांभोजमकरंदोयशःश्रवणादिरूपःयत्रनास्तितादृशंचेत्कैवल्यंतर्हितत् क्वचित्क-
दाचिदपिनकामयेतर्हिकिंकामयसेतदाह यशःश्रवणायकर्णानामयुतंविधत्स्व नतुकोऽप्येवंनवृतवान् किमन्यच्चिंतयेत्याह ममतुएषएववरः २४ ननुतर्हिकैवल्याभा

भवस्थानाभिमुखोऽप्येनमनुग्रहविलंबितः पश्यन्पद्मपलाशाक्षोनप्रतस्थेसुहृत्सताम् २० सआदिराजोरचितांजलिर्हरिंविलोकितुंनाशकदश्रुलो
चनः नकिंचनोवाचसबाष्पविक्लवोहृदोपगुह्यामुमधादवस्थितः २१ अथावमृज्याश्रुकलाविलोकयन्नतृप्तदृग्गोचरमाहपूरुषम् पदास्पृशंतंक्षि
तिमंसउन्नतेविन्यस्तहस्ताग्रमुरंगविद्विषः २२ पृथुरुवाच वरान्विभोत्वद्वरदेश्वराद्बुधः कथंवृणीतेगुणविक्रियात्मनाम् येनारकाणाम
पिसंतिदेहिनांतानीशकैवल्यपतेवृणेनच २३ नकामयेनाथतदप्यहंक्वचिन्नयत्रयुष्मच्चरणांबुजासवः महत्तमांतर्हृदयान्मुखच्युतोविधत्स्वक-
र्णायुतमेषमेवरः २४ सउत्तमश्लोकमहन्मुखच्युतोभवत्पदांभोजसुधाकणानिलः स्मृतिंपुनर्विस्मृततत्त्ववर्त्मनांकुयोगिनांनोवितरत्यलंवरैः २५
यशःशिवंसुश्रवआर्यसंगमेयदृच्छयाचोपशृणोतितेसकृत् कथंगुणज्ञोविरमेद्विनापशुंश्रीर्यत्प्रवव्रेगुणसंग्रहेच्छया २६ अथाभजेत्वाऽखिल
पूरुषोत्तमंगुणालयंपद्मकरेवलालसः अप्यावयोरेकपतिस्पृधोःकलिर्नस्यात्कृतत्वच्चरणैकतानयोः २७

वैरागद्वेषाद्याकुलानांभक्तिसुखमपिनस्यादि-
त्याशंक्याह सइति भवत्पदांभोजसुधायाःकणोलेशस्तत्संबंधीयोऽनिलः सएवदूरादपिकिंचिद्यशःश्रवणमात्रमित्यर्थः विस्मृतंतत्त्ववर्त्मयैःकुयोगिभिस्तेषामपिपुनःस्मृ
तिमात्मज्ञानंवितरति अतोनखलुभक्तानांरागादिसंभवोऽन्तोनोऽस्माकंसारग्राहिणामन्यैर्वरैरलम् भक्तावेवमोक्षादिसर्वसुखांतर्भावादितिभावः २५ ननुभक्तिर्मुक्तिफलेवअ
नःफलंविहायसाधनेभवतःकोऽयमाग्रहइत्याशंक्याह हेसुश्रवःमंगलकीर्तेर्नेशिवंयशःसतांसंगमेयःसकृदपियदृच्छयाऽप्युपशृणोतिसगुणज्ञश्चेत्सः पशुंविनान्यःकथं-
विरमेत् गुणातिशयंसूचयति श्रीर्यत् यशएवप्रकर्षेणवृतवती गुणानांसर्वपुरुषार्थानांसंग्रहःस्वस्मिन्समाहारस्तदिच्छया २६ अतोलक्ष्मीरिवान्यत्सर्वत्यागेनत्वामेवा
हंभजइत्याह अथेति लालसउत्सुकःसन् कर्मणिक्रियमाणेयथैकेनसहकलिः एवंभक्तावपिकिंलक्ष्म्यासहकलिःस्यादितिवितर्कयति एकस्मिन् पत्यौस्पर्धमानयो-
रावयोरपिकिंकलिर्नस्यादितिकाकाक्षावितर्कः ननुपर्यायेणसेवायांनस्यात् नेवम् कृतस्त्वच्चरणयोरेवैकस्तानोमनोविस्तारोयाभ्यांतयोः २७ ७

३०

भवतु वा कलिस्तथापि भजेयमेवेत्याह जगज्जनन्यां वैशसं विरोधः स्यादेव तत्र हेतुर्यस्याः कर्मणि नः समीहितमिच्छा भवति तथापीदं द्विरोधे मत्पक्षपातवदत्रापि तव पक्ष-
पात एव स्यादित्याह फल्गु तुच्छमपि उरु बहु करोषि यतो दीनेषु वत्सलः स्वे स्वरूप एव रतस्य तथा किं प्रयोजनं तां नाद्रियस इत्यर्थः २८ यतस्त्वं दीनवत्सलः अत एव साधवो निष्कामाः
अथ ज्ञानानंतरमपि त्वां भजंति कथंभूतम् मायागुणानां विभ्रमो विलासस्तस्योदयः कार्यं स निरस्तो यस्मिंस्तम् ते किमर्थं भजंति तत्राह भवत्पदानुस्मरणादृते नान्यत्तेषां निमि-
त्तं फलं न विद्मः २९ वरैः प्रलोभनं च कृपालोस्तवानुचितमित्याशयेनाह मन्य इति नु अहो ते वाचा नं त्वाय दिजनोयमसितः अबद्धः स्यात् तर्हि पुनः पुनः फलैर्मोहितः सन् कथं
कर्म करोति ३० त्वन्मायया खंडितस्य त्वया पुनः खंडनं न कर्तव्यं किंतु हितं चेष्टितव्यमित्याह त्वन्मायया कृतादात्मनस्त्वत्तः खंडितः पृथक्कृतो यद्यतोन्यत् पुत्रादिकमाशा

जगज्जनन्यां जगदीश वैशसं स्यादेव यत्कर्मणि नः समीहितम् करोति फल्ग्वप्युरु दीनवत्सलः स्व एव धिष्ण्येऽभिरतस्य किं तया २८ भजंत्यथ त्वा-
मत एव साधवो व्युदस्तमायागुणविभ्रमोदयम् भवत्पदानुस्मरणादृते सतां निमित्तमन्यद्भगवन्न विद्महे २९ मन्ये गिरं ते जगतां विमोहिनीं वरं
वृणीष्वेति भजंतमात्थ यत् वाचा नु तंत्या यदि ते जनोऽसितः कथं पुनः कर्म करोति मोहितः ३० त्वन्मायया द्धाजन ईश खंडितो यदन्यदाशास्त ऋता-
त्मनोऽबुधः यथा चरेद्बालहितं पिता स्वयं तथा त्वमेवार्हसि नः समीहितुम् ३१ मैत्रेय उवाच इत्यादिराजेन नुतः स विश्वदृक्तमाह रा-
जन्मयि भक्तिरस्तु ते दिष्ट्येदृशी धीर्मयि ते कृता यया मायां मदीयां तरति स्म दुस्त्यजाम् ३२ तत्त्वं कुरु मयादिष्टमप्रमत्तः प्रजापते मदादेशकरो
लोकः सर्वत्राप्नोति शोभनम् ३३ मैत्रेय उवाच इति वैन्यस्य राजर्षेः प्रतिनंद्यार्थवद्वचः पूजितोऽनुगृहीत्वैनं गंतुं चक्रेऽच्युतो मतिम् ३४
देवर्षिपितृगंधर्वसिद्धचारणपन्नगाः किन्नराप्सरसो मर्त्याः खगा भूतान्यनेकशः ३५ यज्ञेश्वरधिया राज्ञा वाग्वित्तांजलिभक्तितः सभा-
जिता ययुः सर्वे वैकुंठानुगतास्ततः ३६ भगवानपि राजर्षेः सोपाध्यायस्य चाच्युतः हरन्निव मनोऽमुष्य स्वधाम प्रत्यपद्यत ३७ अदृष्टाय नम-
स्कृत्य पुनः संदर्शितात्मने अव्यक्ताय च देवानां देवाय स्वपुरं ययौ ३८ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे विंशोऽध्यायः २० मै-
त्रेय उवाच मौक्तिकैः कुसुमस्रग्भिर्दुकूलैः स्वर्णतोरणैः महासुरभिभिर्धूपैर्मंडितं तत्र तत्र वै १ चंदनागुरुतोयार्द्ररथ्याचत्वरमार्गवत्
पुष्पाक्षतफलैस्तोक्मैर्लाजैरर्चिभिरर्चितम् २ सवृंदैः कदलीस्तंभैः पूगपोतैः परिष्कृतम् तरुपल्लवमालाभिः सर्वतः समलंकृतम् ३

त्मतः स्वयमविज्ञापित एव हितं चेष्टितुमर्हसि ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ वाग्वित्तांजलिभिर्भक्तितः पूजिताः संतो वैकुंठानुगताः पार्षदाश्च ३६ अमुष्य राज्ञो हरन्निवेति लोकोक्तिः वस्तु-
तस्तस्य मनः सर्वदैव त्वदधीनमस्त्येव स्वधाम राज्ञो हृदयम् ३७ अदृष्टाय लोचनपथमतिक्रांताय संदर्शित आत्मा येन तस्मै वस्तुतोऽव्यक्ताय ३८ इति चतुर्थे टीकायां विंशोऽ-
ध्यायः २० एकविंशे तु पृथुना प्रजानामनुशासनम् महासत्रे स्फरादीनां महासदसि वर्ण्यते १ पुरं यया विस्फुरत्तं तत्पुरमनुवर्णयति मौक्तिकैरिति त्रिभिः १ चंदनागुरुयुक्तैस्तो-
यैरार्द्रा रथ्यादयस्त द्युक्तं तोक्मैः हरितयवैरंकुरैरिति वा अर्चिभिर्दीपैः २ सवृंदैः पुष्पफलयुक्तैः कदलीस्तंभैः पूगवृक्षैस्तथाविधैः सर्वतः समलंकृतं शोभितम् ३

भा॰च॰टी॰
३१

अ॰
२१

संभृतान्यशेषाणिमंगलानि दध्यादीनितैः सहाभिजग्मुः मृष्टाःउज्वलाः कन्याश्च ४ गतस्मयोनिरहंकारः ५ प्रियान्वरान्प्रददातीतितथा ६ गुणैर्महान् अतएवमह
त्तमः ७ गुणैर्विजृंभितमूर्जितंगुणवद्भिःसभाजितंसत्कृतंयशोगृणंतमर्चयन्नाह सदसस्पतेशौनक ८ लब्धान्यशेषसुराणामर्हणानियेनसः किमकरोदितिशेषः ९ श्रवणो
त्सुक्यमाविष्कुर्वन् प्रार्थयते कोन्विति यस्यविक्रमः पृथ्वीदोहनंतस्योच्छिष्टतुल्यंकामं तत्तस्य कर्मवद १० प्राचीनकर्मभिः प्रारब्धानेवबुभुजेनतुभोगांतरार्थं
कर्माणिकरोति तदपिभोगेनपुण्यक्षपणेच्छयानतुस्करवासत्येत्यर्थः ११ अस्खलितोप्रतिहतआदेशोआज्ञायस्य सप्तद्वीपेष्वेकएवदंडंधारयतीतितथाकिं
सर्वत्रनेत्याह ब्रह्मकुलव्यतिरेकेणअच्युतोगोत्रप्रवर्तकस्तुल्योयेषांवैष्णवानांतव्द्यतिरेकेणच १२ एकदातस्यमहासत्रदीक्षाआसीत्तत्रसत्रेदेवादीनांसमाजआ

स्त्रियस्तंदीपबलिभिःसंभृताशेषमंगलैः अन्वीयुर्मृष्टकन्याश्चमृष्टकुंडलमंडिताः ४ शंखदुंदुभिघोषेण ब्रह्मघोषेणचर्त्विजाम् विवेश
भवनंवीरःस्तूयमानोगतस्मयः ५ पूजितःपूजयामासतत्रतत्रमहायशाः पौरान्जानपदांस्तांस्तान्प्रीतःप्रियवरप्रदः ६ सएवमादीन्यनव
द्यचेष्टितःकर्माणिभूयांसिमहान्महत्तमः कुर्वन्शशासावनिमंडलंयशःस्फीतंनिधायारुरुहेपरंपदम् ७ सूतउवाच श्रुत्वादिराजस्य
यशोविजृंभितंगुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितम् क्षत्तामहाभागवतःसदस्पतेकौषारविंप्राहगृणंतमर्चयन् ८ विदुरउवाच सोभिषिक्तः
पृथुर्विप्रैर्लब्धाशेषसुरार्हणः बिभ्रत्सवैष्णवंतेजोबाह्वोर्याभ्यांदुदोहगाम् ९ कोन्वस्यकीर्तिंनशृणोत्यभिज्ञोयद्विक्रमोच्छिष्टमशेषभू
पाः लोकाःसपालाउपजीवंतिकाममद्यापितन्मेवदकर्मशुद्धम् १० मैत्रेयउवाच गंगायमुनयोर्नद्योरंतराक्षेत्रमावसन् आरब्धाने
वबुभुजेभोगान्पुण्यजिहासया ११ सर्वत्रास्खलितादेशःसप्तद्वीपैकदंडधृक् अन्यत्रब्राह्मणकुलादन्यत्राच्युतगोत्रतः १२ एकदासीन्महा-
सत्रदीक्षातत्रदिवौकसाम् समाजोब्रह्मर्षीणांचराजर्षीणांचसत्तम १२ तस्मिन्नर्हत्सुसर्वेषुस्वर्चितेषुयथार्हतः उत्थितःसदसोमध्येतारा
णामुडुराडिव १४ प्रांशुःपीनायतभुजोगौरःकंजारुणेक्षणः सुनासःसुमुखःसौम्यःपीनांसःसुद्विजस्मितः १५ व्यूढवक्षाबृहच्छ्रोणिर्व
लिवल्गुदलोदरः आवर्तनाभिरोजस्वीकांचनोरुरुदग्रपात् १६ सूक्ष्मवक्रासितस्निग्धमूर्धजःकंबुकंधरः महाधनेदुकूलाग्र्येपरिधायोपवी
य च १७ व्यंजिताशेषगात्रश्रीर्नियमेन्यस्तभूषणः कृष्णाजिनधरःश्रीमान्कुशपाणिःकृतोचितः १८

सीदित्यर्थः १२ तस्मिन्पूज्येषु अर्चितेषुसत्सुसद
सोमध्यउत्थितःसन्समंततःसमैक्षतेतिषष्ठेनान्वयः १४ प्रांशुरुन्नतःपीनावायतौभुजौयस्य कंजवदरुणेईक्षणेयस्य शोभनाद्विजाःस्मितंचयस्य १५ व्यूढंविस्तीर्णंव
क्षोयस्य वलिभिस्तिसृभिर्वल्गुसुंदरं दलवदश्वत्थपत्रमिवउपरिविस्तृतमधस्तात्संकुचितमुदरंयस्य आवर्तवन्निम्ना नाभिर्यस्य कांचनवदुज्वलावूरूयस्य उ-
दग्रावुन्नताग्रौपादौयस्य १६ सूक्ष्माश्चतेवक्राश्चासिताश्चस्निग्धाश्चमूर्धजायस्य कंबुवत्त्रिरेखांकिताकंधरायस्य परिधायवासिखाउपवीयउत्तरीयंकृत्वा १७ नियमे
निमित्तेन्यस्तानित्यक्तानिभूषणानियेनसः अतएवतैरनावृतत्वाव्द्यंजिताअशेषगात्रेषुश्रीः स्वाभाविकीशोभायेन कृतान्युचितानिकर्माणियेन १८

३१

छ

शिशिरेसंतापहरेस्निग्धेचतारेययोस्तेऽक्षिणीयस्य इदंवक्ष्यमाणंवाक्यमुक्तवांश्चचारुश्रोत्रप्रियं चित्राणिपदानियस्मिन् श्लक्ष्णंप्रशस्तंमृष्टंस्फुटं गूढंगंभीरार्थम् अवि
क्लवमव्याकुलं१९ भाषणेहेतुः धर्मंजिज्ञासुभिःपुंभिः संस्कृत्वमनीषितमावेद्यंवक्तव्यम् अतःप्रजानुशासनमिषेणजिज्ञासैवक्रियतेनत्युष्मान्प्रतिधर्मप्रवचनमि
तिभावः २० इदानींप्रजाःशिक्षयन्प्रजाशिक्षणादिकंममावश्यकमित्याह अहमितित्रिभिः पृथक्सेतुषुस्थापयिता २१ दिष्टप्रकृप्ता कर्मसाक्षीश्वरोयस्यतुष्यति
तस्यवेदवादिनोयान्लोकानाहुः प्रजारक्षणाद्यनुष्ठानात्तेलोकामेस्युः कथंभूताः कामानांसम्यक्दोहःप्रपूरणंयेषु २२ अन्यथात्वनिष्टंस्यादितिआह यइति
शमलंपापम् भगमैश्वर्यम् २३ तत्तस्माद्धेप्रजाः भर्तुर्ममपिंडार्थेपिंडदानवत् परलोकहितार्थंस्वकार्यमेवकुरुतस्वधर्ममेवानुतिष्ठतअधोक्षजेधीर्येषाम्
तादृशाःसंतः वासुदेवार्पणदृष्ट्याइत्यर्थः अनुग्रहः कृतोभवेदितिशेषः २४ शास्तुःशिक्षयितुरनुज्ञातुरनुमोदितुश्चप्रेत्यपरलोकेयत्फलंतत्तुल्यम् २५ कर्म

शिशिरस्निग्धताराक्षःसमेक्ष्यतसमंततः ऊचिवानिदमुर्वीशाःसदः संहर्षयन्निव चारुचित्रपदंश्लक्ष्णंमृष्टंगूढमविक्लवम् १९ राजोवा
च सभ्याःशृणुतभद्रंवःसाधवोयइहागताः सत्सुजिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्यंस्वमनीषितम् २० अहंदंडधरोराजाप्रजानामिहयोजि
तः रक्षिताद्वृत्तिदःस्वेषुसेतुषुस्थापितापृथक् २१ तस्यमेतदनुष्ठानाद्यानाहुर्ब्रह्मवादिनः लोकाःस्युःकामसंदोहायस्यतुष्यतिदिष्ट
दृक् २२ यउद्धरेत्करंराजाप्रजाधर्मेष्वशिक्षयन् प्रजानांशमलंभुंक्तेभगंचस्वंजहातिसः २३ तत्प्रजाभर्तृपिंडार्थंस्वार्थमेवानसूयवः कु
रुताधोक्षजधियस्तर्हिमेनुग्रहःकृतः २४ यूयंतदनुमोदध्वंपितृदेवर्षयोमलाः कर्तुःशास्तुरनुज्ञातुस्तुल्यंयत्प्रेत्यतत्फलम् २५ अस्तिय
ज्ञपतिर्नामकेषांचिदर्हसत्तमाः इहामुत्रचलक्ष्यंतेज्योत्स्नावत्यःक्वचिद्भुवः २६ मनोरुत्तानपादस्यध्रुवस्यापिमहीपतेः प्रियव्रतस्यराज
र्षेरंगस्यास्मत्पितुःपितुः २७ ईदृशानामथान्येषामजस्यचभवस्यच प्रह्लादस्यबलेश्चापिकृत्यमस्तिगदाभृता २८ दौहित्रादीनृतेमृत्योः
शोच्यान्धर्मविमोहितान् वर्गस्वर्गापवर्गाणांप्रायेणैकात्म्यहेतुना २९

कर्तव्यमित्यनुमोदामहे ननुवासुदेवेर्पणीयमिति वेनादिभिस्तदनंगीकारादि-
त्येवंवादिनःशनैःसंबोधयन्नाह हेअर्हसत्तमाः यज्ञपतिर्नामपरमेश्वरः केषांचिन्मतेतावदस्ति तथापिविप्रतिपत्तेर्न तत्सिद्धिरित्याशंक्य जगद्वैचित्र्यान्यथानुप-
पत्तिंप्रमाणयति इहामुत्रचज्योत्स्नावत्यःकांतिमत्योभुवोभोगभूमयः शरीराणिच २६ नन्विदंकर्मवैचित्र्यादेवसेत्स्यति तथापिविद्वदनुभवेनेश्वरसिद्धिरित्या
ह मनोरितित्रिभिः अस्मत्पितामहस्यांगस्य २७ कृत्यमस्ति अवश्यंकर्मफलदात्राभाव्यमितितेषांमतमित्यर्थः २८ मृत्योर्दौहित्रादीन् वेनादीन्विना धर्मविमोहि
तान् अतःशोच्यान् ननुकर्मैवफलंदास्यति किंमहेशगतायादेवताः किंपरमेश्वरेणातत्राह वर्गेति वर्गोत्रत्रिवर्गः स्वर्गोधर्मस्यफलमपवर्गोमोक्षस्तेषामैकात्म्य
नैकरूप्येणसर्वानुगतेनहेतुना अयंभावः नतावज्जडस्यकर्मणः फलदातृत्वंघटते नचार्वाग्देवतानांस्वातंत्र्यं अंतर्यामिश्रुतेः नचतदाकर्मसाम्येफलतारतम्यं-
क्वचित्तदसिद्धिश्चसंभवति अतःस्वातंत्र्येणकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंसमर्थेनपरमेश्वरेणभाव्यमिति २९ ७ ७ ७

किंच जीवानामोक्षदः परमेश्वर एव नार्वाग्देवतास्तासामपि जीवत्वाविशेषादित्याह त्रिभिः यस्य पादयोः सेवायामभिरुचिस्तपस्विनां संसारतप्तानामशेषैर्जन्मभिः समृद्धं धि
योमलं सद्यः क्षपयति तमेव भजतेति तृतीयेनान्वयः कथंभूता अहन्यहनि वर्धमाना सती सात्विकी तस्मात्संबंधस्यैवैष महिमेति दृष्टांतेनाह यथेति ३० विनिर्धूताः अशेषा
मनोमला यस्य असंगो वैराग्यं तेन विज्ञानस्य विशेषः साक्षात्कारस्तदेव वीर्यं यस्य यस्यांघ्रिमूले कृताश्रयः सन् ३१ आत्मवृत्तिभिरध्यापनादिभिर्मनोवचः कायानां गु-
णैर्ध्यानस्तुतिसपर्याभिरमायिनो निष्कपटाः संतः ननु ब्रह्मादिभिः सेव्ये किमस्मद्भक्त्या भविष्यतीति तत्राह यथाधिकारमेवावसिता निश्चितासमासा चार्थसिद्धिर्येषाम्
३२ स्वकर्मभिर्यागादिभिर्भजतेत्युक्तं तत्र ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविरिति न्यायेन सर्वेषु यागतदंगतत्फलेषु भगवद्दृष्ट्या कर्म कर्तव्यं न भिन्नदृष्ट्येति वक्तुं तेषां भगवद्रूपतामाह
द्वाभ्याम् असौ भगवानेव स्वरूपतो विशुद्धविज्ञानघनोप्यगुणो निर्विशेषणोपि सन्निह कर्ममार्गेऽनेकगुणो नानाविशेषणवान् अध्वरो यज्ञः संपद्यते यज्ञो वै विष्णुरि-
ति श्रुतेः अनेकगुणत्वमेवाह पृथग्विधानि यानि द्रव्यादीनि तैः तत्र द्रव्याणि व्रीह्यादीनि गुणाः शुक्लादयः क्रिया अवघातादयः उक्तयो मंत्राः अर्थोंगसाध्य उपकारः आश-

यस्मात्सेवाभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितं मलं धियः सद्यः क्षिणोत्यन्वहमेधती सती यथा पदांगुष्ठविनिःसृता सरित् ३० विनिर्धुताशेष
मनोमलः पुमानसंगविज्ञानविशेषवीर्यवान् यदंघ्रिमूले कृतकेतनः पुनर्न संसृतिं क्लेशवहां प्रपद्यते ३१ तमेव यूयं भजतात्मवृत्तिभिर्मनोवचः
कायगुणैः स्वकर्मभिः अमायिनः कामदुघांघ्रिपंकजं यथाधिकारावसितार्थसिद्धयः ३२ असाविहानेकगुणोऽगुणोऽध्वरः पृथग्विधद्रव्यगु-
णक्रियोक्तिभिः संपद्यतेऽर्थाशयलिंगनामभिर्विशुद्धविज्ञानघनः स्वरूपतः ३३ प्रधानकालाशयधर्मसंग्रहे शरीर एष प्रतिपद्य चेतनाम् क्रिया
फलत्वेन विभुर्विभाव्यते यथानलो दारुषु तद्गुणात्मकः ३४ अहो ममामी वितरंत्यनुग्रहं हरिं गुरुं यज्ञभुजामधीश्वरम् स्वधर्मयोगेन यजंति माम-
कानिरंतरं क्षोणितले दृढव्रताः ३५ मा जातु तेजः प्रभवेन्महर्द्धिभिस्तितिक्षया तपसा विद्यया च देदीप्यमानेऽजितदेवतानां कुले स्वयं राजकुलाद्द्वि-
जानाम् ३६ ब्रह्मण्यदेवः पुरुषः पुरातनो नित्यं हरिर्यच्चरणाभिवंदनात् अवाप लक्ष्मीमनपायिनीं यशो जगत्पवित्रं च महत्तमाग्रणीः ३७

यः संकल्पः लिंगं पदार्थानां शक्तिः नाम ज्योतिष्टोमादि तैश्चाध्वरः संपद्यते ३३ यागफलस्यापि भगवद्रूपतामाह प्रधानेति एष विभुः परमानंदोपि शरीरे चेतनां विषयाका
रां बुद्धिं प्रतिपद्य तदभिव्यंग्यानंदरूपः सन् क्रियाफलत्वेन प्रतीयते एतस्यैवानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवंतीति श्रुतेः यथानलो दारुषु स्थितस्तद्गुणात्मको दारुध
र्मदैर्घ्यवक्रत्वादिमांस्तद्वत् कथंभूते शरीरे प्रधानमव्यक्तं कालः क्षोभकः आशयो वासना धर्मोऽदृष्टं तैः संगृह्यते जन्यत इति तथा तस्मिन् ३४ तदेवं प्रवृत्तान् भगवद्भा
जने प्रवर्तयंस्तत्प्रवृत्तानां प्रवृत्तिमभिनंदनेन द्रढयति अहो इति वितरंति कुर्वंति ३५ इदानीं हरिभक्तिदार्ढ्याय ब्राह्मणभक्तिं विधत्ते मा जात्विति त्र्यष्टभिः महत्यश्च ता ऋ
द्धयश्च ताभिर्यद्राजकुलस्य तेजस्तस्मात्सकाशात् द्विजानां कुलम् अजितो देवता येषां वैष्णवानां तेषां च कुले मा जातु प्रभवेत्कदाचिदपि प्रभावं न करोतु कथंभूते समृद्धि
भिर्विनाऽपि स्वयमेव तितिक्षादिभिर्देदीप्यमाने ३६ ब्राह्मणानां स्तुवन्नाह यच्चरणाभिवंदनाद्धरिर्लक्ष्मीं यशश्चावाप ३७ ६९ ६९

इंद्रियार्थमेवार्थंयेविदंति तेषांनोव्यसनान्युप्यंतेयस्मिंस्तस्मिन्संसारे १३ नन्वभ्यागतानांकुशलंपृच्छ्यते लोकेनत्वात्मनस्तत्राह भवत्स्विति १४ ननुतस्मात्कृतविश्वासः सन् तपस्विनांसंतप्तानांसुहृदोयुष्मान्पृच्छामि १५ नखल्वन्ययोगितुल्यायूयंकिंतुसाक्षाद्भगवानेवेत्याह व्यक्तंनिश्चितं आत्मवतांधीराणामात्मातेषामात्मत्वेनप्रकाशमानः आत्मानंभावयति प्रकाशयतीतितथा इमांपृथ्वींचरति १६ सूक्तंशोभनवचनम् सारंन्याय्यम् सुष्ठुगंभीरार्थम् मितमल्पाक्षरम् मधुश्रोत्रप्रियम् सुखप्रसन्नस्मयमान इवप्रतीयमानः १७ विदुषाजानताऽपिईदृशीपरार्थैकपरा १८ स्वयमपिपृथोःसंगममभिनंदति संगम इति उभयेषांवक्तॄणांश्रोतॄणांचयेषांसंभाषणसहितःसंप्रश्नः सर्वेषांशंसुखंविस्तारयति १९ तदेवंसंगमंप्रश्नंचाभिनंद्यानुवादमुखेनैवमोक्षसाधनमुपदिशति अस्त्येवेति गुणानामनुवादनेप्रश्नद्वारेणानुवादप्रवर्तनेश्रवणइत्यर्थः आत्मनोमनसोंऽतस्थंकामात्मकंमलंविधुनोति कषायंधातुरागवदनिवर्त्यम् २० चित्तशुद्धेवबहिर्वैराग्यमात्मरतिश्चभवति नचततोऽधिकंसाधनमस्ति शा

कच्चिन्नःकुशलंनाथाइंद्रियार्थार्थवेदिनाम् व्यसनावापएतस्मिन्पतितानांस्वकर्मभिः १३ भवत्सुकुशलप्रश्नआत्मारामेषुनेष्यते कुशलाकुशला यत्रनसंतिमतिवृत्तयः १४ तदहंकृतविश्रंभःसुहृदोवस्तपस्विनाम् संपृच्छेभवएतस्मिन्क्षेमःकेनांजसाभवेत् १५ व्यक्तआत्मवतामात्माभगवानात्मभावनः स्वानामनुग्रहायेमांसिद्धरूपीचरत्यजः १६ मैत्रेयउवाच पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्यसारंसुष्ठुमितंमधु स्मयमानइवप्रीत्याकुमारःप्रत्युवाचह १७ सनत्कुमारउ० साधुपृष्टंमहाराजसर्वभूतहितात्मना भवताविदुषाचापिसाधूनांमतिरीदृशी १८ संगमःखलुसाधूनामुभयेषांचसंमतः यत्संभाषणसंप्रश्नःसर्वेषांवितनोतिशम् १९ अस्त्येवराजन्भवतोमधुद्विषःपदारविंदस्यगुणानुवादने रतिर्दुरापाविधुनोतिनैष्ठिकीकामंकषायंमलमंतरात्मनः २० शास्त्रेष्वियानेवसुनिश्चितोनृणांक्षेमस्यसध्र्यग्विमृशेषुहेतुः असंगआत्मव्यतिरिक्तआत्मनि दृढारतिर्ब्रह्मणिनिर्गुणेचया २१ साश्रद्धयाभगवद्धर्मचर्ययाजिज्ञासयाऽध्यात्मिकयोगनिष्ठया योगेश्वरोपासनयाचनित्यंपुण्यश्रवःकथयापुण्ययाच २२ अर्थेंद्रियारामसगोष्ठ्यतृष्णयातत्संमतानामपरिग्रहेण विविक्तरुच्यापरितोषआत्मन्विनाहरेर्गुणपीयूषपानात् २३

स्त्रेषुतयोरेवमोक्षहेतुत्वनिश्चयादित्याह शास्त्रेष्विति सध्र्यग्विमृशेषुसम्यक्विचारवत्सुक्षेमस्यहेतुरेतावानेवसुनिश्चितः कोऽसौ आत्मव्यतिरिक्तेअसंगोवैराग्यमात्मनिचरतिः आत्मनोविशेषणं निर्गुणेब्रह्मणीति २१ नन्वेतदेवातिदुर्लभमित्याशंक्योत्तमाधिकारिणःश्रवणमात्रेणभवति अन्यस्यतुचित्तशुद्ध्यनुसारेणसाधनतारतम्येनवर्धमानयाभक्त्येत्यभिप्रेत्याह सेतिचतुर्भिः साब्रह्मणिरतिसंगश्चश्रद्धादिभिःस्यादितिचतुर्थेनान्वयः जिज्ञासयातत्तद्विशेषबुभुत्सया पुण्यंश्रवोयस्यतस्यहरेःपुण्याकथातयाच २२ अर्थारामाअर्थनिष्ठास्तामसाइंद्रियारामाःकामनिष्ठाराजसास्तेःसहयागोष्ठीतस्यामतृष्णयातेषांचयेसंमताअर्थाःकामाश्चतेषामपरिग्रहेणविविक्तेविजनेयारुचिस्तया ऽऽत्मन्येवपरितोषेसतिस्यात् किंतुहरेर्गुणपीयूषपानाद्विनातस्मिन्सतिविविक्तेरुचिर्नकार्यानचात्मनिपरितोषःकार्यइत्यर्थः २३

पारमहंस्यचर्ययाउपशमादिप्रधानयाद्धस्यास्मृत्या आत्महितानुसंधानेनमुकुंदाचरितमेवाग्र्यंसीधुश्रेष्ठममृतंतच्चरितस्मृतिसुखत्वेनेत्यर्थः मार्गांतरस्यनिंदयानिरीह-
यायोगक्षेमार्थक्रियाराहित्येनशीतोष्णादिद्वंद्वसहनेन २४ कथयेत्यत्रोक्तमपिकथनंभक्तावंतरंगत्वेनपुनरुच्यते तत्पराहरिभक्तास्तेषांकर्णपूराः कर्णालंकारभूता
येहरेर्गुणास्तेषामभिधानेनसदसतिकार्यकारणरूपे २५ भवत्वन्यत्रासंग आत्मरतिश्चततःकिमतआह यदानिष्ठांप्राप्तारतिर्भवति तदाचार्यवान् सन् ज्ञानवैराग्य-
योर्वेगेनावीर्येनिर्वासनंसत्जीवस्य कोशमावरकंहृदयंपुमान्दहति कथंभूतम् पंचमहाभूतप्रधानम् यद्वा अविद्याअस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पंचतदात्मकंउक्षि
तः प्रज्ज्वलितोऽग्निर्योनिमरणिमिव यद्वा यदारतिराचार्यानुग्रहश्चतदाज्ञानविरागयोर्वेगेनोत्थितः साक्षात्कारोवीर्यंपुनः प्ररोहक्षमंयथानभवत्येवंहृदयंदहति शेषं-
समानं २६ ततःकिमतआह दग्धः आशयोहृदयमुपाधिर्यस्य अतएवमुक्ताःसमस्तास्तद्गुणाःकर्तृत्वादयोयेन आत्मनःसकाशात् बहिर्घटादिः अंतःसुखदुःखादि-
र्नैवविचष्टेनपश्यत्येव कुतइत्यपेक्षायांद्रष्टृदृश्यप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वादित्याह परोदृश्यआत्माद्रष्टातयोर्यद्व्यवधानंभेदकंपूर्वमासीत्तस्यविनाशेसतियथास्वप्नेरा-

अहिंसयापारमहंस्यचर्ययास्मृत्यामुकुंदाचरिताग्र्यसीधुना यमैरकामैर्नियमैश्चाप्यनिंदयानिरीहयाद्वंद्वतितिक्षयाच २४ हरेर्मुहुस्त-
त्परकर्णपूरगुणाभिधानेनविजृंभमाणया भक्त्याह्यसंगःसदसत्यनात्मनिस्यान्निर्गुणेब्रह्मणिचांजसारतिः २५ यदारतिर्ब्रह्मणिनैष्ठि-
कीपुमानाचार्यवान्ज्ञानविरागरंहसा दहत्यवीर्यंहृदयंजीवकोशंपंचात्मकंयोनिमिवोत्थितोऽग्निः २६ दग्धाशयोमुक्तसमस्ततद्गुणोनैवा-
त्मनोबहिरंतर्विचष्टे परात्मनोर्यद्व्यवधानंपुरस्तात्स्वप्नेयथापुरुषस्तद्विनाशे २७ आत्मानमिंद्रियार्थंचपरंयदुभयोरपि सत्याशयउपाधौ
वैपुमान्पश्यतिनान्यदा २८ निमित्तेसतिसर्वत्रजलादावपिपूरुषः आत्मनश्चपरस्यापिभिदांपश्यतिनान्यदा २९ इंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तं
ध्यायतांमनः चेतनांहरतेबुद्धेःस्तंबस्तोयमिवह्रदात् ३० भ्रश्यत्यनुस्मृतिश्चित्तंज्ञानभ्रंशःस्मृतिक्षये तद्रोधंकवयःप्राहुरात्मापन्हवमात्मनः ३१

जाऽहमित्यारोपितंसैन्यादिद्रष्टारंदृश्यंसैन्यंचस्वप्नावस्थानाशेनपश्यतितद्वत् २७ द्रष्टृदृश्यभेदप्रतीतेरंतःकरणहेतुत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यामुपपादयति आत्मा-
नमिति आत्मानंद्रष्टारमिंद्रियार्थंदृश्यमुभयोस्तयोःपरंसंबंधहेतुमहंकारंचाशयेंऽतःकरणेसत्येवजाग्रत्स्वप्नयोःपश्यति अन्यदासुषुप्तौनतदुक्तं दृश्यानुरंजितंद्र-
ष्टृदृश्यंद्रष्ट्रनुरंजितं अहंकृत्योभयंरक्तंतन्नाशेद्वैततात्मनइति २८ एकस्मिन्नात्मनिदृश्यादिभेदप्रतीतिरौपाधिकीतिभेददृष्टांतेनस्पष्टयति निमित्तइति लोके
पिचसर्वत्रजलदर्पणादौभेदनिमित्तेसत्येवात्मनोबिंबभूतस्यपरस्परप्रतिबिंबस्यचभेदंपश्यति ननुजलाद्यभावे २९ तदेवंचतुर्भिरसंगात्मरत्योर्मोक्षहेतुत्वमुक्त्वा-
मिदानीमनात्मरतेःसंसारहेतुत्वमाह इंद्रियैरितिचतुर्भिः ध्यायतांगुणारोपेणस्मरतांपुंसामिंद्रियाणिस्मृतैर्विषयैराकृष्यंतेतैश्चमनआकृष्यते विषयासक्तिंप्राप्य
ते तच्चबुद्धेःसकाशात्तद्धर्मंचेतनांविचारसामर्थ्यंहरति एतच्चाविवेकिनांनलक्ष्यतइतिदृष्टांतेनाह तीरज्ञःकुशादिस्तंबोयथामूलेस्तोयंह्रदादपहरतितद्वत् ३० चि
त्तंचेतनामनुतस्यामपहृतायांस्मृतिः पूर्वापरानुसंधानंभ्रश्यति एवंतद्रोधंज्ञानभ्रंशमात्मनएवहेतोरात्मनोऽपन्हवंनाशंप्राहुः ३१ ५ ५ ५

यत्सेवयाचेश्वरस्तुष्यति नदेवब्रह्मकुलंनिषेव्यतामिति द्वयोरन्वयः हरेर्लोकसंग्रहरूपोयोधर्मस्तत्परैः ३८ ननुब्रह्मकुलएवनित्यंसेव्यमाने सर्वदेवतासुखभूते ऽग्न्योयज्ञा
द्यनुष्ठानं नस्यान्नचतेनविनाचित्तशुद्धिर्नचतयाविनामोक्षः स्यादित्याशंक्याह पुमानितिद्वाभ्याम् यस्यब्रह्मकुलस्यनित्यंसंबंधेनानिषेवयापुमान् स्वयमेवज्ञानाभ्या
सादिकंविना ऽप्यत्युत्तमंशमं मोक्षंलभेतकुतः यत्सेवयास्वतएवानतिवेलंशीघ्रं प्रसीदतः शुद्धात्आत्मनश्चित्तात्ततः परंश्रेष्ठं देवानांकिंसुखमस्ति ब्राह्मणसेवयैवयज्ञा
दिफलं ज्ञानफलंतत्सर्वंभवतीत्यर्थः ३९ हरेरपितदेवपरंसुखमित्याह अश्नातीति इज्यानांपूज्यानामिंद्रादीनांनामभिर्यस्यमुखेश्रद्धया हुतंहविरनंतोयथाऽश्नाति न
थाचेतनयारहिते हुताशने हुतंनाश्नाति केहुतमश्नातितत्त्वकोविदैः सर्वदेवमयश्चैतन्यमूर्तिरनंतइति तत्त्वविद्भिः कुतएवंभूताऽसोनत्राह पारमहंस्यज्ञानंतत्परान्हं
ति अधिकुर्वंतीति पारमहंस्यपर्यास्तागावोवाचोयस्मिन् उपनिषद्भिर्ज्ञानियनत्वेनोक्त इत्यर्थः यद्वा परमहंसानांज्ञाननिष्ठानांगम्यः पारमहंस्यः परितोनगच्छंति

यत्सेवयाशेषगुहाशयः स्वराड्विप्रप्रियस्तुष्यतिकाममीश्वरः तदेवतद्धर्मपरैर्विनीतैः सर्वात्मनाब्रह्मकुलंनिषेव्यताम् ३८ पुमान्लभेता
नतिवेलमात्मनः प्रसीदतोऽत्यंतशमंस्वतःस्वयम् यन्नित्यसंबंधनिषेवयाततः परंकिमत्रास्तिमुखंहविर्भुजाम् ३९ अश्नात्यनंतःख
लुतत्त्वकोविदैः श्रद्धाहुतंयन्मुखइज्यनामभिः नवैतथाचेतनयाबहिष्कृते हुताशयेपारमहंस्यपर्यगुः ४० यद्ब्रह्मनित्यंविरजंसनातनंश्र
द्धातपोमंगलमौनसंयमैः समाधिनाबिभ्रतिहार्थदृष्टये यत्रेदमादर्शइवावभासे ४१ तेषामहंपादसरोजरेणुमार्याविहेयाधिकिरीटमायुः
यंनित्यदाबिभ्रत आशुपापंनश्यत्यमुंसर्वगुणाभजंति ४२ गुणायनंशीलधनंकृतज्ञंवृद्धाश्रयंसंवृणुतेनुसंपदः प्रसीदतांब्रह्मकुलंगवांच
जनार्दनःसानुचरश्चमह्यम् ४३ मैत्रेयउवाच इतिब्रुवाणंनृपतिंपितृदेवद्विजातयः तुष्टुवुर्हृष्टमनसःसाधुवादेनसाधवः ४४ पु
त्रेणजयतेलोकानितिसत्यवतीश्रुतिः ब्रह्मदंडहतःपापोयद्वेनोत्यतरत्तमः ४५ हिरण्यकशिपुश्चापिभगवन्निंदयातमः विविक्षुरत्यगात्सू
नोः प्रल्हादस्यानुभावतः ४६ वीरवर्यपितःपृथ्व्याःसमाःसंजीवशाश्वतीः यस्येदृश्यच्युतेभक्तिः सर्वलोकैकभर्तरि ४७ अहोवयंह्यद्यपवि
त्रकीर्तेत्वयैवनाथेनमुकुंदनाथाः यउत्तमश्लोकतमस्यविष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्यकथांव्यनक्ति ४८ नात्यद्भुतमिदंनाथतवाजीव्यानुशासनम्
प्रजानुरागोमहतांप्रकृतिःकरुणात्मनाम् ४९

गावोवाचोयस्मिन् सपर्यगुरिंद्रियनियंतासचासौसचपारमहंस्यपर्यगुर्ज्ञानरूपः सर्वांतर्यामीत्यर्थः ४०
नकेवलंचेतनत्वेन हुताशनाद्विशेषः किंतुवेदज्ञानादपीत्याह यदित्यव्ययम् येब्रह्मवेदंनित्यंबिभ्रतितेषामित्युत्तरेणान्वयः मंगलंनामप्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्त
स्यवर्जनम् एतद्धिमंगलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः मौनमध्ययनविरोधिवार्तात्यागः समाधिनाचित्तस्थैर्येण अर्थदृष्टये वेदार्थमपिविचारयंतीत्यर्थः यत्रवेदेइदं
विश्वम् ४१ हेआर्या आयुर्यावज्जीवमधिकिरीटंमुकुटस्योपरिवहेयेतिप्रार्थनायांलिङ् यंरेणुम् ४२ गुणभजनस्यफलमाह गुणायनमन्वनुसंपदःसंवृणुतेसम्यक्भ
जन्ति तस्मात्प्रसीदतांप्रसीदतुगवांचकुलं ४३ ४४ साधुवादमाह पुत्रेणेतिषड्भिः यद्यतोवेनोऽपितमोनरकमत्यतरत् अतितताार ४५ ४६ ४७ मुकुंदनाथाःस्म त्वंना
थत्वमेवमुकुंदनाथत्वेपर्यवसितमित्यर्थः तत्रहेतुर्यइति ४८ आजीविनांसेवकानां अनुशासनम् प्रजास्वनुरागः प्रकृतिःस्वभावः ४९ ७ ७ ७

उपासादितः प्रापितः कर्मभिर्भ्राम्यताम् ५० ईश्वरदृष्ट्याविप्रादयोऽपिप्र णमंति नमइति ब्रह्माविश्यब्राह्मणजातिमधिष्ठायक्षत्रंबिभर्तिक्षत्रंचाविश्यब्रह्मबिभर्ति
तदुभयंचाविश्यइदंविश्वंबिभर्ति ५१ इतिचतुर्थस्कंधेटीकायांविंशोऽध्यायः २१ द्वाविंशेतुपरंज्ञानंपृथवेहरिशासनात् सनत्कुमारोभगवानुपादिशदितीर्यते ११अ
र्चिषालक्षितान् सनकादयइतिज्ञापितान् अचष्ट अपश्यत् २ तेषांदर्शनेनोद्गतान्प्राणान्प्राप्तुमिच्छुरिव अयंभावः ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविर आयति प्रत्यु
त्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यतइतिश्रुतेः प्राणास्तावत्तत्तेजसाक्षिप्तास्तान्प्रत्युद्गच्छंति अतःस्वयमनुद्गच्छतःप्राणहानिः स्यादितिभयादिवससंभ्रमंप्रत्युद्गमंच
कारेतिसहसदस्यैरनुगैश्चवर्तमानइंद्रियेशोजीवः गुणान्गंधादीन्प्रतियथोद्गच्छतीत्योत्सुक्येदृष्टांतः ३ यंत्रितोवशीकृतः गृहीतमध्यर्हणमर्घ्यमासनंचयैस्तान् ४

अद्यनस्तमसःपारस्त्वयोपासादितःप्रभो भ्राम्यतांनष्टदृष्टीनांकर्मभिर्दैवसंज्ञितैः ५० नमोविवृद्धसत्त्वायपुरुषायमहीयसे योब्रह्मक्षत्र-
माविश्यबिभर्तीदंस्वतेजसा ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेएकविंशोऽध्यायः २१ मैत्रेयउवाच जनेषुप्रगृणत्स्वेवंपृथुं
पृथुलविक्रमम् तत्रोपजग्मुर्मुनयश्चत्वारःसूर्यवर्चसः १ तांस्तुसिद्धेश्वरान्राजाव्योम्नोवतरतोऽर्चिषा लोकानपापान्कुर्वत्सानुगोऽचष्टलक्षि
तान् २ तद्दर्शनोद्गतप्राणान्प्रत्यादित्सुरिवोत्थितः ससदस्यानुगोवैन्यइंद्रियेशोगुणानिव ३ गौरवाद्यंत्रितःसभ्यःप्रश्रयानतकंधरः विधिवत्पू-
जयांचक्रेगृहीताध्यर्हणासनान् ४ तत्पादशौचसलिलैर्मार्जितालकबंधनः तत्रशीलवतांवृत्तमाचरन्मानयन्निव ५ हाटकासन आसीनान्स्व
धिष्ण्येष्विवपावकान् श्रद्धासंयमसंयुक्तःप्रीतःप्राहभवाग्रजान् ६ पृथुरुवाच अहोआचरितंकिंमेमंगलमंगलायनाः यस्यवोदर्शनं
ह्यासीद्दुर्दर्शानांचयोगिभिः ७ किंतस्यदुर्लभतरमिहलोकेपरत्रच यस्यविप्राःप्रसीदंतिशिवोविष्णुश्चसानुगः ८ नैवलक्षयतेलोकोलोकान्
पर्यटतोऽपियान् यथासर्वदृशंसर्व आत्मानंयेऽस्यहेतवः ९ अधना अपितेधन्याःसाधवोगृहमेधिनः यद्गृहाह्यर्हवर्याम्बुतृणभूमीश्वरावराः
१० व्यालालयद्रुमावैतेऽप्यरिक्ताखिलसंपदः यद्गृहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवर्जिताः ११ स्वागतंवोद्विजश्रेष्ठायद्व्रतानिमुमुक्षवः चरं
तिश्रद्धयाधीराबालाएवबृहंतिच १२

मार्जितंक्षालितमलकबंधनंयस्यमानयन्निवस्वयंचचार ५ भवस्याप्यग्रजत्वेनमान्यान् ६ प्रीतःप्राहेत्युक्तंतदेवृ-
प्रीतिपूर्वकंवचनमाह अहोइतिदशभिः हेमंगलायनाः मंगलमयनंयेषांमयाकिंमंगलाचरितम् यस्यमेयोगिभिरपिदुर्दर्शानांवोदर्शनमासीत् ७ ८ दुर्दर्शलमेवाह ने-
वेति सर्वदृशमात्मानंयथासर्वेदृश्यानलक्षयंते येऽस्यविश्वस्यहेतवोमहदादयोमन्वादयोवा यद्वा कथंभूतान् येऽस्यसर्वदृगात्मदर्शनस्यहेतवस्तान् ९ येषांसा
धूनांगृहा अर्हाणांपूज्यानांवर्यावरणीयाः स्वीकारार्हा अंबुद्यायेषुतादृशा अंबुचतृणंचभूमिश्च ईश्वरागृहस्वामीचावराभृत्यादयश्च १० व्यालानामालयाद्रुमाए
वते अरिक्ताःपूर्णा अखिलाःसंपदोयेषुतादृशाअपियद्गृहायेगृहास्तीर्थपादीयावैष्णवास्तेषांपादतीर्थेनविवर्जिताः ११ स्वागतंभद्रमागमनंजातम् यद्यस्माद्बाला
एवभवंतोबृहंतिव्रतानिचरंति यद्वा येषांवोव्रतानिअन्येबालाश्चरंति १२ ५ ५ ५ ५ ५ ५

एवंभूतोनाशोभवतु नतश्चकिमित्यतआह यदधियमधिकृत्यांन्यस्यविषयस्यप्रियत्तमत्वमात्मनस्तुकामायसर्वंप्रियंभवतीतिश्रुते स्तस्यात्मनःस्वेनैवयोव्यतिक्रमोप
न्हवस्तस्माद्यःस्वार्थनाशोतःपरतरःस्वार्थनाशोनास्ति ३२ कुतइत्यतआह अर्थस्याभिध्यानमिंद्रियस्यार्थःकामस्तस्याभिध्यानंसर्वार्थनाशः ज्ञानंविज्ञानंच परो
क्षापरोक्षंयेनध्यानेनसुरव्यतांस्थावरताम् ३३ अनात्मरतेरनर्थहेतुत्वमुक्तंसंगस्याप्याह नेति यद्वस्तुधर्मादीनांविघातकंतस्मिन्संगंतमःसंसारम् ३४ तुल्यवन्नि
र्देशात्पुरुषार्थसाम्यभ्रांतिंवारयति तत्रापीति कृतांतःकालः ३५ भयसंप्लुतत्वमेवाह परेब्रह्मादयोऽवरेऽस्मदादयोगुणक्षोभादनुपश्चाद्भवंति ईशःकालस्तेनवि
ध्वंसिताआशिषोयेषाम् ३६ यस्मादनात्मरतिरनर्थहेतुस्तस्माज्जगतांजंगमानांतस्थुषांस्थावराणांचदेहादिभिरात्मनाऽहंकारेणचावृतानांहृदियश्चकास्ति-
प्रकाशतेतमवेहि कथंसोऽस्मीति सोस्त्तीतिपाठे सएवैकोऽस्तिततोन्यदसदित्यर्थः नन्वजीवोहृदिचकास्तिनान्यस्तत्राह क्षेत्रविदंजीवंतपतिनियमयतीतिक्षेत्रवि-

नातःपरतरोलोकेपुंसःस्वार्थव्यतिक्रमः यदध्यन्यस्यप्रेयस्त्वमात्मनःस्वव्यतिक्रमात् ३२ अर्थेंद्रियार्थाभिध्यानंसर्वार्थापन्हवोनृणाम्
भ्रंशितोज्ञानविज्ञानाद्येनाविशतिमुरव्यताम् ३३ नकुर्यात्कर्हिचित्संगंतमस्तीव्रंतितीरिषुः धर्मार्थकाममोक्षाणांयदत्यंतविघातकम् ३४
तत्रापिमोक्षएवार्थआत्यंतिकतयेष्यते त्रैवर्ग्योर्थोयतोनित्यंकृतांतभयसंप्लुतः ३५ परेवरेचयेभावागुणव्यतिकरादनु नतेषांविद्यतेक्षेम
मीशविध्वंसिताशिषाम् ३६ तत्त्वंनरेंद्रजगतामथतस्थुषांचदेहेंद्रियासुधिषणात्मभिरावृतानाम् यःक्षेत्रवित्तपतयाहृदिविष्वगाविः-
प्रत्यक्चकास्तिभगवांस्तमवेहिसोऽस्मि ३७ यस्मिन्निदंसदसदात्मतयाविभातिमायाविवेकविधुतिस्रजिवाहिबुद्धिः तन्नित्यमुक्तपरि
शुद्धविबुद्धतत्त्वमत्यूढकर्मकलिलप्रकृतिंप्रपद्ये ३८ यत्पादपंकजपलाशविलासभक्त्याकर्माशयंग्रथितमुद्ग्रथयंतिसंतः तद्वन्नरिक्तमत
योयतयोपिरुद्धस्रोतोगणास्तमरणंभजवासुदेवम् ३९

तपस्तस्यभावस्तत्ता तयांतर्यामिरूपेणयद्वाक्षेत्रवित्तेअहंममतास्पदेपातीतिक्षेत्रवि
त्तपस्तेनरूपेणजीवस्तत्पारतंत्र्यान्नपाति ननुकर्मजीवंनियच्छति नआविःप्रत्यक्षः तर्हिबुद्धिः नप्रत्यक्प्रतिलोमंचकास्ति बुद्धिस्तुपराग्विषयाकारेण त
र्ह्यहंकारः नविष्वक्व्याप्तत्वेनसत्तुपरिच्छिन्नः एवंभूतोयोभगवान्तमवेहीति ३७ स्थावरजंगमादीनांहृदिचका स्तीत्युक्तेतेषांसत्त्वंतत्संबंधादीश्वरस्य-
मालिन्यंप्रसक्तंनिराकुर्वन्नुद्रिक्तभक्त्यातंप्रणमति यस्मिन्निदंविश्वंसदसदात्मतयोत्कृष्टनिकृष्टभावेन कार्यकारणभावेनवामाययैवविभातितंप्रपद्ये माया
त्वेहेतुः विवेकेनविधुतिर्निराकृतिर्यस्यतत् स्रजिवेतिवाशब्दोदृष्टांते नित्यमुक्तम् यतःपरिशुद्धम् तत्कुतःविबुद्धंतत्त्वंसत्यमतएवप्रत्यूढाऽभिभूताकर्म
भिःकलिलामलिनाप्रकृतिर्येनतम् ३८ तमवेहीतिज्ञानमुपदिष्टंतस्यदुष्करत्वेनभक्तिमुपदिशतिद्वाभ्याम् यस्यपादपंकजयोःपलाशान्यंगुलयस्तेषांविला
सःकांतिस्तस्य भक्त्यास्मृत्याकर्माशयमहंकाररूपंहृदयग्रंथिंकर्मभिरेवग्रथितम् रिक्तानिर्विषयामतिर्येषाम् रुद्धःप्रत्याहृतःस्रोतोगणइंद्रियवर्गोयैःअर
णंशरणम् ३९

मनुब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिश्रुतेः कथंयतयोनोदुस्तरंतीत्युच्यते तत्राह कृच्छ्र इति अपूर्वेशांनपूर्वस्तरणाहेतुरिट्ईशोयेषांनेषांमहानिह्नतरणेकृच्छ्रः क्लेशः तेहि असकृत्स्वेनयोगादिनेंद्रियषड्वर्गग्राहं भवार्णवंतितीर्षंति तत्तस्मात् उडुपंप्लवम् दुस्तरार्णवमित्यर्थः यद्वा अर्णशब्देवकाराभावआर्षः दुस्तरोदकरूपंव्यसनमित्यर्थः ४० आत्ममेधसाब्रह्मविदादर्शिता आत्मनोगतिस्तत्वंयस्मैसः ४१ ब्रह्मन्निति संबोधनंप्राधान्यादेकस्ययूयमितुक्तिः सर्वान्प्रति ४२ आत्मनादेहेनसहसा वैराज्यादिकंमदीयं साधूच्छिष्टंसाधुभिः स्वीयंसन्मह्यंप्रसादरूपेणदत्तम् अतस्तत्रममस्वत्वाभावात् गुरुदक्षिणार्थंकिंददे नहिपित्रादत्तमोदकादितस्मै दानरूपेणप्रत्यर्प्यते ४३ निवेदनंतुतदीयस्यैवसमर्पणं यथाभृत्योराज्ञेसेवादिरूपेणतांबूलादिकमर्पयति तयामयापिसर्वंनिवेदितंस्वीकुरुतेत्याह प्राणाद्

कृच्छ्रोमहानिहभवार्णवमप्लवेशांषड्वर्गनक्रमसुखेनतितीरषंति तत्तंहरेर्भगवतोभजनीयमंघ्रिंकृत्वोडुपंव्यसनमुत्तरदुस्तरार्णमु ४० मैत्रेयउवाच सएवंब्रह्मपुत्रेणकुमारेणात्ममेधसा दर्शितात्मगतिःसम्यक्प्रशस्योवाचतंनृपः ४१ राजोवाच कृतोमेनुग्रहःपूर्वंहरिणार्तानुकंपिना तमापादयितुंब्रह्मन्भगवन्यूयमागताः ४२ निष्पादितश्चकार्त्स्न्येनभगवद्भिर्घृणालुभिः साधूच्छिष्टंहिसर्वंमे आत्मनासहकिंददे ४३ प्राणादाराःसुताब्रह्मन्गृहाश्चसपरिच्छदाः राज्यंबलंमहीकोशइतिसर्वंनिवेदितं ४४ सैनापत्यंचराज्यंचदंडनेतृत्वमेवच सर्वलोकाधिपत्यंचवेदशास्त्रविदर्हति ४५ स्वमेवब्राह्मणोभुंक्तेस्वंवस्तेस्वंददातिच तस्यैवानुग्रहेणान्नंभुंजतेक्षत्रियादयः ४६ यैरीदृशीभगवतोगतिरात्मवादेएकांततोनिगमिभिःप्रतिपादितानः तुष्यंत्वदभ्रकरुणाः स्वकृतेननित्यंकोनामतत्प्रतिकरोतिविनोदपात्रं ४७ तआत्मयोगपतयआदिराजेनपूजिताः शीलंतदीयंशंसंतःखेभूवन्मिषतांनृणाम् ४८ वैन्यस्तुधुर्योमहतांसंस्थित्याध्यात्मशिक्षया आप्तकाममिवात्मानंमेनेआत्मन्यवस्थितः ४९ कर्माणिचयथाकालंयथादेशंयथाबलं यथोचितंयथावित्तमकरोद्ब्रह्मसात्कृतम् ५० फलंब्रह्मणिविन्यस्यनिर्विषंगःसमाहितः कर्माध्यक्षंचमन्वानआत्मानंप्रकृतेःपरम् ५१ गृहेषुवर्तमानोपिससाम्राज्यश्रियान्वितः नासज्जतेंद्रियार्थेषुनिरहंमतिरर्कवत् ५२ एवमध्यात्मयोगेनकर्माण्यनुसमाचरन् पुत्रानुत्पादयामासपंचार्चिष्यात्मसंमतान् ५३ विजिताश्वंधूम्रकेशंहर्यक्षंद्रविणंवृकम् सर्वेषांलोकपालानांदधारैकःपृथुर्गुणान् ५४ गोपीथायजगत्सृष्टेःकालेस्वेस्वेच्युतात्मकः मनोवाग्वृत्तिभिःसौम्यैर्गुणैःसंरंजयन्प्रजाः ५५

ति ४४ आत्मनः स्वत्वाभावंप्रपंचयति सैनापत्यंचेतिद्वाभ्याम् ४५ वस्तेपरिधत्ते अन्नमात्रंकेवलंभुंजतेनतुदानेस्वतंत्राः ४६ सत्यपिस्वत्वे सर्वस्वेनापिनगुरोः प्रत्युपकर्तुंशक्यमित्याह यैरिति आत्मवादेऽध्यात्मविचार एकांततोनिश्चयेननिगमिभिर्वेदविद्भिस्तेनित्यमनल्पकरुणाःस्वकृतेनैवदीनोद्धरणकर्मणातुष्यंतु कोनामतत्कृतमुपकारंप्रतिस्वयमुपकरोतुदपात्रमंजलिंविनामयांजलिरेवतेभ्योबद्ध इत्यर्थः यद्वा विनोदपात्रमुपहासास्पदंप्रत्युपकारेप्रवृत्तोजनानामुपहासास्पदंभवेदित्यर्थः ४७ खेअभूवन् आकाशमार्गेणोद्गताः ४८ धुर्योमुख्यः अध्यात्मशिक्षयासंस्थितिरेकाग्रता तया आत्मन्यवस्थितःसन्मेने ४९ ब्रह्मसात्कृतंब्रह्मण्यर्पितंयथाभवति ५० निर्विषंगः कर्मस्वनासक्तः कर्माध्यक्षंकर्मसाक्षिणमुदासीनंमन्वानोकरोदितिपूर्वेणैवान्वयः नासज्जतेत्युत्तरेणवा ५१ ५२ अर्चिषिभार्यायाम् ५३ ५४ ५५

सोमश्चासौराजाचसइव भुवोवसुधनंगृह्णन् विसृजंश्चासौसूर्यवद्राजाः प्रतपनमाज्ञाकरणम् ५६ अग्निरिवदुर्धर्षः द्यौःस्वर्गइव ५७ समुद्रोयथागांभीर्ये
णैतावानिति नबुध्यतेतथासावभिप्रायतोदुर्बोधोऽचलराट् मेरुरिव ५८ ५९ सर्वात्मासर्वत्रसंचारशक्तिर्बलादिभिर्मातरिश्वेव भूतराट्श्रीरुद्रः ६० अजोब्र
ह्मेव ६१ आत्मवत्वे जितेंद्रियत्वे भक्त्यादिभिः परार्थोद्यमेचात्मनेवतुल्योनिरूपमः ६२ पुंभिः सत्पुरुषैरामः सीतापतिर्यथासतांकर्णरंध्रेषुप्रविष्टः ६३ इतिटी०
द्वाविंशतितमोऽध्यायः २२ त्रयोविंशेसभार्यस्यवनेनित्यसमाधिनः विमानमधिरुह्यार्थवैकुंठगतिरीर्यते १ प्रवयसंवृद्धं दृष्ट्वातपोवनमगादिति तृतीयेनान्वयः स्व
कृतोऽनुसर्गोऽन्नादिसर्गः पुरग्रामादिसर्गश्चवर्द्धितोऽशेषःस्वानुसर्गोयेन १ जज्ञिवान्जातआविर्भूतइति २ आत्मजांपृथ्वीं विमनास्कचिंतातुरास्कप्रजासु

राजेत्यधान्नामधेयंसोमराजइवापरः सूर्यवद्विसृजन्गृह्णन्प्रतपंश्चभुवोवसु ५६ दुर्धर्षस्तेजसेवाग्निर्महेंद्रइवदुर्जयः तितिक्षयाधरित्रीव
द्यौरिवाभीष्टदोनृणाम् ५७ वर्षतिस्मयथाकामंपर्जन्यइवतर्पयन् समुद्रइवदुर्बोधः सत्वेनाचलराडिव ५८ धर्मराडिवशिक्षायामाश्चर्ये
हिमवानिव। कुबेरइवकोशाढ्योगुप्तार्थोवरुणोयथा ५९ मातरिश्वेवसर्वात्माबलेनसहसौजसा अविषह्यतयादेवोभगवान्भूतराडि
व ६० कंदर्पइवसौंदर्येमनस्वीमृगराडिव वात्सल्येमनुवन्नृणांप्रभुत्वेभगवानजः ६१ बृहस्पतिर्ब्रह्मवादेआत्मवत्वेस्वयंहरिः भ-
क्त्यागोगुरुविप्रेषुविष्वक्सेनानुवर्तिषु ६२ ह्रियाप्रश्रयशीलाभ्यामात्मतुल्यःपरोद्यमे ६२ कीर्त्योर्ध्वगीतयापुंभिस्त्रैलोक्येतत्रतत्रह
प्रविष्टःकर्णरंध्रेषुस्त्रीणांरामःसतामिव ६३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपृथुचरितेद्वाविंशोध्यायः २२ मैत्रेयउवाच
दृष्ट्वात्मानंप्रवयसमेकदावैन्यआत्मवान् आत्मनावर्द्धिताशेषस्वानुसर्गःप्रजापतिः १ जगतस्तस्थुषश्चापिवृत्तिदोधर्मभृत्सताम् नि
ष्पादितेश्वरादेशोयदर्थमिहजज्ञिवान् २ आत्मजेष्वात्मजांन्यस्यविरहाद्रुदतीमिव प्रजासुविमनाःसेकःसदारोऽगात्तपोवनम् ३ तत्रा
प्यदाभ्यनियमोवैखानससुसंमते आरब्धउग्रतपसियथास्वविजयेपुरा ४ कंदमूलफलाहारःशुष्कपर्णाशनःक्वचित अब्भक्षःकति
चित्पक्षान्वायुभक्षस्ततःपरम् ५ ग्रीष्मेपंचतपावीरोवर्षास्वासारषाण्मुनिः आकंठमग्नःशिशिरउदकेस्थंडिलेशयः ६ तितिक्षुर्यतवा
ग्दांतऊर्ध्वरेताजितानिलः आरिराधयिषुःकृष्णामचरत्तपउत्तमम् ७ तेनक्रमानुसिद्धेनध्वस्तकर्ममलाशयः प्राणायामैःसंनिरुद्ध
षड्वर्गश्छिन्नबंधनः ८ सनत्कुमारोभगवान्यदाहाध्यात्मिकंपरम् योगंतेनैवपुरुषमभजत्पुरुषर्षभः ९ भगवद्धर्मिणःसाधोःश्रद्धयायततः
सदा भक्तिर्भगवतिब्रह्मण्यनन्यविषयाभवत् १०

सदारः सभार्यस्तपोवनमगादिति ३ अदाभ्यैर्विघ्नैर्नाशयितुमशक्यानियमायस्य वानप्रस्थानांसुसंमते
उग्रेतपस्यारब्धःप्रवृत्तःकर्तरिक्तः यथास्वस्यधरामंडलस्यविजयेपूर्वंमहतायत्नेनप्रवृत्तः तथेति ४ उग्रंतपोदर्शयति कंदमूलेतित्रिभिः क्वचित्कदाचित् ५ च
तुर्दिक्षुचत्वारोऽग्नयउपरिसूर्यइतिपंचानांतपःसंतापोयस्यसपंचतपाआसारंसहतइत्यासारषाट् शिशिरकृतौस्थंडिलेशयोभूमिशायनः सर्वदा ६ ७ तेनत
पसा क्रमानुसिद्धेनशनैः प्राप्तेनध्वस्तानिकर्माणियस्याऽतोऽमलआशयोयस्य छिन्नानिबंधनानिवासनायस्य ८ ९ १० ७ ७ ७

परिकर्मणापरिचर्ययाशश्वद्धस्वआत्मामनोयस्यतस्यज्ञानमभूत् कीदृशम् येनानिजंमुपाधिंजीवकोशंहृदयग्रंथिंसंशयानामसंभावनादीनांपदमाश्रयं चिच्छेद कीदृशेन अनयाभक्त्यानिशितेन कथंभूतयातस्यभगवतोनुसंस्मरणेनानुपूर्तिःसंपूर्तिर्यस्यास्तयानिशितेन ११ किंच छिन्नान्यधी देहात्मबुद्धिर्यस्य यतोधिगतात्मगतिरतएवनिरीहः प्राप्तासुसिद्धिषुनिस्पृहः येन वयुनेनज्ञानेनइदंसंशयपदंचिच्छेद तत्तत्त्यजेत्यक्तवान् तत्प्रयत्नादस्मुपररामेत्यर्थः तस्ययोगसिद्धिष्वपिनिस्पृहत्वंयुक्तमेवेत्याह तावन्नाप्रमत्तः किंतुप्रमत्तोभवति तस्यश्रीकृष्णकथारतत्वान्नतासुलोभोजातइत्यर्थः १२ १३ देहत्यागप्रकारमाह संपीड्येतिपंचभिः पायुंगुदंसंपीड्येतिमुक्तासनंसूचितम् संपीड्यसीवनींसूक्ष्मांगुल्फेनैवतुमध्यतः सव्येदक्षिणगुल्फेनमुक्तासनमितीरितम् मूलाधाराद्वायुमुत्सारयन्नाभ्यामवस्थाप्य ततःकोष्ठे धवस्थाप्य अयूयुजदित्युत्तरेणान्वयः कोष्ठान्येवाह हृदादीनांद्वंद्वैक्यम् शीर्षंभ्रूमध्यंतस्मिन् १४ तंवायुम् पाठांतरएवमसून्प्राणानुत्सर्पयन् क्रमेणमूर्ध्निब्रह्मरंध्रेआवेश्यततोदेहारंभकपंचभूतानिसमष्टिभूतेषुविलापितवान् तदाह वायुंचायावयूयुजदेकीकृत वान् कायंदेह

तस्यानयाभगवतःपरिकर्मशुद्धसत्वात्मनस्तदनुसंस्मरणानुपूर्व्या ज्ञानंविरक्तिमदभून्निशितेनयेनच्छिच्छेदसंशयपदंनिजजीवकोशम् ११ छिन्नान्यधीरधिगतात्मगतिर्निरीहस्तत्तत्यजेऽच्छिनदिदंवयुनेनयेन तावन्नयोगगतिभिर्यतिरप्रमत्तोयावद्गदाग्रजकथासुरतिंनकुर्यात् १२ एवंसवीरप्रवरःसंयोज्यात्मानमात्मनि ब्रह्मभूतोदृढंकालेतत्याजस्वंकलेवरम् १३ संपीड्यपायुंपार्ष्णिभ्यांवायुमुत्सारयञ्शनैः नाभ्यांकोष्ठेष्ववस्थाप्यहृदुरःकंठशीर्षणि १४ उत्सर्पयंस्तुतंमूर्ध्निक्रमेणावेश्यनिस्पृहः वायुंवायौक्षितौकायंतेजस्तेजस्ययूयुजत् १५ खान्याकाशेद्रवंतोयेयथास्थानंविभागशः क्षितिमंभसितत्तेजस्यदोवायौनभस्यमुम् १६ इंद्रियेषुमनस्तानितन्मात्रेषुयथोद्भवम् भूतादिनामून्युत्कृष्यमहत्यात्मनिसंदधे १७ तंसर्वगुणविन्यासंजीवेमायामयेन्यधात् तंचानुशयमात्मस्थमसावनुशयीपुमान् ज्ञानवैराग्यवीर्येणस्वरूपस्थोजहात्प्रभुः १८

गतंकठिणांशंक्षितौ १५ खानिइंद्रियच्छिद्राणि द्रवांशंतोये तदेवंदेहंप्रविलाप्याद्वितीयत्प्रतिपत्त्यर्थंमहाभूतानामपिलयमाह क्षितिमंभस्येकीकृतवान् तदंभोऽदस्तेजोमुंवायुम् १६ तदेवंतामसाहंकारकार्यस्याकाशपर्यंतस्यलयमुक्त्वासात्विकराजसाहंकारकार्याणांलयमाह इंद्रियेष्विति इंद्रियेषुमनइति देवानामप्युपलक्षणम् सविकल्पकज्ञानेनमनसइंद्रियेराकर्षणात्तेषुलयाभिधानंनतुकार्यत्वात् तदुक्तंगीतासु इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोनुविधीयतइति अत्रचेंद्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तंध्यायतांमनइति इंद्रियेषुनभइतिपाठेऽप्ययमर्थः भट्टादीनांमतेनभश्चाक्षुषम् केषांचिन्मानसम् आनुमानिकत्वमतेऽपींद्रियव्यापारोऽस्त्येव नभोगुणश्चशब्दःश्रोत्रग्राह्योतइंद्रियग्राह्यत्वादिंद्रियेषुनभोविलापितमितितानींद्रियाणियथोद्भवमुद्भवोऽत्रवृत्तिलाभः सचविषयाधीनइतिश्रोत्रादीनांविषयेषुशब्दादिषुलयः यद्वा तन्मात्रकार्याण्येवेंद्रियाणिमनोप्यपंचीकृततन्मात्रकार्यम् आहंकारिकत्वाभिधानंतदधीनविवक्षयेत्यविरोधः भूतादिनाहंकारेणप्रागवशिष्टनभःसहितानींद्रियाण्युत्कृष्यपरतोनीत्वाभूतादोक्षिप्त्वातेनसहमहत्तत्त्वेसंदधइत्यर्थः १७ सर्वेषांगुणानांकार्याणांविन्यासःस्थितिर्यस्मिंस्तंमहांतंमायामयेमायोपाधिप्रधानेजीवे तंचानुशयमुपाधिंयःपूर्वमनुशयीपुमान्जीवोसौब्रह्मणिस्थितःसन्नजहादित्यर्थः १८ ७

वनप्रवेशमारभ्यराज्ञःकथामाह अर्चिर्नामेतिचतुर्भिः अनुगतानुजगाम अतदर्हातदुपिनार्हातियाकिंपद्भ्यांभुवःस्पर्शनमित्तियत् १९ भर्तुर्व्रतंयद्भूमिशयनादितस्मिन् धर्मेयानिष्ठातयाऋषीणामियमार्षीदेहयात्राकंदमूलादिवृत्तिस्तयाच्चार्तिदुःखंनप्राप तत्रहेतुःप्रेयसःकरेणस्पर्शनंमानश्चताभ्यांनिर्वृतिर्यस्याः २० पृथिव्याःपत्युदुहितृत्वंतुनस्यादेवतारूपेणविपन्नंनष्टमखिलंचेतनादिकंयस्मिंस्तथाभूतंदेहमालक्ष्यतंदेहंचितामारोपयत् २१ कृत्यंनलकालोचितंविधायनद्यास्नातासतीभर्तुरुदकंदत्वादिव्यंतरिक्षेस्थितान्नत्वावन्हिंप्रदक्षिणीकृत्य २२ देवैःसहिताः२३ गृणंतिस्म अभाषंत २४ २५ २६ भगवान्यद्येतेग

अर्चिर्नामभहाराज्ञीतत्पत्न्यनुगतावनम् सुकुमार्यतदर्हाचयत्पद्भ्यांस्पर्शनंभुवः१९ अतीवभर्तुर्व्रतधर्मनिष्ठयाशुश्रूषयाचारपदेहयात्रया नाविंदतार्तिंपरिकर्शितापिसाप्रेयस्करस्पर्शनमाननिर्वृतिः २० देहंविपन्नाखिलचेतनादिकंपत्युःपृथिव्यादयितस्यचात्मनः आलक्ष्यकिंचिच्चविलप्यसासतीचितामथारोपयदद्रिसानुनि २१ विधायकृत्यंह्रदिनीजलाप्लुतादत्वोदकंभर्तुरुदारकर्मणः नत्वादिविस्थांस्त्रिदशांस्त्रिःपरीत्यविवेशवन्हिंध्यायतीभर्तृपादौ २२ विलोक्यानुगतांसाध्वींपृथुंवीरवरंपतिं तुष्टुवुर्वरदादेवैर्देवपत्न्यःसहस्रशः २३ कुर्वत्यःकुसुमासारंतस्मिन्मंदरसानुनि नदत्स्वमरतूर्येषुगृणंतिस्मपरस्परम् २४ देव्यऊचुः अहोइयंवधूर्धन्यायाचैवंभूभुजांपतिम् सर्वात्मनापतिंभेजेयज्ञेशंश्रीवधूरिव २५ सैषानूनंव्रजत्यूर्ध्वमनुवैन्यंपतिंसती पश्यतास्मानतीत्यार्चिर्दुर्विभाव्येनकर्मणा २६ तेषांदुरापंकिंत्वन्यन्मर्त्यानांभगवत्पदम् भुविलोलायुषोयेवैनैष्कर्म्यंसाधयंत्युत २७ सवंचितोबतात्मध्रुक्कृच्छ्रेणमहताभुवि लब्ध्वापवर्ग्यंमानुष्यंविषयेषुविषज्जते २८ मैत्रेयउवाच स्तुवतीष्वमरस्त्रीषुपतिलोकंगतावधूः यंवाआत्मविदांधुर्योवैन्यःप्रापाच्युताशयः २९ इत्थंभूतानुभावोसौपृथुःपृथुपराक्रमः कीर्तितंतस्यचरितमुद्दामचरितस्यते ३० यइदंसुमहत्पुण्यंश्रद्धयावहितःपठेत् श्रावयेच्छृणुयाद्वापिसपृथोःपदवीमियात् ३१ ब्राह्मणोब्रह्मवर्चस्वीराजन्योजगतीपतिः वैश्यःपठन्विट्पतिःस्याच्छूद्रःसत्तमतामियात् ३२ त्रिःकृत्वइदमाकर्ण्यनरोनार्यथवादृता अप्रजःसुप्रजतमोनिर्धनोधनवत्तमः ३३ अस्पष्टकीर्तिःसुयशामूर्खोभवतिपंडितः इदंस्वस्त्ययनंपुंसाममंगल्यनिवारणम् ३४ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंकलिमलापहम् धर्मार्थकाममोक्षाणांसम्यक्सिद्धिमभीप्सुभिः ३५ श्रद्धयैतदनुश्राव्यंचतुर्णांकारणंपरम् विजयाभिमुखोराजाश्रुत्वैतदनुयातियान् बलिंतस्मैहरंत्यग्रेराजानःपृथवेयथा ३६ मुक्तान्यसंगोभगवत्यमलांभक्तिमुद्वहन् वैन्यस्यचरितंपुण्यंशृणुयाच्छ्रावयेत्पठेत् ३७ वैचित्रवीर्याभिहितंमहन्माहात्म्यसूचकम् अस्मिन्कृतमतिर्मर्त्यःपार्थवींगतिमाप्नुयात् ३८

म्यते॰नेनेतितथातन्नैष्कर्म्यंज्ञानं येचंचलायुषोऽपिसाधयंति तेषामन्यद्देवादिपदंकिमुदुर्लभंनकिंचिदित्यर्थः २७ अभक्तंशोचंति सर्वंचितइति यत आत्मनेद्रुह्यति योऽपवर्गसाधनंमानुष्यंलब्ध्वापिविषयेष्वासक्तिंयाति २८ २९ ३० ३१ विशांपश्वादीनांवैश्यादीनांवापतिःस्यात् ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ यद्यपिबहूनिफलानिभवंतितथापिमुक्तान्यसंगएवश्रवणादिकुर्यात् ३७ महतोभगवतोमाहात्म्यस्यसूचकम् पार्थवींपृथुसंबंधिनीम् पार्थिवीमितिवापा॰ ३८ ७

प्रथयन् कीर्तयन् भवसिंधौपोतःपादोयस्य ३९ इतिचतुर्थस्कंधेटीकायांत्रयोविंशोध्यायः२३ एकादशभिरध्यायैः पृथोश्चरितमीरितम् प्रचेतसामथाष्टा
भिस्तन्मध्येपंचमः पितुः१ चतुर्विंशेप्रपौत्रात्तुपृथोःप्राचीनबर्हिषः प्रचेतसांपुनस्तेभ्योरुद्रगीतंचवर्ण्यते २ अधिराजआसीदित्यर्थः यवीयेभ्यः कनिष्ठेभ्यःका
ष्ठादिशः१ तुर्यांचतुर्थीम् २शक्राल्लब्ध्वावरमंतर्धानसंज्ञितोबभूव पृथोरश्वमेधेऽश्वविजयावसरे३ अपत्यत्रयमेवाह पावकइति पुरायःशापस्तस्मान्मा
नुष्येषुउत्पन्नाः संतः योगगतिमग्निलंप्राप्ताः ४ नभस्वत्यामन्यस्यांभार्यायाम् अंतर्धानस्यविशेषणं यइति एतेनशक्राद्दंतर्धानगतिलाभेकारणमुक्तं
५ सचांतर्धानोराज्ञांवृत्तिं करादानादिभिर्दारुणांपरपीडात्मकां मन्यमानो विससर्जेह ६ हंतिस्वानांक्लेशमितिहंसस्तंपुरुषंपूर्णम् कुशलंपुण्यंतद्रूपेणस-

अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्पृथुचरितंप्रथयन्विमुक्तसंगः भगवतिभवसिंधुपोतपादेसचनिपुणांलभतेगतिंमनुष्यः३९ इतिश्रीभा
गवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रयोविंशोध्यायः२३ मैत्रेयउवाच विजिताश्वोधिराजासीत्पृथुपुत्रःपृथुश्रवाः यवीयोभ्योददात्काष्ठाभ्रा
तृभ्योभ्रातृवत्सलः१ हर्यक्षायादिशत्प्राचींधूम्रकेशायदक्षिणां प्रतीचींवृकसंज्ञायतुर्यांद्रविणसेविभुः२ अंतर्धानगतिंशक्राल्लब्ध्वांत-
र्धानसंज्ञितः अपत्यत्रयमाधत्तशिखंडिन्यांसुसंमतम्३ पावकःपवमानश्चशुचिरित्यग्नयःपुरा वसिष्ठशापादुत्पन्नाःपुनर्योगगतिं
गताः४ अंतर्धानोनभस्वत्यांहविर्धानमविंदत यइंद्रमश्वहर्तारंविद्वानपिनजघ्निवान्५ राज्ञांवृत्तिंकरादानदंडशुल्कादिदारुणाम् म
न्यमानोदीर्घसत्रव्याजेनविससर्जह६ तत्रापिहंसंपुरुषंपरमात्मानमात्मदृक् यजंस्तल्लोकतामापकुशलेनसमाधिना७ हविर्धानाद्ध
विर्धानीविदुरासूतषट्सुतान् बर्हिषदंगयंशुक्लंकृष्णंसत्यंजितव्रतम्८ बर्हिषत्सुमहाभागोहाविर्धानिःप्रजापतिः क्रियाकांडेषुनि
ष्णातोयोगेषुचकुरूद्वह९ यस्येदंदेवयजनमनुयज्ञंवितन्वतः प्राचीनाग्रैःकुशैरासीदास्तृतंवसुधातलम्१० सामुद्रींदेवदेवोक्तामुपये
मेशतद्रुतिम् यांवीक्ष्यचारुसर्वांगीकिशोरींसुष्ठ्वलंकृताम् परिक्रमंतीमुद्वाहेचकमेऽग्निःशुकीमिव११ विबुधासुरगंधर्वमुनिसिद्धन
रोरगाः विजिताःसूर्ययादिक्षुक्वणयंत्यैवनूपुरैः१२ प्राचीनबर्हिषःपुत्राःशतद्रुत्यांदशाभवन् तुल्यनामव्रताःसर्वेधर्मस्नाताःप्रचे
तसः१३ पित्रादिष्टाःप्रजासर्गेतपसेऽर्णवमाविशन् दशवर्षसहस्राणितपसार्चंस्तपस्पतिम्१४

माधिना७ ८ हाविर्धानिर्हविर्धानस्य
पुत्रः योगेषुचप्राणायामादिषु९ क्रियाकांडनिष्णातत्वमाह यस्येति इदंवसुधातलंदेवयजनं यज्ञवाटंवितन्वतः यत्रैकोयज्ञःकृतःतत्समीपएवयज्ञांतरंकुर्वतःसतःअ
तएव प्राचीनबर्हिरित्युच्यते१० समुद्रस्यकन्यांदेवदेवेनब्रह्मणोपदिष्टांशतद्रुतिंनामकिशोरींबालांपरिक्रमंतींप्रदक्षिणंगच्छंतींशुकीमिवेति एवंव्याख्यायते सप्तर्षीणां
सत्रेतद्भार्यादर्शनेनाग्निःकामसंतप्तोऽभूत् तंचतद्भार्यास्वाहानामसप्तर्षिभार्यारूपधारिणीसतीरमयामास रमयित्वाचतद्रेतःशुकीरूपेणशरस्तंबेनिधायाग
च्छत् तांयथासप्तर्षिभार्याभ्रांत्याग्निःकामितवान् तद्वदितिशुकीमिवेतिपाठेस्तोकधृतधारामिवेत्यर्थः११ सूर्ययानवोढयैवविबुधादयोविजिताअभिभूता
स्तत्वनूपुरैःपादोक्वणयंत्यैवध्वनिमात्रेणेत्यर्थः१२ तुल्यनामव्रतमाचारश्चयेषां धर्मस्नाताधर्मपारगाः१३ तपसातपसांपतिंहरिमार्चयन् अर्चयामासुः१४

१५ १६ मुनयोपिसंगत्यागेनाप्युमिष्टं यं दध्युरेव केवलंनतुप्रापुः तेनशिवेन १७ ननुमुनीनांकिंतद्ध्यानेन घोरत्वादित्याशंक्याह आत्मारामोपिलोकरचनायाः
पालनाय १८ गुर्वाज्ञाकारिणांशिवदर्शनंस्वतएवभवतीत्याशयेनाह प्रचेतसइति १९ समुद्रमुपसमुद्रात्किंचिन्न्यूनं उपेत्यधिकेचेतिकर्मप्रवचनीयः प्रसन्ना
सलिलाशयाःमत्स्यादयोयस्मिन् २० नीलोत्पलादीनामाकरं जन्मस्थानं उत्पलांभोजकल्हाराणिरात्रिदिनसंध्याविकासीनि इंदीवरंनीलोत्पलं तस्यपुनरु
क्तिःप्राचुर्यज्ञापनार्थंहंसादिभिर्निकूजितम् २१ मत्तानांभ्रमराणांसौस्वर्येण हृष्टरोमाणोलताअंघ्रिपायस्मिन् पद्मकोशरजोदिक्षुविक्षिपतापवनेनोत्सवोय
स्मिन् २२ तत्रमृदंगपणवादिवाद्यमनुपश्चाद्दिव्यैर्मार्गभेदैर्मनोहरंगांधर्वगानमाकर्ण्यविस्मयंप्रापुः पाठांतरेमृदंगपणवादि अवत् रक्षत् तेषांध्वनिमतिरस्कुर्व

यदुक्तंपथिदृष्टेनगिरिशेनप्रसीदता तद्ध्यायंतोजपंतश्चपूजयंतश्चसंयताः १५ विदुरउवाच प्रचेतसांगिरित्रेणयथासीत्पथिसंगमः
यदुताहहरःप्रीतस्तन्नोब्रह्मन्वदार्थवत् १६ संगमःखलुविप्रर्षेशिवेनेहशरीरिणाम् दुर्लभोमुनयोदध्युरसंगाद्यमभीप्सितम् १७ आ
त्मारामोपियस्त्वस्यलोककल्पस्यराधसे शक्त्यायुक्तोविचरतिघोरयाभगवान्भवः १८ मैत्रेयउवाच प्रचेतसःपितुर्वाक्यंशिरसादा
यसाधवः दिशंप्रतीचींप्रययुस्तपस्याहतचेतसः १९ समुद्रमुपविस्तीर्णमपश्यन्सुमहत्सरः महन्मनइवस्वच्छंप्रसन्नसलिलाशयं
२० नीलरक्तोत्पलांभोजकल्हारेंदीवराकरम् हंससारसचक्राह्वकारंडवनिकूजितम् २१ मत्तभ्रमरसौस्वर्यहृष्टरोमलतांघ्रिपम् पद्म
कोशरजोदिक्षुविक्षिपत्पवनोत्सवम् २२ तत्रगांधर्वमाकर्ण्यदिव्यमार्गमनोहरम् विसिस्म्यूराजपुत्रास्तेमृदंगपणवाद्यनु २३ तर्ह्येव
सरसस्तस्मान्निष्क्रामंतंसहानुगम् उपगीयमानममरप्रवरंविबुधानुगैः २४ तप्तहेमनिकायाभंशितिकंठंत्रिलोचनम् प्रसादसुमुखं
वीक्ष्यप्रणेमुर्जातकौतुकाः २५ सतान्प्रपन्नार्तिहरोभगवान्धर्मवत्सलः धर्मज्ञान्शीलसंपन्नान्प्रीतःप्रीतानुवाचह २६ श्रीरुद्र
उवाच यूयंवेदिषदःपुत्राविदितंवश्चिकीर्षितम् अनुग्रहायभद्रंवएवंमेदर्शनंकृतम् २७ यःपरंरंहसःसाक्षात्त्रिगुणाज्जीवसंज्ञि
तात् भगवंतंवासुदेवंप्रपन्नःसप्रियोहिमे २८ स्वधर्मनिष्ठःशतजन्मभिःपुमान्विरिंच्यतामेतिततःपरंहिमाम् अव्याकृतंभागव
तोथवैष्णवंपदंयथाहंविबुधाःकलात्यये २९ अथभागवतायूयंप्रियास्थभगवान्यथा नमद्भागवतानांचप्रेयानन्योस्तिकर्हिचि
त् ३०

न्नित्यर्थः २३ तेचत्रिलोचनंवीक्ष्यजाताश्चर्याःप्रणेमुरित्युत्तरेणान्वयः २४ तप्तहेमराशिसदृशाकांतिम् शितिर्नीलः कंठोयस्यतम् २५ २६ वे
दिषदोबर्हिषदश्चिकीर्षितंभगवदाराधनंविदितम् २७ अनुग्रहकारणमाह यःसाक्षाद्वासुदेवंप्रपन्नःसहिमेप्रियः कथंभूतम् रंहसःसूक्ष्मात्त्रिगुणा-
त्प्रधानात् जीवसंज्ञितात्पुरुषाच्चपरं प्रकृतिपुरुषयोर्नियंतारमित्यर्थः २८ तत्किंतस्यमहत्तमत्वादित्याह स्वधर्मनिष्ठःपुमान्बहुभिर्जन्मभिर्विरिंच्य
तांप्राप्नोति ततोपिपुण्यातिशयेनमामेति भागवतस्तु अथदेहांतेअव्याकृतंप्रपंचातीतंवैष्णवंपदमेति यथाहंरुद्रोभूत्वाधिकारिकवद्वर्तमानःविबुधादेवा
श्चाधिकारिकाः कलात्ययेऽधिकारांतेलिंगभंगेसत्येष्यंति २९ अथभागवतत्वात् यूयंमेप्रियाःस्थ भवद्भिरपिमय्यपिप्रीतिःकार्येत्याशयेनाह नमदन्योभागवता-
नांचप्रेयान्नास्ति ३०

अतइदंजप्यंश्रूयतामिति विविक्तमसंकीर्णयथाभवति ३१ सृष्ट्यादौब्रह्मणासृष्ट्वापुत्रेभ्यःप्रोक्तमिदंम् स्तोत्रंमाहमन्वेतोभ्यःकृपयाभगवान्शिवः ३२ तेजितंतवोत्कर्षः आत्मविदुर्याणांस्वस्त्ययेशोभनसत्तायैस्वानंदलाभायेत्यर्थःअतोमेस्वस्तिःस्वानंदसत्तास्तुननुममोत्कर्षोमदर्थएककिंनस्यात्तत्राह भवताराधसास्वानंदरूपेणराद्धंसिद्धंत्वंपरमानंदरूपेणैवनित्यंस्थितइत्यर्थःअतएवंभूतायात्मनेतुभ्यंनमः सर्वस्मैसर्वरूपायच ३३ सर्वरूपत्वंप्रपंचयन्प्रणमतिसार्द्धैर्दशभिःपंकजलोकात्मकंनाभौयस्यतस्मैकारणात्मनेनमः कारणत्वंदेवसृज्यानांप्राणिनांयउपाधयोभूतानिसूक्ष्माणितन्मात्राणीद्रियाणिचतेषामात्मनेनियंत्रे अंतःकरणचतुष्टयाधिष्ठातृत्वेनप्रणमतिचतुर्भिःश्लोकार्धैःवासुदेवायचित्ताधिष्ठात्रेकूटस्थायनिर्विकारायचित्तस्यैकरूपत्वात् ३४ संकर्षणायाहंकाराधिष्ठात्रेसूक्ष्मायाव्यक्तायदुरंतायानंतायांतकायमुखाग्निनालोकदाहकाय विश्वस्यप्रकृष्टोबोधोयस्मातमंतरात्मनेबुद्ध्यधिष्ठात्रे ३५ हृषीकाणामीशायदिंद्रियंमनस्तदात्मनेसूर्यरूपेणप्रणमति परमहंसायसूर्याय पूर्णायतेजसाविश्वव्यापिनेनिभृतात्मनेक्षयवृत्तिशून्याय ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायच शश्वन्नित्यंतः

इदंविविक्तंजप्यंपवित्रंमंगलंपरं निःश्रेयसकरंचापिश्रूयतांतद्वदामिवः ३१ मैत्रेयउवाच इत्यनुक्रोशहृदयोभगवानाहतान्शिवः बद्धांजलीन्राजपुत्रान्नारायणपरोवचः ३२ श्रीरुद्रउवाच जितंतआत्मविद्धुर्यस्वस्तयेस्वस्तिरस्तुमे भवताराधसाराद्धं सर्वस्माआत्मनेनमः ३३ नमःपंकजनाभायभूतसूक्ष्मेंद्रियात्मने वासुदेवायशांतायकूटस्थायस्वरोचिषे ३४ संकर्षणायसूक्ष्मायदुरंतायांतकायच नमोविश्वप्रबोधायप्रद्युम्नायांतरात्मने ३५ नमोनमोनिरुद्धायहृषीकेशेंद्रियात्मने नमःपरमहंसायपूर्णायनिभृतात्मने ३६ स्वर्गापवर्गद्वारायनित्यंशुचिषदेनमः नमोहिरण्यवीर्यायचातुर्होत्रायतंतवे ३७ नमऊर्जइषेत्रय्याःपतयेयज्ञरेतसे तृप्तिदायचजीवानांनमःसर्वरसात्मने ३८ सर्वसत्वात्मदेहायविशेषायस्थवीयसे नमस्त्रैलोक्यपालायसहओजोबलात्मने ३९ अर्थलिंगायनभसेनमोंतर्बहिरात्मने नमःपुण्यायलोकायअमुष्मैभूरिवर्चसे ४० प्रवृत्तायनिवृत्तायपितृदेवायकर्मणे नमोधर्मविपाकायमृत्यवेदुःखदाय च ४१

करणेनिषीदतीतिशुचिषत् तस्मै हंसःशुचिषदितिश्रुतेः हिरण्यंवीर्यंयस्यतस्माअग्निरूपाय चातुर्होत्रंकर्मतस्मैतत्साधनायेत्यर्थः कुतस्तंतवेतद्विस्तारकाय ३७ सोमत्वमाह ऊर्जेपितॄणामन्नाय इषेदेवानामन्नाय यज्ञरेतसेसोमाय सहिपितॄणांदेवानांचान्नं एवंरूपायत्रय्याःपतयेहरयेनमः सूर्याग्निसोमत्वेनैवतेजस्त्वमुक्तम् जलत्वमाह सर्वरसात्मनेजलरूपाय ३८ विशेषायपृथ्वीरूपाय सर्वेषांसत्वानांप्राणिनांयआत्मानस्तेषांदेहायस्थवीयसे विराड्देहायच त्रैलोक्यपालायवायवेसह आदिरूपाय सहिप्राणरूपेणत्रैलोक्यंपालयति सहआदिधर्मायच ३९ नभसआकाशायार्थानांलिंगायज्ञापकायशब्दगुणत्वात् अंतर्बहिरात्मनेंऽतर्बहिर्व्यवहारालंबनाय एवंमहाभूतरूपत्वमुक्तम् अमुष्मैस्वर्गायभूरिवर्चसे एषवैज्योतिष्मंतंपुण्यलोकंयातीतिश्रुतेः ४० प्रवृत्तायचनिवृत्तायचकर्मणेपितृदेवाययथाक्रमं पितृदेवप्राप्तिफलायाधर्मफलरूपायच मृत्यवे ४१ ५ ५

हेईशआशिषांकारणात्मने सर्वकर्मफलदात्रेमनवेसर्वज्ञायमंत्रात्मकायेतिवा विष्णुत्वेनप्रणमति बृहतेधर्मायपरधर्मात्मनेकृष्णाय ४२ रुद्ररूपेणप्रणमति मीढुषेरुद्रा
यअहंकृतमहंकारस्तदात्मने सचकर्तृकरणकर्मशक्तित्रयसमेतस्तस्मैब्रह्मत्वेनप्रणमति चेतोज्ञानमाकृतिःक्रियातद्रूपाय वाचांविविधाविभूतिःसृष्टिर्यस्मात्तस्मै ४३
एवंनमस्कृत्यदर्शनंप्रार्थयते दर्शनमितिनवभिः भागवतैःसत्कृतंदर्शनंदेहीत्यस्यविवरणंरूपमित्यादिप्रदर्शयेत्यंतम् स्वानांभक्तानांप्रियतमंरूपंप्रदर्शयेतिनवमे-
नान्वयः सर्वेषामिंद्रियाणांयेगुणाविषयास्तेषामंजनंव्यंजकंसर्वैंद्रियविषयविषयिरूपमित्यर्थः सर्वेंद्रियाणिस्वगुणैरनक्तिरंजयतीतिवा ४४ स्निग्धःप्रावृषियोघन
स्तद्वत्श्यामम् सर्वेषांसौंदर्याणांसंग्रहोयस्मिन् चारवआयताश्चचत्वारोबाहवोयस्मिन् सुजातंयथोचितंसर्वावयवरुचिरमाननंयस्मिन् ४५ पद्मस्यकोशेमध्ये
यानिपलाशानितद्वदक्षिणीयस्मिन् सुकपोलमास्यंयस्मिन् समौकर्णौविभूषणंयस्य कुंडलयोरग्रेवक्ष्यमाणत्वात् ४६ प्रीत्याप्रहसिताविवापांगौयस्मिन् ४७ स्फु
रंतीकिरीटादीनियस्मिन् शंखादिभिरुत्तमार्ईर्लक्ष्मीः यद्वा एतैरुत्तमाऋद्धिरुत्कर्षोयस्यास्तितत् ४८ सौभगयुक्ताग्रीवायेन सिंहस्यस्कंधेपरितःकेसराएवत्विषस्ता

नमस्तआशिषामीशमनवेकारणात्मने नमोधर्मायबृहतेकृष्णायाकुंठमेधसे पुरुषायपुराणायसांख्ययोगेश्वरायच ४२ शक्तित्रयसमेता
यमीढुषेहंकृतात्मने चेतआकूतिरूपायनमोवाचोविभूतये ४३ दर्शनंनोदिदृक्षूणांदेहिभागवतार्चितम् रूपंप्रियतमंस्वानांसर्वेंद्रिय
गुणांजनम् ४४ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामंसर्वसौंदर्यसंग्रहम् चार्वायतचतुर्बाहुसुजातरुचिराननम् ४५ पद्मकोशपलाशाक्षंसुंदरभ्रुव
नासिकम् सुद्विजंसुकपोलास्यंसमकर्णविभूषणम् ४६ प्रीतिप्रहसितापांगमलकैरुपशोभितम् लसत्पंकजकिंजल्कदुकूलंमृष्टकुं
डलम् ४७ स्फुरत्किरीटवलयहारनूपुरमेखलम् शंखचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमर्द्धिमत् ४८ सिंहस्कंधत्विषोबिभ्रत्सौभगग्री
वकौस्तुभम् श्रियानपायिन्याक्षिप्तनिकषाश्मोरसोल्लसत् ४९ पूररेचकसंविग्नवलिवल्गुदलोदरम् प्रतिसंक्रामयद्विश्वंनाभ्यावर्त
गभीरया ५० श्यामश्रोण्यधिरोचिष्णुदुकूलस्वर्णमेखलम् समचार्वंघ्रिजंघोरुनिम्नजानुसुदर्शनम् ५१ पदाशरत्पद्मपलाशरोचिषा
नखद्युभिर्नोंऽतरघंविधुन्वता प्रदर्शयस्वीयमपास्तसाध्वसंपदंगुरोमार्गगुरुस्तमोजुषाम् ५२

दृशीः सर्वतस्त्विषोबिभ्रच्चासौसौभगग्रीवः
कौस्तुभोयस्मिन् यद्वा सिंहस्येवस्कंधौतयोस्त्विषःकुंडलहारादिदीप्तीर्बिभ्रदितिपृथग्विशेषणम् सौभगयुक्ताग्रीवायेनसकौस्तुभोयस्मिन् श्रियाहेतुभूतयाक्षिप्त
स्तिरस्कृतोनिकषाश्मोस्वर्णरेखांकितोनिकषणपाषाणोयेनतादृशेनोरसाउल्लसच्छोभमानम् ४९ श्वासोच्छ्वासाभ्यांसंविलग्नाश्चंचलावलयस्ताभिर्वल्गुसुंदरंद
लवदश्वत्थपत्रसदृशमुदरंयस्मिन् प्रतिसंक्रामयत् यतोनिर्गतंतेनैवद्वारेणपुनःप्रवेशयदिव ५० श्यामश्रोण्याधिकंरोचिष्णुयत्पीतंदुकूलंतत्रस्वर्णमयीमेखला-
यस्मिन् अंघ्रीचजंघेचऊरूचनिम्नेअनुन्नतेजानुनीचसमैश्चारुभिरेतैःशोभनंदर्शनंयस्य समाश्चारवोघ्र्यादयोयस्मिन् शोभनंदर्शनंयस्येतिपदत्रयंवा ५१ यदा
दीपस्थानीयेन यद्वा एवंभूतेनपदोपलक्षितंरूपंपदंशरणंप्रदर्शयेत्यर्थः शरत्पद्मंतस्यपलाशंतद्वद्रोचिर्यस्यतेन नखदीप्तिभिरंतर्भवमघमज्ञानंविधुन्वतास्वी
यंरूपंपदंप्रदर्शय अपास्तंप्रह्लादादीनांसाध्वसंयेनतत् हेगुरोयतस्त्वमेवतमोजुषामज्ञानामस्माकंमार्गप्रदर्शकोगुरुः ५२ छ छ

अतिदुर्लभमिदंमयाप्रार्थितमितिस्तौतैवाह एतद्रूपमनुध्येयंध्यानार्हमेवनतुप्रत्यक्षतःप्राप्यमित्यर्थः ५३ तर्हिकिंकेनापिनप्राप्यतेतत्राह भवानितिदुर्लभत्वमेवाह स्वर्गेराज्यंयस्यतस्याप्यभिमतःस्पृहणीयःकिंच एकांतेनात्मवित्तस्यापिगतिर्गम्यः ५४ अतस्त्वद्व्यतिरेकेणनकिंचिद्वांछामीत्याह तंत्वामेकांतभक्त्याराध्यबहिःस्वर्गादिरूपमम् ५५ तत्रहेतुः यत्रपादमूलेशरणंप्रविष्टंकृतांतःकालोममायंवशइतिनाभिमानंकरोति किंकुर्वन् वीर्यंप्रभावःशौर्यमुत्साहः ताभ्यांविस्फूर्जितयाक्षुभितयाभ्रुवाविश्वंविध्वंसयन्नपि ५६ त्वत्पादमूलेप्रविष्टस्यकृतांतभयाभावः कियानर्थलाभः यतस्त्वद्भक्तसंगएवसकलपुरुषार्थश्रेणिशिरसिनरीनर्तीत्याह भगवतस्तवसंगिनासंगस्यक्षणार्धेनापिस्वर्गंनतुलये नगणयामिनचापुनर्भवंमोक्षम् मर्त्यानामाशिषोराज्याद्याःकिमुत ५७ अथअतोहेतोरनघावघहरावंघ्रीयस्यतस्यतवकीर्तिर्यशस्तीर्थंगंगातयोःक्रमेणांतर्बहिःस्नानाभ्यांविधूतःपाप्मायेषाम् अतएवभूतेष्वनुक्रोशःरूपाकरुणास्वंचरागादिरहितंचित्तंशीलंचार्जवादियेषांतेयेषांसंगमोऽस्माकंस्यात् एषएवनस्त्वदनुग्रहः ५८ तत्त्वज्ञानंचत्वद्भक्तसंगादेवभवतीत्याह नयस्येति येषांसतांभक्तियोगेनानुगृहीतंशुद्धंसद्यस्यचित्तं बाह्यार्थविक्षिप्तंनभवति तमो

एतद्रूपमनुध्येयमात्मशुद्धिमभीप्सताम् यद्भक्तियोगोभयदःस्वधर्ममनुतिष्ठताम् ५३ भवान्भक्तिमतालभ्योदुर्लभःसर्वदेहिनाम् स्वराज्यस्याप्यभिमतएकांतेनात्मविद्गतिः ५४ तंदुराराध्यमाराध्यसतामपिदुरापया एकांतभक्त्याकोवांछेत्पादमूलंविनाबहिः ५५ यत्रनिर्विष्टमरणंकृतांतोनाभिमन्यते विश्वंविध्वंसयन्वीर्यशौर्यविस्फूर्जितभ्रुवा ५६ क्षणार्धेनापितुलयेनस्वर्गंनापुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्यमर्त्यानांकिमुताशिषः ५७ अथानघांघ्रेस्तवकीर्तितीर्थयोरंतर्बहिःस्नानविधूतपाप्मनाम् भूतेष्वनुक्रोशसुसत्वशीलिनांस्यात्संगमोऽनुग्रहएषनस्तव ५८ नयस्यचित्तंबहिरर्थविभ्रमंतमोगुहायांचविशुद्धमाविशत् यद्भक्तियोगानुगृहीतमंजसामुनिर्विचष्टेननुतत्रतेगतिम् ५९ यत्रेदंव्यज्यतेविश्वंविश्वस्मिन्नवभातियत् तत्त्वंब्रह्मपरंज्योतिराकाशमिवविस्तृतम् ६० योमाययेदंपुरुरूपयाःसृजद्बिभर्तिभूयःक्षपयत्यविक्रियः यद्भेदबुद्धिःसदिवात्मदुःस्थयातमात्मतंत्रंभगवन्प्रतीमहि ६१ क्रियाकलापैरिदमेवयोगिनःश्रद्धान्विताःसाधुयजंतिसिद्धये भूतेंद्रियांतःकरणोपलक्षितंवेदेचतंत्रेचतएवकोविदाः ६२ त्वमेकआद्यःपुरुषःसुप्तशक्तिस्तयारजःसत्वतमोविभिद्यते महानहंखंमरुदग्निवार्धराःसुरर्षयोभूतगणाइदंयतः ६३

रूपायांगुहायांनचनाविशत् लयंनप्राप तत्रतदामुनिस्तवगतिंतत्त्वंपश्यति ५९ कीदृशंतत्त्वंतदाह यत्रेति ६० जगतउपादानत्वेनतत्त्वंलक्षितंनिमित्तत्वेनापितदेवलक्षयन्नाह यइदंविश्वंसदिवपरमार्थमिवाऽसृजत् कथंभूतयायया भेदबुद्धिरन्येषांभवति तयाआत्मनिस्वयिदुःस्थयास्वकार्यंकर्तुमसमर्थयातंत्वांनिरस्तभेदंप्रतीमहिजानीमः ६१ यद्यपित्वमेवनिर्भेदंब्रह्मतथापिप्रागुक्तंसाकारंतवरूपंयइदंयजंतितएवबेदागमतत्त्वज्ञाइत्याह क्रियाकलापैर्येकर्मयोगिनःपूजयंतितएवकोविदाः नत्वेतदनादृत्यकेवलज्ञानेप्रवृत्ताः तंत्रेआगमे कथंभूतमिदं भूतेंद्रियांतःकरणैरस्वतंत्रैर्यदुपलक्ष्यतेनियंतृरूपंतत् ६२ नन्वभिन्नेमयिभेदंकुर्वंतःसंतःकथंतेकोविदाः नहितैर्भेदःक्रियतेत्वयैवक्रीडार्थंचेतनात्मकोभेदःकृतइत्याह त्वमिति आद्यस्त्वमेकएवसुप्तामायाख्याशक्तिर्यस्यपश्चात्तयाशक्त्यारजःसत्वतमसांद्वंद्वैक्यंयतोरजआदेर्महानहंकारःखंचमरुदग्निर्वार्धराश्चवारुदकंसुराश्चऋषयश्चभूतगणाश्चैवमिदंजगद्यतोभवति तद्विभिद्यतइत्यन्वयः ६३

एतदुपपादयति जरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जरूपेणचतुर्विधंस्वांशेनप्रविष्टः अथोइतिहेतोः पुरस्यांतः संतमंशंचिदाभासंपुरीशयनात्पुरुषंविदुः तर्हिकिमीश्वरमेव
संसारिणंविदुः नेत्याह सरघामधुमक्षिकास्ताभिः सृष्टंमधुवदक्षच्छुकंविषयसुखमविद्यावृतः सन् योभुंक्तेतंजीवंविदुः तथाचश्रुतिः तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्य-
नश्नन्नन्योअभिचाकशीति निर्णीतंचगुहांप्रविष्टावात्मानौहितद्दर्शनादित्यत्र ६४ तत्वतुसर्वंनियंतुः कुतः संसारइत्याह यः स्वशक्त्येदंसृष्टवान् सएषस्वंखलुभूतैरे
वभूतानिमेघपंक्तीर्वायुरिवकालयन् विचालयन् लोकान्विचकर्षसि संहरसि अनुमेयतत्वोलक्ष्यस्वरूपः ६५ विकर्षणप्रकारमाह प्रमत्तमिति इतिकृत्यमेवममेवेदंक
र्तव्यमितिचिंतयोच्चैः प्रमत्तम् तत्रहेतुः विषयेषुलालसमतिकामुकम् प्राप्तेपिविषयेप्रवृद्धलोभम् अंतकस्त्वमभिपद्यसे आक्रमसि क्षुधालेलिहानोजिव्हयोष्ठप्रां-

सृष्टंस्वशक्त्येदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधंपुरमात्मांशकेन अथोविदुस्तंपुरुषंसंतमंतर्भुंक्तेहृषीकैर्मधुसारघंयः ६४ सएषलोकानतिचंडवेगोविक
र्षसित्वंखलुकालयानः भूतानिभूतैरनुमेयतत्वोघनावलीर्वायुरिवाविषह्यः ६५ प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतयाप्रवृद्धलोभंविषयेषुलालस
म् त्वमप्रमत्तःसहसाभिपद्यसेक्षुल्लेलिहानोहिरिवाखुमंतकः ६६ कस्त्वत्पदाब्जंविजहातिपंडितोयस्तेऽवमानव्ययमानकेतनः विशंकया
स्मद्गुरुरर्चतिस्मयद्विनोपपत्तिंमनवश्चतुर्दश ६७ अथत्वमसिनोब्रह्मन्परमात्मन्विपश्चिताम् विश्वंरुद्रभयध्वस्तमकुतश्चिद्भयागतिः ६८
इदंजपतभद्रंवोविशुद्धानृपनंदनाः स्वधर्ममनुतिष्ठंतोभगवत्यर्पिताशयाः ६९ तमेवात्मानमात्मस्थंसर्वभूतेष्ववस्थितं पूजयध्वंगृणंत-
श्चध्यायंतश्चासकृद्धरिम् ७० योगादेशमुपासाद्यधारयंतोमुनिव्रताः समाहितधियःसर्वएतदभ्यसतादृताः ७१ इदमाहपुरास्माकंभगवा
न्विश्वसृक्पतिः भृग्वादीनामात्मजानांसिसृक्षुःसंसिसृक्षताम् ७२ तेवयंनोदिताःसर्वेप्रजासर्गेप्रजेश्वराः अनेनध्वस्ततमसःसिसृक्ष्मो
विविधाःप्रजाः ७३ अथेदंनित्यदायुक्तोजपन्नवहितःपुमान् अचिराच्छ्रेयआप्नोतिवासुदेवपरायणः ७४ श्रेयसामिहसर्वेषांज्ञानंनिःश्रे
यसंपरम् सुखंतरतिदुष्पारंज्ञाननौर्व्यसनार्णवम् ७५ यइमंश्रद्धयायुक्तोमद्गीतंभगवत्स्तवम् अधीयानोदुराराध्यंहरिमाराधयत्यसौ
७६ विंदतेपुरुषोमुष्माद्यद्यदिच्छत्यसत्वरम् मद्गीतगीतात्सुप्रीताच्छ्रेयसामेकवल्लभात् ७७ यइदंकल्यउत्थायप्रांजलिःश्रद्धयान्वितः
शृणुयाच्छ्रावयेन्मर्त्योमुच्यतेकर्मबंधनैः ७८ गीतंमयेदंनरदेवनंदनाःपरस्यपुंसःपरमात्मनस्तवम् जपतएकाग्रधियस्तपोमहच्चरध्वमं
तेतत्तआप्स्यथेप्सितम् ७९ इतिश्री० चतु० रुद्रगीतंनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४

नोऽस्पृशन्सर्पोमूषकमिव ६६ अतः कस्तवपदाब्जंत्यजेत् पंडितश्चेत्-
कथंभूतः यस्तेनावमानोऽनादरस्तेनव्ययमानंकेतनंशरीरंयस्यसः यदस्माकंगुरुर्ब्रह्मार्चतिस्म सर्वेषांस्तोतॄणांवाक्यंचविशंकयानाशशंकया विनोपपत्तिमिति हृदा विश्वा-
सेनमनवश्चतुर्दशार्चंतिस्म ६७ उपसंहरति अथेति रुद्रभयेनध्वस्तम् अतोनकुतश्चिद्भयंयस्यांतादृशीगतिरसि ६८ ६९ ७० योगादेशंनामैतत्स्तोत्रमुपासाद्यपाठतः प्रा
प्यमनसाधारयंतोऽभ्यासेनजपत ७१ विश्वसृजांपतिर्ब्रह्मा ७२ सिसृक्ष्मः सृष्टवंतः ७३ युक्तएकाग्रचित्तः ७४ ज्ञानमेवनौर्यस्य ७५ योधीयानोभवति ७६ असावमुष्माद्धरेर
सत्वरन्स्थिरःसन् मद्गीतंस्तोत्रंतेनगीतात् एकएववल्लभःप्रियआश्रयस्तस्मात् ७७ कल्यउषसि ७८ तपश्चरततपसोंतईप्सितंप्राप्स्यथ ७९ इतिच० टी० चतुर्विंशः २४

प्रचेतस्सु तपस्यत्सु तत्पित्रे नारदो घृणी प्राचीनबर्हिषेऽध्यात्मं पारोक्ष्येणाह पंचभिः १ पुरंजनकथाव्याजात्पंचविंशे तु नारदः आत्मनो बुद्धिसंगेन विविधामाह संसृतिम् २ प्रचे तस्सु तपस्तीव्रं तप्यमानेषु नारदः पुरंजनकथाकूटं प्राह प्राचीनबर्हिषे ३ १ २ प्रचेतस्सु तपश्चरत्सु नारदः प्राचीनबर्हिषं बोधितवान् अतः प्रचेतसां कथामसमाप्यैव तत्पितुर्वृत्तमाह प्राचीनबर्हिषमिति ३ श्रेयः फलमीहसे इच्छसि इह कर्मणि तदुभयं नेष्यते विचारकैः ४ परं श्रेयो मोक्षम् कर्मभिरपविद्धा विक्षिप्ता धीर्यस्य ५ किंच गृहेषु स्थितः पुत्रादिष्वेव पुरुषार्थधीर्यस्य ६ कर्मफलेषु वैराग्यमुत्पाद्य ब्रह्मविद्यामुपदेष्टुं योगानुभावेन यज्ञपशून्प्रत्यक्षं प्रदर्श्याह भोभो इति संज्ञापितान्मारितान् ७ एते त्वां संपरेतं मृतं संप्रतीक्षंते वैशसं त्वत्कृतं पीडां स्मरंतः ततश्चायः कूटैर्लोहयंत्रमयैः शृंगैः छिंदंति सेत्स्यंति ८ अत्रास्मिन्संकटे निस्तारकमत्रु मितिहासं कथयिष्यामि ९ तत्र जीवस्य विषयासक्त्या संसारः सच ईश्वरानुग्रहेण निवर्तत इति वक्तुं विपर्ययगृहीतस्य साक्षाद्बोधयितुमशक्तेराजवृत्तांतमिवाह आसीदिति पुरंजनादीन्-

मैत्रेय उवाच इति संदिश्य भगवान्बार्हिषदैरभिपूजितः पश्यतां राजपुत्राणां तत्रैवांतर्दधे हरः १ रुद्रगीतं भगवतः स्तोत्रं सर्वे प्रचेतसः जपंतस्ते तपस्तेपुर्वर्षाणामयुतं जले २ प्राचीनबर्हिषं क्षत्तः कर्मस्वासक्तमानसम् नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञः कृपालुः प्रत्यबोधयत् ३ श्रेयस्त्वं कतमद्राजन्कर्मणात्मन ईहसे दुःखहानिः सुखावाप्तिः श्रेयस्तन्नेह चेष्यते ४ राजोवाच न जानामि महाभाग परं कर्मापविद्धधीः ब्रूहि मे विमलं ज्ञानं येन मुच्येय कर्मभिः ५ गृहेषु कूटधर्मेषु पुत्रदारधनार्थधीः न परं विंदते मूढो भ्राम्यन्संसारवर्त्मसु ६ नारद उवाच भोभोः प्रजापते राजन्पशून्पश्य त्वयाध्वरे संज्ञापिताञ्जीवसंघान्निर्घृणेन सहस्रशः ७ एते त्वां संप्रतीक्षंते स्मरंतो वैशसं तव संपरेतमयःकूटैश्छिंदंत्युत्थितमन्यवः ८ अत्र ते कथयिष्येऽमुमितिहासं पुरातनम् पुरंजनस्य चरितं निबोध गदतो मम ९ आसीत्पुरंजनो नाम राजा राजन्बृहच्छ्रवाः तस्याविज्ञातनामासीत्सखाविज्ञातचेष्टितः १० सोऽन्वेषमाणः शरणं बभ्राम पृथिवीं प्रभुः नानुरूपं यदाविंदद्भूत्स विमना इव ११ न साधु मेने ताः सर्वा भूतले यावतीः पुरः कामान्कामयमानोऽसौ तस्य तस्योपपत्तये १२ स एकदा हिमवतो दक्षिणेष्वथ सानुषु ददर्श नवभिर्द्वार्भिः पुरं लक्षितलक्षणाम् १३

स्वयमेवातः पंचमेऽध्याये व्याख्यास्यति तथापि स्फुटग्रहणाय यथोपयोगं किंचित्किंचिद्व्याख्यास्यामः तत्र स्वकर्मभिः पुरं जनयतीति पुरंजनो जीवः न विज्ञातं नामयस्य न च विज्ञातं चेष्टितं यस्य स ईश्वरस्तस्य सखा यद्वा विज्ञातं चेष्टितं जीवप्रेरणादिलक्षणं यस्य जीवपारतंत्र्यस्यानुभवसिद्धत्वात् १० शरणं भोगायतनं देहम् ११ यावत्यः पुरस्तास्तस्य तस्य कामस्योपपत्तये प्राप्त्यै असौ साधु न मेने गवादिदेहानामैहिकपारलौकिकभोगभोग्यत्वाभावात् तथा च श्रुतिः ताभ्यो गामानयत्ता अब्रुवन्न वै नोऽयमलमिति ताभ्योऽश्वमानयत्ता अब्रुवन्न वै नोऽयमलमितीति १२ हिमवतो दक्षिणेषु सानुषु कर्मक्षेत्रे भारतवर्षे पुरं मनुष्यशरीरं लक्षितानि-दृष्टानि सर्वाणि लक्षणानि यस्यां अंधपंगुत्वादिदोषरहितां इत्यर्थः १३ ॐ ॐ ॐ ॐ

तामनुवर्णयतित्रिभिः अत्रकिंचित्किंचित्सादृश्यमवलंब्यकथासौंदर्याय प्राकारादीन्वर्णयंते परिखेवेतिपुंस्त्वमार्षम् अक्षाणिगवाक्षाः त्वगादयःशरीराव यवाः प्राकारादिषुपुरावयवत्वेननिरूप्यंते स्वर्णशृंगादिशृंगैःशिखरैर्युक्ता येगृहास्तैःसंकुलामिति आधारादिचक्राणिगृहाःशृंगाणिचराजसादिस्वभावाविव क्षिताः १४ नीलादिभिः कृप्ताहर्म्यस्थलीयस्याम् अरुणंमाणिक्यम् स्थलीत्हृदयम् नाड्योनीलादिभावेननिरूप्यंते तत्ताद्विषयवासनावाभोगवतीनागानांपुरीमि व १५ सभासमाजस्थानम् चत्वरंचतुष्पथः रथ्याराजमार्गःआक्रीडायतनं घूतादिस्थानम् आपणोहट्टस्तैः चैत्यंजनानांविश्रामस्थानम् ध्वजेषुपताकास्ताभिश्च युक्ताम् १६ अत्रचविषयनिष्ठबुद्धियोगेनजीवस्यदेहसंबंधइतिविवक्षयाविषयवर्गबाह्योपवनत्वेननिरूपयति तद्विशेषान्स्रक्चंदनादीन् दिव्यद्रुमलतादिभा वेनशेषःकथालंकारः बाह्योपवनेप्रमदांददर्शेतिचतुर्थेनान्वयः नदतांविहंगालिकुलानांकोलाहलोयेषुतेजलाशयायस्मिन् १७ हिमनिर्झराणांविप्रुषोबिंदवस्त

प्राकारोपवनाट्टालपरिखेरक्षतोरणैः स्वर्णरोप्यायसैःशृंगैःसंकुलांसर्वतोगृहैः १४ नीलस्फटिकवैडूर्यमुक्तामरकतारुणैः कृप्तहर्म्यस्थलीं दीप्तांश्रियाभोगवतीमिव १५ सभाचत्वररथ्याभिराक्रीडायतनापणैः चैत्यध्वजपताकाभिर्युक्तांविद्रुमवेदिभिः १६ पुर्यास्तु बाह्योपवने दिव्यद्रुमलताकुले नदद्विहंगालिकुलकोलाहलजलाशये १७ हिमनिर्झरविप्रुष्मत्कुसुमाकरवायुना चलत्प्रवालविटपनलिनीतटसंप दि १८ नानारण्यमृगव्रातैरनाबाधेमुनिव्रतैः आहूतंमन्यतेपांथोयत्रकोकिलकूजितैः १९ यदृच्छयागतांतत्र ददर्शप्रमदोत्तमाम् भृत्यैर्दशभि रायांतीमेकैकशतनायकैः २० पंचशीर्षाहिनागुप्तांप्रतिहारेणसर्वतः अन्वेषमाणामृषभमप्रौढांकामरूपिणीं २१ सुनासांसुदतींबालांसुक पोलांवराननाम् समविन्यस्तकर्णाभ्यांबिभ्रतींकुंडलश्रियम् २२ पिशंगनीवींसुश्रोणींश्यामांकनकमेखलाम् पद्भ्यांक्वणद्भ्यांचलतींनूपुरैर्दे वतामिव २३ स्तनौव्यंजितकैशोरौसमवृत्तौनिरंतरौ वस्त्रांतेननिगूहंतींव्रीडयागजगामिनीम् २४ तामाहललितंवीरःसव्रीडस्मितशोभना म् स्निग्धेनापांगपुंखेनस्पृष्टःप्रेमोद्भ्रमद्भ्रुवा २५ कात्वंकंजपलाशाक्षिकस्यासीहकुतःसति इमामुपपुरींभीरुकिंचिकीर्षसिशंसमे २६

इताकुसुमाकरसंबंधिनावायुनाचलंतः प्रवालाविटपाःशाखाश्चयेषांतैर्वृक्षैर्नलिनीनांसरसीनांतटेषुसंपत्समृद्धिर्यस्मिन् १८ अनाबाधेतस्कृतबाधारहितेमुनि व्रतैरहिंस्रैःआत्मानमाहूयंतंमन्यतेयत्रतत्रप्रमदोत्तमांविषयविवेकवतींबुद्धिं ददर्श यदृच्छयागतामिति तयोःसंबंधस्यदुर्निरूप्यत्वंदर्शयति १९ तामनुवर्णय निसार्धैश्चतुर्भिः दशभिर्ज्ञानकर्मेंद्रियैः एकैकंप्रत्येकंशतमनंताःवृत्तयस्तासांनायकैः पतिभिःसहपाठांतरेनायिकास्त्रियोयेषांतैः २० पंचशीर्षाणिवृत्तयोयस्यते नाहिनाप्राणेन प्रतिहारेणपालकेनगुप्तां ऋषभंभर्तारम् अप्रौढांषोडशवार्षिकीं २१ गंधज्ञानादिभिर्बुध्यवयवैः सुनासत्वादिनिरूप्यते समंविन्यस्तौरचितौकर्णौ ताभ्यांकुंडलशोभांदधतीं २२ अन्नमयंहिसोम्यमनइतिश्रुतेःकृष्णंतदन्नस्येत्यादिश्रुत्यनुसारेणश्यामामित्युक्तम् नूपुरैःक्वणद्भ्यां नूपुरेणपादांगुलीयकानामप्युप लक्षणाद्बहुवचनम् २३ व्यंजितंकैशोरंयौवनोपक्रमोयाभ्यांसमौच वृत्तौच २४ तामाहेति तयोःसंवादोक्तिःसंबंधदार्ढ्याय अपांगएवपुंखोमूलप्रांतोयस्यकटा क्षस्यबाणस्यतेनस्पृष्टोविद्धः प्रेम्णाउच्चैर्भ्रमंतीभ्रूर्धनुःस्थानीयायस्मिंस्तेन २५ कुतःस्थानादिहागतासि हेसति पुर्याःसमीपस्थांउपपुरींभूस्तामालक्ष्यकिंकर्तुमिच्छ सीत्यर्थः २६

तेतवयेनुपथाअनुवर्तिनएतेके एकादशोमहाभटोव्हहदूलत्वेनवक्ष्यमाणोयेषुदशस्कतेबुद्धेर्मनसः पृथगुपादानंबुद्धिपरिचारकेंद्रियसहायतयातत्परिचारकत्वविवक्ष
या २७ त्वंन्हीः किंपतिंधर्मंविचिन्वती अथवाभवानीपतिंशिवंविचिन्वंती अथवाकिंवाक्सरस्वतीपतिंब्रह्माणं रमावापतिंविष्णुम् मुनिरिवसंयतासती कथंभूतंपति-
म् त्वदंघ्रिकामेनैव त्वत्कृतयात्वदंघ्रिकामनयैवप्राप्ताः समस्ताः कामायेनतम् २८ हेवरोरू आसांमध्येत्वमन्यतमापिनसंभवसि यतोभुविस्पृक् नहिदेवताभुवंस्पृ
शंति वीरवरेणमया ननुत्वमकर्मा कथंत्वयासहालंकरोमीतिचेत्तत्राह अदभ्रमनल्पंकर्मत्वत्संगाद्यस्यममतेनत्वनोः कर्मत्वेनत्वत्संगात्सकर्माभवामीत्यर्थः परंवैकुं
ठम् २९ यद्यस्मात्त्वापांगेनविखंडितमिंद्रियंमनोयस्यतंमांमनोभवोबाधते अथतस्मादनुग्रहाण सव्रीडंयद्भावेनप्रेम्णास्मितंतेनविभ्रमंतीयाभ्रूस्तयोपसृष्टः प्रेरितः
३० यद्व्रीडयासंमुखंनभवति तदाननमुन्नीयमेदर्शयशोभनेभ्रुवोयस्मिन् स्कतारेशोभनकनीनिकेलोचनेयस्मिन् व्यालंबिनोदीर्घायेअलकास्तेषांवृंदेनसंवृतंवल्गू

कएतेनुपथायेत एकादशमहाभटाः एतावाललनाः स्कफ्ककोयंतेहिपुरः सरः २७ त्वंन्हीर्भवान्यस्यथवाकुरमापतिंविचिन्वतीकिंमुनिवद्रहोव
ने त्वदंघ्रिकामाप्तसमस्तकामंक्कपद्मकोशः पतितः कराग्रात् २८ नासांवरोर्वन्यतमाभ्फविस्पृक्पुरीमिमांवीरवरेणसाकम् अर्हस्यलंकर्तुम
दभ्रकर्मणालोकंपरंश्रीरिवयज्ञपुंसा २९ यदेषतेपांगविखंडितेंद्रियंसव्रीडभावस्मितविभ्रमद्भ्रुवा त्वयोपसृष्टोभगवान्मनोभवः प्रबाधते
थाऽनुगृहाणशोभने ३० तदाननंस्कफ्कस्कतारलोचनंव्यालंबिनीलालकवृंदसंवृतम् उन्नीयमेदर्शयवल्गुवाचकंयद्व्रीडयानाभिमुखंशक
चिस्मितम् ३१ नारदउवाच इत्थंपुरंजननारीयाचमानामधीरवत् अभ्यनंदततंवीरहसंतीवीरमोहिता ३२ नविदामवयंसम्यक्क
र्तारंपुरुषर्षभ आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ३३ इहाद्यसंतमात्मानंनविदामततःपरम् येनेयंनिर्मितावीरपुरीशरणमात्मनः
३४ एतेसखायःसख्योमेनरानार्यश्चमानद स्कप्तायांमयिजागर्तिनागोयंपालयन्पुरीम् ३५ दिष्ट्यागतोसिभद्रंतेकाम्यान्कामानभीप्स्यसे
उद्वहिष्यामितांस्तेहंस्वबंधुभिररिंदम ३६ इमांत्वमधितिष्ठस्वपुरींनवमुखींविभो मयोपनीतान्गृह्णानः कामभोगान्शतंसमाः ३७ कंनुत्वद
न्यंरमयेत्ह्यरतिज्ञमकोविदम् असंपरायाभिमुखमश्वस्तनविदंपशुम् ३८ धर्मोह्यत्रार्थकामौच प्रजानंदोमृतंयशः लोकाविशोकाविर
जायान्नकेवलिनोविदुः ३९

निवाचकानियस्मिन् ३१ हेवीरस्मापितंदृष्ट्वामोहितासतीतमाह ३२ यत्पृष्टंतस्यासीत्यनेनकस्यपुत्रीगोत्रजावेतिकात्वमितिचकिं
नामासीतितत्राह आत्मनोममपरस्यत्वापिकर्तारंसम्यङ्नविद्मः गोत्रंनामचयत्कृतंभवतितंचनविद्मः ३३ आत्मनोममशरणमियंपुरीयेननिर्मितातंचनविद्मः ३४ यत्पृष्टं
केएतअनुपथाइतितत्राह एतइति ३५ आस्तांनामगोत्रादि यदत्रागतोसिएतद्दिष्ट्याभद्रंतावत् ग्राम्यानिंद्रियग्रामार्हान् उद्वहिष्यामिसंपादयिष्यामि स्वबंधुभिः स-
खीभिश्च ३६ समाः संवत्सरान् मनुष्यदेहप्रवेशान्छतमित्युक्तम् ३७ प्रवृत्तिस्वभावत्वात् निवृत्तिनिंदापूर्वकंतत्संगमभिनंदतिपंचभिः त्वत्तोन्यंकंनुरमयेअरति
ज्ञंनैष्ठिकं अकोविदमनिषिद्धस्कखत्यागिनंसंपरायोमृत्युस्तदभिमुखंपरलोकचिंताशून्यमश्वस्तनविदं इदंकर्तव्यमितीहलोकचिंताशून्यंपशुतुल्यं ३८ अ-
त्रगार्हस्थ्येप्रजानंदःपुत्रस्कखं अमृतंमोक्षः केवलिनोयतयः ३९

गृहाश्रममितियत् एतत्क्षेमार्हं शरणमाश्रयंवदंति ४० ४१ भोगिभोगयोः सर्पदेहाकारयोस्तवभुजयोर्नसज्जेत् एवंभूतंकस्याः स्त्रियामनः स्यात् नकस्या अपियोभवा
न् अनाथवर्गाः दीनस्तोमास्तेषामाधिमलमस्त्यर्थमपोहितुंसर्वश्चचरति केनापोहितुं घृणयोद्धतः अतिशयितोयः स्मितपूर्वकोवलोकस्तेन ४२ समुद्यसमुदीर्यसमाः
संवत्सरान् ४३ तत्रजाग्रदवस्थांसंक्षेपेणाह उपगीयमानइति सुषुप्तावस्थामाह हृदिनीं हृदयाकाशम् स्वापस्थानम् शरुचौनिदाघे ४४ इदानींनवद्वारप्रदर्शनपूर्व
कं जाग्रदवस्थां प्रपंचयति यावदध्यायसमाप्ति सप्तेति तस्याः पुरउपरिकृताः द्वारः सप्तद्वताइतिपाठेसंवृताः नेत्रेनासिकेश्रोत्रेमुखंचेति अधोद्वेद्वारेगुदलिंगे-
यः कश्चनेति आत्मनः सम्यगविज्ञानादनियतत्वाच्च ४५ तासुसप्तसुपंचद्वारः पौरस्त्याः पूर्वदिग्भवाः ४६ खद्योतवदल्पप्रकाशावामनेत्ररूपा आविः प्रकटंमुखंय
स्याः साबहुप्रकाशादक्षिणनेत्रलक्षणा तस्माद्दक्षिणांगमात्मनोवीर्यवत्तरमितिश्रुतेः स्वानुभवाच्चतत्रप्रकाशाधिक्यम् एकत्रसंलग्नेविभ्राजितंरूपम् द्युमत्सखः

पितृदेवर्षिमर्त्यानांभूतानामात्मनश्चह क्षेमंवदंतिशरणंभवेस्मिन्यद्गृहाश्रमः ४० कानामवीरविख्यातंवदान्यंप्रियदर्शनम् नवृणीतप्रियं
प्राप्तमादृशीत्वादृशंपतिम् ४१ कस्यामनस्तेभुविभोगभोगयोः स्त्रियानसज्जेद्भुजयोर्महाभुज योनाथवर्गाधिमलंघृणोद्धतस्मितावलो
केनचरत्यपोहितुम् ४२ नारदउवाच इतितौदंपतीतत्रसमुद्यसमयामिथः तांप्रविश्यपुरींराजन्मुमुदातेशतंसमाः ४३ उपगी-
यमानोललितंतत्रतत्रचगायकैः क्रीडन्परिवृतःस्त्रीभिर्ह्रदिनीमाविशच्छुचौ ४४ सप्तोपरिकृताद्वारःपुरस्तस्यास्तुद्वेअधः पृथग्वि-
षयगत्यर्थंतस्यांयःकश्चनेश्वरः ४५ पंचद्वारस्तुपौरस्त्यादक्षिणैकातथोत्तरा पश्चिमेद्वेअमूषांतेनामानिनृपवर्णये ४६ खद्योताविर्मुखी
चप्राक्द्वारावेकत्रनिर्मिते विभ्राजितंजनपदंयातिताभ्यांद्युमत्सखः ४७ नलिनीनालिनीचप्राक्द्वारावेकत्रनिर्मिते अवधूतसख
स्ताभ्यांविषयंयातिसौरभम् ४८ मुख्यानामपुरस्ताद्वास्तयापणबहूदनौ विषयौयातिपुरराड्रसज्ञविपणान्वितः ४९ पितृहूर्नृपपुर्या-
द्वादक्षिणेनपुरंजनः राष्ट्रंदक्षिणपंचालंयातिश्रुतिधरान्वितः ५० देवहूर्नामपुर्याद्वाउत्तरेणपुरंजनः राष्ट्रमुत्तरपंचालंयातिश्रुति
धरान्वितः ५१

चक्षुःसहितः ४७ नलनालशब्दौछिद्रवचनौतद्वतीनलिनीनालिनीच वामदक्षिणनासिके अत्रापिसंज्ञाभेदादेवकार्येन्यू
नाधिक्यंपूर्ववत्ज्ञेयम् अवधूतोवाय्वधिष्ठितोघ्राणः सौरभंगंधम् ४८ मुख्याप्रधानाआस्यम् आपणोभाषणम् बहूदनश्चित्रमन्नम् बह्वोदनइत्यनुक्तिः
परोक्षवादत्वाय रसज्ञः रसनेंद्रियम् विपणोवागिंद्रियम् ताभ्यामन्वितः ४९ दक्षिणेनेतिनतृतीया किंतु दक्षिणस्यांदिशीत्यस्मिन्नर्थेतद्धितो यमेनप्रत्ययो
व्ययसंज्ञः एवमुत्तरेणेति अयमर्थः पंचानांविषयाणामन्यतोऽनवगतानांप्रकाशनायालमिति पंचालंशास्त्रं श्रवणकालेचबलाधिक्याद्दक्षिणकर्णः प्रथमंप्र
वर्तते शास्त्रेचप्रथमंश्रोतव्यंकर्मकांडमित्येतावतासाम्येनप्रवृत्तसंज्ञस्यकर्मकांडस्यदक्षिणकर्णेनश्रवणमिष्यते अतस्तदर्थमनुष्ठानायपितृभिराहूतःपितृ-
लोकप्रापकंपितृयानंप्रपद्यते तदनेनप्रकारेणपितॄणामाह्वानमनेनभवतीतिपितृहूर्दक्षिणकर्णः एवंतद्वैपरीत्येनोत्तरः कर्णोदेवहूः तथाचव्याख्यास्यति पि-
तृहूर्दक्षिणःकर्णउत्तरोदेवहूःस्मृतः प्रवृत्तंचनिवृत्तंचशास्त्रंपंचालसंज्ञितम् पितृयानंदेवयानंश्रोत्राच्छ्रुतिधराद्व्रजेदिति ५० ५१ छ छ

आस्फरा इंद्रियारामास्तेषामियमास्फरीशिश्नद्वाः ग्रामकं ग्रामस्थजनानां कंस्फरवं व्यवायम् दुर्मदेनगुह्येंद्रियेण ५२ निर्ऋतिर्नामगुदः मृत्युद्वारत्वात् वैशसंमलविसर्गम् लुब्धकेनपायुनातेनोत्क्रांतस्यदुःखप्रापेर्लुब्धकसाम्यम् ५३ अमीषांमध्येनिर्वाक्पादःपेशस्कृत् हस्तः तावुभावंधौछिद्राभावान् स्वतोज्ञानक्रियाशक्त्यभावाच्च अक्षण्वतामिंद्रियवतां देहानामधिपतिः पुरंजनः त्वगिंद्रियस्यानुवृत्तिः सर्वेष्वंतर्भावात् ५४ अंतःपुरंहृदयंगतः विषूचीनंसर्वतोमुखंमनः मोहप्रसादहर्षास्तमः सत्वरजः कार्याणि जायाबुद्धिः आत्मजाइंद्रियपरिणामास्तद्रुद्धवम् ५५ ५६ जक्षंत्यांभक्षयंत्याम् ५७ ५८ आसतीमासीनाम् ५९ ६० ६१ सर्वाआसंगत्वादिलक्षणा प्रकृतिः स्वभावोवंचितोयस्य सर्वथाप्रकृत्यावंचितो यस्य सर्वथाप्रकृत्यावंचित इतिवानेच्छेत् अनिच्छन् क्लैब्यात्सारवश्यात् ६२ इतिचतुर्थेटीकायांपंचविंशोऽध्यायः २५ षड्विंशेमृगयाव्याजात्स्वप्नजागरणोक्तितः सद्बुद्धित्यागयोगाभ्यांसंसृतिः साप्रपंच्यते १ तदेवमात्मनउपाधिकृतांस्फुप्तावस्थांजाग्रदवस्थांचोक्त्वा

आस्फरीनामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः ग्रामकंनामविषयंदुर्मदेनसमन्वितः ५२ निर्ऋतिर्नामपश्चाद्द्वास्तयायातिपुरंजनः वैशसंनामविषयंलुब्धकेनसमन्वितः ५३ अंधावमीषांपौराणांनिर्वाक्पेशस्कृतावुभौ अक्षण्वतामधिपतिस्ताभ्यांयातिकरोतिच २४ सयर्ह्यंतःपुरगतोविषूचीनसमन्वितः मोहंप्रसादंहर्षंवायातिजायात्मजोद्भवम् २५ एवंकर्मसुसंयुक्तः कामात्मावंचितोऽबुधः महिषी यद्यदीहेततत्तदेवान्ववर्तत ५६ क्वचित्पिबंत्यांपिबतिमदिरांमदविह्वलः अश्नंत्यांक्वचिदश्नातिजक्षत्यांसहजक्षिति ५७ क्वचिद्गायतिगायंत्यां रुदत्यांरुदतिक्वचित् क्वचिद्धसंत्यांहसतिजल्पंत्यामनुजल्पति ५८ क्वचिद्धावतिधावंत्यांतिष्ठंत्यामनुतिष्ठति अनुशेतेशयानायामन्वास्ते क्वचिदासतीम् ५९ क्वचिच्छृणोतिशृण्वंत्यांपश्यंत्यामनुपश्यति क्वचिज्जिघ्रतिजिघ्रंत्यांस्पृशंत्यांस्पृशतिक्वचित् ६० क्वचिच्चशोचतीं जायामनुशोचतिदीनवत् अनुहृष्यतिहृष्यंत्यांमुदितामनुमोदते ६१ विप्रलब्धोमहिष्यैवंसर्वप्रकृतिवंचितः नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञः क्लैब्यात् क्रीडामृगोयथा ६२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेपंचविंशोऽध्यायः २५ नारदउवाच सएकदामहेष्वासोरथं पंचाश्वमाशुगम् द्वीषंद्विचक्रमेकाक्षंत्रिवेणुंपंचबंधुरम् १ एकरश्म्येकदमनमेकनीडंद्विकूबरम् पंचप्रहरणंसप्तवरूथंपंचविक्रमम् २

इदानींस्वप्नावस्थामाह सएकदेतिदशभिः महानिष्वासोधनुः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिनिवेशोयस्य रथमारुह्यपंचप्रस्थंवनमगादितितृतीयेनान्वयः रथंतदानीमेवविधंतंस्वप्नदेहंजाग्रद्देहस्य शतसंवत्सरोपभोग्यपुरत्वेनोक्तत्वात् पंचज्ञानेंद्रियाण्यश्वायस्य आशुगंशीघ्रगतिम् द्वेअहंताममते ईषेदंडिकेयस्य द्वेपुण्यपापेचक्रेयस्य एकंप्रधानमक्षोयस्य त्रयोगुणावेणवोध्वजायस्य पंचप्राणाबंधुराणिबंधनानियस्य १ एकंमनोरश्मिः प्रग्रहोयस्य एकाबुद्धिर्दमनः सूतोयस्य तंचतंच एकंहृदयंनीडंरथिनउपवेशस्थानंयस्मिन् द्वौशोकमोहौकूबरौयुगबंधनस्थानंयस्य पंचशब्दादयोविषयाः प्रहियंतेप्रक्षिप्यंतेयस्मिन् अस्यव्याख्यानंभविष्यति पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपइतिसप्तधातवोवरूथारक्षार्थंचर्माद्यावरणानियस्य पंचकर्मेंद्रियाणिविक्रमागतिप्रकारायस्य २

हैमोपस्करंसोवर्णाभरणम् स्वर्णवर्मावर्मकवचं रजोगुणाढ्यतःअक्षयेषुधिः इषुधिर्निषंगः अनंतवासनाहंकारोपाधिः एकादशोमनोरूपश्चमूनाथःसेनापतिर्यस्य वासनाम-
यस्यमनसः प्रग्रहत्वंसंकल्पविकल्पात्मकस्यत्रूहहलत्वेनवक्ष्यमाणस्यचमूनाथत्वमितिविभागः पंचशब्दादयोविषयाःप्रस्थाःसानवोयस्मिन् तद्वनंभजनीयदेशमगा
त् ३ आत्तागृहीताइषवोरागादिरूपाः कार्मुकंचभोगाद्यभिनिवेशरूपंयेनजायांविवेकवतींबुद्धिंविहायअतदर्हास्त्यागानर्हा त्यागेहेतुः मृग्यंतइतिमृगाःविषयाःतेषु-
व्यसनंभोगासक्तिः तेनलालसातिस्पृहायस्य ४ बाणैःरागादिभिः वनेषुभजनीयदेशेषुवनचरान्भजनीयविषयान् न्यहनत्आत्मसात्कृतवान् कथापक्षेतुस्पष्टमेव
५ नन्वासुरींवृत्तिमाश्रित्येतिकिमितिमृगयानिंद्यते कथापक्षेतावद्राज्ञोविहितेवसाअध्यात्मपक्षेपिजीवस्यविषयभोगोविहितएवेत्याशंक्याह तीर्थेष्विति त्रिभिःअ
यंभावः नहिमृगयाविधीयतेरागप्राप्तत्वात् किंतुनियम्यतेवृत्तिःसंकोच्यते नियममेवषड्विधंदर्शयति यद्यलमत्यर्थंलुब्धोरागीसन् हन्यात्तर्हितीर्थेषुश्राद्धादिषे-
व तत्रापिप्रतिदृष्टेषुप्रख्यातेष्वेवननित्यश्राद्धादिषु तत्रापिराजैवमेध्यानेव वनएवयावदुपयोगमेवेति एवंजीवस्यविषयसेवापि यावदुपयोगंनयथेष्टमितिनियम-

हैमोपस्कूरमारुह्यस्वर्णवर्माक्षयेषुधिः एकादशचमूनाथःपंचप्रस्थमगाद्वनम् ३ चचारमृगयांतत्रदृप्तआत्तेषुकार्मुकः विहायजा-
यामतदर्हांमृगव्यसनलालसः ४ आसुरींवृत्तिमाश्रित्यघोरात्मानिरनुग्रहः न्यहनन्निशितैर्बाणैर्वनेषुवनगोचरान् ५ तीर्थेषुप्रति
दृष्टेषुराजामेध्यान्पशून्वने यावदर्थमलंलुब्धोहन्यादितिनियम्यते ६ यएवंकर्मनियतंविद्वान्कुर्वीतमानवः कर्मणातेनराजेंद्रज्ञाने
ननसलिप्यते ७ अन्यथाकर्मकुर्वाणोमानारूढोनिबध्यते गुणप्रवाहेपतितोनष्टप्रज्ञोव्रजत्यधः ८ तत्रनिर्भिन्नगात्राणांचित्रवाजैः
शिलीमुखैः विप्लवोभूद्दुःखितानांदुःसहःकरुणात्मनाम् ९ शशान्वराहान्महिषान्गवयान्रुरुशल्यकान् मेध्यानन्यांश्चविविधा
न्विनिघ्नन्श्रममध्यगात् १० ततःक्षुत्तृट्परिश्रांतोनिवृत्तोगृहमेयिवान् कृतस्नानोचिताहारःसंविवेशगतक्लमः ११ आत्मानमर्ह
यांचक्रेधूपालेपस्रगादिभिः साध्वलंकृतसर्वांगोमहिष्यामादधेमनः १२ तृप्तोहृष्टःसुदृप्तश्चकंदर्पाकृष्टमानसः नव्यचष्टवरारोहां
गृहिणींगृहमेधिनाम् १३ अंतःपुरस्त्रियोपृच्छद्विमनाइववेदिषत् अपिवःकुशलंरामाःसेश्वरीणांयथापुरा १४

एवेत्यर्थः ६ अतोनावश्यकत्वमित्याह यइति एवंनियतंकर्मविद्वान् तेनेत्युपलक्षणम् तेनान्येनवाकर्मणैवमनुष्ठितेनयत्ज्ञानंभवतितेनज्ञानेनहेतुनासोनुष्ठातान-
लिप्यते ७ अन्यथानियमोल्लंघनेनअंतःकरणशुद्ध्यभावात् कर्तृत्वाभिमानरूढःकर्मभिरनुबध्यते ततश्चगुणप्रवाहेपतितोधोव्रजति ८ प्रासंगिकंपरिसमाप्य
पुनर्मृगयामेवानुवर्णयति तत्रेति चित्रावाजाःपक्षायेषांतैः विप्लवोनाशः करुणात्मनांकृपालूनांदुःसहः ९ १० तदेवंस्वप्नावस्थादर्शिता इदानींपुनरपिविवे
कवत्याबुध्यारममाणस्यपुत्रादिसंततिंप्रपंचयिष्यन् कथासौंदर्यायतस्याःप्रणयकुपितायाअनुनयंप्रस्तावसहितमाह ततइत्यारभ्ययावद्ध्यायसमाप्ति एयि
वान्आगतः कृतंस्नानमुचितआहारश्चयेन संविवेशशय्यामाश्रितः ११ १२ गृहमेधिनींसात्त्विकींबुद्धिं राजस्यांबुध्यांवर्तमानोनापश्यत् १३ वेदिषत्हेप्राचीन
बर्हिः अंतःपुरस्त्रियः तत्सखीः सेश्वरीणांस्वामिनीसहितानाम् यथापुरेत्यादिपृथग्वाक्यम् १४ ६ ६ ६

व्यंगेचक्रादिहीने १५ १६ निरवस्तारे आस्तरणरहिते १७ अवधूतां त्यक्तदेहादरां तत्संगेनोन्मथितं व्याकुलं ज्ञानं यस्य १८ प्रेमसंरंभः प्रणयकोपस्तस्य लिंगं कुटिलदृ
ष्ट्यादिस्तस्मिन्नलब्धवान् १९ उत्संगमारोप्य लालितां २० कृतमागोऽपराधो यैस्तेषु आत्मसात्कृत्वा अस्मदधीनोयमिति मत्वा शिक्षार्थं दंडं न कुर्वंति ते भृत्या
मंदभाग्याः २१ यतः परमोनुग्रहो दंडः यस्तु दंडतो विषीदति सोज्ञ इत्याह बाल इति बंधुकृत्यं शिक्षाकरणं अमर्षणः क्रोधी २२ हे सुदति हे सुभ्रु हे मनस्विनि सात्व
मस्माकं स्वामिनी अतः स्वाननं सुखं प्रदर्शय कीदृशम् अनुरागभारेण व्रीडया यो विलंबः मंथरता तेन विलसत् हसितावलोको यस्मिन् नीला अलका एवालयस्तै रु
पस्कृतं भूषितम् उन्नतनासिकं वल्गुवाक्यं यस्मिन्तत् २३ हे वीरपत्नि वीरस्य मम भार्ये यस्ते कृतापराधस्तस्मिन्नहं ब्राह्मणकुलादन्यत्रान्यस्मिन् सुररिपुदासादितर

न तथैते तर्हि रोचंते गृहेषु गृहसंपदः यदि न स्याद्गृहे माता पत्नी वा पतिदेवता व्यंगे रथ इव प्राज्ञः को नामासीत दीनवत् १५ क्व वर्तते सा ललना मज्जंतं व्यसनार्णवे या मामुद्धरते प्रज्ञां दीपयंती पदे पदे १६ रामा ऊचुः नरनाथ न जानीमस्त्वत्प्रिया यद्व्यवस्यति भूतले निरवस्तारे शयानां पश्य शत्रुहन् १७ नारद उवाच पुरंजनः स्वमहिषीं निरीक्ष्यावधुतां भुवि तत्संगोन्मथितज्ञानो वैक्लव्यं परमं ययौ १८ सांत्वयन् श्लक्ष्णया वाचा हृदयेन विदूयता प्रेयस्याः प्रेमसंरंभलिंगमात्मनि नाभ्यगात् १९ अनुनिन्येथ शनकैर्वीरोनुनयकोविदः पस्पर्श पादयुगलमाह चोत्संगलालिताम् २० पुरंजन उवाच नूनं त्वकृतपुण्यास्ते भृत्या येष्वीश्वराः शुभे कृतागःस्वात्मसात्कृत्वा शिक्षादंडं न युंज्यते २१ परमोनुग्रहो दंडो भृत्येषु प्रभुणार्पितः बालो न वेद तत्तन्वि बंधुकृत्यममर्षणः २२ सा त्वं मुखं सुदति सुभ्व्रनुरागभारव्रीडाविलंबविलसद्धसितावलोकम् नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नसन्नः स्वानां प्रदर्शय मनस्विनि वल्गुवाक्यम् २३ तस्मिन्दधे दमहं तव वीरपत्नि योन्यत्र भूसुरकुलात्कृतकिल्बिषस्तम् पश्ये न वीतभयमुन्मुदितं त्रिलोक्यामन्यत्र वै मुररिपोरितरत्र दासात् २४ वक्त्रं न ते वितिलकं मलिनं विहर्षसंरंभभीममविमृष्टमपेतरागम् पश्ये स्तनावपि शुचोपहतौ सुजातौ बिंबाधरं विगतकुंकुमपंकरागम् २५ तन्मे प्रसीद सुहृदः कृतकिल्बिषस्य स्वैरं गतस्य मृगयां व्यसनातुरस्य का देवरं वशगतं कुसुमास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्त्वमुशती न भजेत कृत्ये २६ इतिश्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे पुरंजनोपाख्याने षड्विंशोऽध्यायः २६

त्र च दमं दधे दंडं करोमि किंतु तं विगतमभयमुच्चैर्मुदितं त्रिलोक्यामन्यत्र लोकत्रयाद्बहिरपि न पश्यामि मद्भयादेवासौ मरिष्यतीत्यर्थः २४ ते वक्त्रमितः पूर्वं कदाचिदपि वि
तिलकं न पश्यामि संरंभेण कोपावेशेन भीमं भयंकरं अविमृष्टमनुज्वलं अपेतरागं स्नेहशून्यं तथा ते सुजातौ शोभनौ स्तनावपि शोकाश्रुभिरुपहतौ न पश्यामि तथा बिं
बफलाकारमधरं च विगतः कुंकुमपंकतुल्यस्तांबूलरागो यस्मात् तादृशं न पश्यामि इदानीं तु न एवं जातमिति शेषः पाठांतरे एवंभूतं मुखं स्तनौ च पश्यन् शं नविंदा
मीत्यन्वयः विगतः कुंकुमपंकरागो याभ्यामिति स्तनयोर्विशेषणं २५ तत्तस्मात्कृतकिल्बिषमपराधो येन तस्य किल्बिषमेवाह स्वैरं स्वातंत्र्येण त्वामपृष्ट्वा मृगयां गतस्य देवो
देवनं क्रीडा तां रतिं ददातीति देवरः कांतः तं कामवेगेन विस्रस्तं गतं पौंस्त्वं पौरुषं धैर्यं यस्य तं उशती कामयमाना कृत्ये कर्तुं योग्ये अर्थे का न भजेत २६ इति चतुर्थे टीकायां षड्विंशो
ध्यायः २६

सप्तविंशे प्रियापुत्राद्यासक्त्याविस्मृतात्मनः कालकन्याद्युपाख्यानैर्जरारोगाद्युदीर्यते १ तदेवं जीवस्यानुनयादिकथासौंदर्येणात्यंतमुपाधिवश्यत्वमुक्त्वा तन्निमित्तां संसारपरंपरां निरूपयितुमाह इत्थमिति अत्र च प्रतिपदं कथंचिदध्यात्मपक्षेपि योजयितुं शक्यमेव श्रीनारदेन जीवस्य स्त्रीपुरुषवासनादार्ढ्येन विचित्रा संसृतिर्भवतीत्येतावदेव कथातात्पर्यं दर्शितम् क्वचित्पुमान्क्वचिच्च स्त्री क्वचिन्नोभयमंदधीः देवो मनुष्यस्तिर्यग्वा यथाकर्मगुणं भव इति वदता तत्रादौ पुंस्त्वेन संसृतिरध्यायत्रयेणोक्ता तदग्रे केनाध्यायेन स्त्रीत्वेन संसृतिं प्रदर्श्येश्वरप्रसादलब्धज्ञानेन मोक्ष इत्युक्तम् ततस्तदेव यथोपयोगं व्याख्यातमिति पंचमाध्यायारंभः प्रतीयते प्रतिपदमध्यात्मयोजनात् दुर्घटानिः प्रयोजनाचेति स्वप्रौढिख्यापनमना दृत्य यथोपयोगमेव व्याख्यास्यामः सध्र्यक् सम्यक् विभ्रमैर्विलासैः १ कृतं स्वस्त्ययनं मंगलं कुंकुमसिंदूरादिभिर्यस्यास्ताम् २ उपगूढः परिरब्धः परिरब्धा कंधरा तस्यायेन रहए कांते अनुमंत्रैः अनुकूलैः गुह्यभाषणैः अपकृष्टा चेतना विवेको यस्य कालरंहः आयु

नारदउवाच इत्थं पुरंजनं सध्र्यग्वशमानीय विभ्रमैः पुरंजनी महाराज रेमे रमयती पतिम् १ स राजमहिषीं राजन्सुस्नातां रुचिराननाम् कृतस्वस्त्ययनां तृप्तामभ्यनंदुदुपागताम् २ तयोपगूढः परिरब्धकंधरो रहोनुमंत्रैरपकृष्टचेतनः न कालरंहो बुबुधे दुरत्ययं दिवानिशेति प्रमदापरिग्रहः ३ शयान उन्नद्धमदो महामना महार्हतल्पे महिषीभुजोपधिः तामेव वीरो मनुते परं यतस्तमोभिभूतो न निजं परं च यत् ४ तयैवं रममाणस्य कामकश्मलचेतसः क्षणार्द्धमिव राजेंद्र व्यतिक्रांतं नवं वयः ५ तस्यामजनयत्पुत्रान्पुरंजन्यां पुरंजनः शतान्येकादश विराडायुषोर्द्धमथात्यगात् ६ दुहितॄर्दशचोत्तरशतं पितृमातृयशस्करीः शीलौदार्यगुणोपेताः पौरंजन्यः प्रजापते ७ स पांचालपतिः पुत्रान्पितृवंशविवर्धनान् दारैः संयोजयामास दुहितॄः सदृशैर्वरैः ८ पुत्राणां चाभवन्पुत्रा एकैकस्य शतं शतम् यैर्वै पौरंजनो वंशः पांचालेषु समेधितः ९ तेषु तद्रिक्थहारेषु गृहकोशानुजीविषु निरूढेन ममत्वेन विषयेष्वनुबध्यत १० ईजे च क्रतुभिर्घोरैर्दीक्षितः पशुमारकैः देवान्पितॄन्भूतपतीन्नानाकामो यथा भवान् ११ युक्तेष्वेवं प्रमत्तस्य कुटुंबासक्तचेतसः आससाद स वै कालो योऽप्रियः प्रिययोषिताम् १२ चंडवेग इति ख्यातो गंधर्वाधिपतिर्नृप गंधर्वास्तस्य बलिनः षष्ट्युत्तरशतत्रयम् १३ गंधर्व्यस्तादृशीरस्य मैथुन्यश्च सितासिताः परिवृत्त्या विलुंपंति सर्वकामविनिर्मिताम् १४

र्व्ययं प्रमदैव परिग्रहो न ज्ञानसाधनं यस्य ३ महार्हतल्पे उत्कृष्टशय्यायां शयानः महिष्या भुज उपधिः उपधानमुच्छीर्षकं यस्य अविसर्गपाठे शयनक्रियाविशेषणं तां महिषीमेव परं पुरुषार्थं —— ममन्यत न तु यन्निजं रूपं ब्रह्म तत् तमसा अज्ञानेनाभिभूतोयतः ४ ५ पुत्रानिंद्रियपरिणामान् दुहितॄः तदनंतरं बुद्धिवृत्तीः पुत्रसंख्या च बाहुल्यमात्रविवक्षया दुहितृसंख्यातु पुत्रेभ्यो न्यूनत्वेन गार्हस्थ्यसौंदर्यार्थमेव विराट् सम्राट् आयुषोर्धमित्यादि पि कथासौंदर्यार्थमेव पुरंजनकन्यात्वात्पौरंजन्यः हे प्रजापते ६ ७ दारैः परिणामांतरैः हिताहितचिंताभिः वरैरुचितविषयभोगैः ८ पुत्राणां पुत्राः कर्माणि पांचालेषु शब्दादिविषयेषु ९ तेषु पुत्रादिषु तेषामपि ये रिक्थहाराः पुत्रास्तेषु च १० ११ युक्तेष्वात्महितेषु कर्मस्वनवहितस्य स वै कालः जरासमयः १२ चंडवेगः संवत्सरेणावर्तमानेनोपलक्षितः गंधर्वा दिवसाः १३ गंधर्व्यो रात्रयः तादृशीः तादृश्यः मैथुन्यः दिवसैर्मिथुनीभूयस्थिताः सिताश्चासिताश्च शुक्लकृष्णपक्षीयाः परिभ्रमणेन सर्वैः कामैः सह विनिर्मितां पुरीमपहरंति १४

प्रजागरः प्राणः १५ विंशत्याचसह १६ स्वसंबंधेस्वसंबंधिनिप्राणे १७ सएवमधुभुक्क्षुद्रसुखभोक्ता स्वपार्षदैरिंद्रियैः नाविदन्नालोचितवान् १८ कालस्यदुहिता
जरास्तितांनप्रत्यनंदत्तेनेच्छन् बर्हिष्मन्हेप्राचीनबर्हिः १९ पूरवेययातिपुत्रायतेनवृतासतीवरमदात् ययातिः शुक्रशापात्जरांप्राप्यपुत्रानुवाच इमांगृह्णीतेति
तांज्येष्ठाश्चत्वारोनजगृहुः पुरुस्तुजगृहेततोययातिःतस्मैराज्यंददाविति जरैवादादित्युक्तम् २० वृहद्व्रतंनैष्ठिकं २१ प्रत्याख्यातवतिमयिसंरभ्यक्रोधंकृत्वानैक
त्रस्थातुमर्हसीतिशापमदात् २२ आधयोव्याधयश्चयवनास्तेषामीश्वरंभयनामानंवव्रे २३ हेवीरत्वामीप्सितंपतिंवृणे नरिष्यतिननश्यति २४ लोकतोविदतश्च
यद्देयंत्वनग्राह्यत्वेनउपनतंप्राप्तंतद्याच्यमानंयोनददातियश्चदीयमानंनेच्छतिनगृण्हातिइमौद्वौकर्मभूतावनुशोचंतिसंतः २५ पुरुषेणकर्तव्योधर्मः पौरुषः

तेचंडवेगानुचराःपुरंजनपुरंयदा हर्तुमारेभिरेतत्रप्रत्यषेधत्प्रजागरः १५ ससप्तभिःशतैरेकोविंशत्याचशतंसमाः पुरंजनपुराध्यक्षोगं
धर्वैर्युयुधेबली १६ क्षीयमाणेस्वसंबंधएकस्मिन्बहुभिर्युधा चिंतांपरांजगामार्तःसराष्ट्रपुरबांधवः १७ सएवपुर्यांमधुभुक्पंचालेषु
स्वपार्षदैः उपनीतंबलिंगृण्हन्स्त्रीजितोनाविदद्भयम् १८ कालस्यदुहिताकाचित्त्रिलोकींवरमिच्छती पर्यटंतीनबर्हिष्मन्प्रत्यनंदतक
श्चन १९ दौर्भाग्येनात्मनोलोकेविश्रुतादुर्भगेतिसा यातुष्टाराजर्षयेतुवृतादात्पूरवेवरम् २० कदाचिदटमानासाब्रह्मलोकान्महीं
गतम् वव्रेबृहद्व्रतंमांतुजानतीकाममोहिता २१ मयिसंरभ्यविपुलमदाच्छापंसुदुःसहम् स्थातुमर्हसिनैकत्रमद्याञ्चाविमुखोमु
ने २२ ततोविहतसंकल्पाकन्यकायवनेश्वरम् मयोपदिष्टमासाद्यवव्रेनाम्नाभयंपतिम् २३ ऋषभंयवनानांत्वांवृणेवीरेप्सित
पतिम् संकल्पस्त्वयिभूतानांकृतःकिलनरिष्यति २४ द्वाविमावनुशोचंतिबालावसदवग्रहौ यल्लोकशास्त्रोपनतंनरातिनतदिच्छति २५ अ
थोभजस्वमांभद्रभजंतींमेदयांकुरु एतावान्पौरुषोधर्मोयदार्ताननुकंपते २६ कालकन्योदितवचोनिशम्ययवनेश्वरः चिकीर्षुर्देव
गुह्यंसःसस्मितंतामभाषत २७ मयानिरूपितस्तुभ्यंपतिरात्मसमाधिना नाभिनंदतिलोकोयंत्वामभद्रामसंमताम् २८ त्वमव्यक्तग
तिर्भुंक्ष्वलोकंकर्मविनिर्मितम् २९ याहिमेपृतनायुक्ताप्रजानाशंप्रणेष्यसि २९ प्रज्वारोयंममभ्रातात्वंचमेभगिनीभव चराम्युभा
भ्यांलोकेस्मिन्नव्यक्तोभीमसैनिकः ३० इतिभाग॰चतु॰पुर॰सप्तविंशः २७ नारदउवाच सैनिकाभयनाम्नायेबर्हिष्मन्दिष्टका
रिणः प्रज्वारकालकन्याभ्यांविचेरुरवनीमिमाम् १ २६ देवगुह्यंमरणंतद्धिप्राणिनांवैराग्यायउदयायदेवैर्गोप्यते २७ तुभ्यंतवआत्मसमाधिनाज्ञानदृ
ष्ट्यायाच्यमानोयंलोकस्त्वांनेच्छतिअतोव्यक्तगतिःकुतःप्राप्तेत्यलक्षितगतिःसतीलोकमाक्रम्यभुंक्ष्व एवंसर्वोपिलोकस्तवगतिःस्यादित्यर्थः २८ नचैवंत्वयाशंकनीयंप्र
तिकूलांलोकोहनिष्यतीति यस्मात्त्वमेवंप्रजानाशंकरिष्यसीत्याह याहीति यामदीयायवनपृतनातयायुक्ता २९ किंच प्रज्वारइतिमारकोवैष्णवोज्वरः माहेश्वरस्यव्याध्यंत
पातित्वात् भीमाःघोराःसैनिकायस्य ३० इतिचतुर्थ॰ सप्तविंशोऽध्यायः २७ अष्टाविंशेतुवैदर्भ्याख्यानेनस्त्रीविचिंतया स्त्रीत्वंप्राप्तस्यदेवेनकदाचिन्मुक्तिरुच्यते १ इदा
नींतुपुरंजनस्यपुंदेहत्यागपूर्वकंस्त्रीत्वप्रकारमाह सैनिकाइत्यादि राजसिंहस्यवेश्मनीत्यंतेनदिष्टंदैवंकुर्वंति अधिकुर्वंतीतितथामृत्योरादेशकारिणइतिवा १

अगस्त्यः अगानि निष्क्रियाणि गात्राणि स्त्यायति संघातयतीत्यगस्त्यो मनः स प्राक् प्रथमजातां दुहितरं कृष्णसेवारुचिमुपयेमे तस्यां मनः कृष्णोहृदांरतिं बबंधे
त्यर्थः धृतानिशमदमादीनि व्रतानियया तां रतिम् दृढेभ्यः सत्यलोकादि भोगेभ्योपिच्युत स्तद्दुहितः कृष्णरता विहामुत्र भोगविरागो जात इत्यर्थः स एवोपश-
मात्मकत्वात् मुनिः कथंभूतः इध्मवाहो आत्मजोयस्य सः तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धा समिद्वहनो
पलक्षिताद्गुरूपसत्तिर्वैराग्याद भूदित्यर्थः न ह्यविरक्तस्य गुरूपसत्तिः संभवति कथापक्षेयथाश्रुतमेव ३२ क्ष्मां विभज्य तत्र श्रवणादि भक्तिभेदं व्यवस्थाप्य ३३
इदानीं गुरुरंजनस्य स्त्रीभावं प्रासस्य सर्वतो विरक्तस्य पतिरेव गुरुः स्त्रीणामिति वचनात् पतिसेवया गुरुशुश्रूषाप्रकारं दर्शयितुमाह हित्वेत्यादिनाम नोदधइत्यं
तेन ग्रंथेन मदयतीति मदिरमीक्षणं यस्याम् ३४ तत्र चंद्रमसा घानद्यस्तासां पुण्यैः सलिलैः रुभयत्रांतर्बहिश्चात्मनो मलं क्षालयन् तपआस्थितइत्युत्तरेणा-
न्वयः ३५ अस्यते भूमौ क्षिप्यत इत्यस्थि र्बीजम् ३६ ३७ विद्ययाउपासनया पक्व कषायः दग्धकामादिवासनः फफजे आत्मनो ब्रह्मतां भावयामास अक्षा

अगस्त्यः प्राक्दुहितरमुपयेमे धृतव्रताम् यस्यां दृढच्युतो जात इध्मवाहात्मजो मुनिः ३२ विभज्य तनयेभ्यः क्ष्मां राजर्षिर्मलयध्वजः आरि
राधयिषुः कृष्णं स जगाम कुलाचलम् ३३ हित्वा गृहान् सुतान् भोगान् वैदर्भी मदिरेक्षणा अन्वधावत पांड्येशं ज्योत्स्नेव रजनीकरम् ३४
तत्र चंद्रमसा नाम ताम्रपर्णी वटोदका तत्पुण्यसलिलैर्नित्यमुभयत्रात्मनो मृजन् ३५ कंदाष्टिभिर्मूलफलैः पुष्पपर्णैस्तृणोदकैः वर्तमानः
शनैर्गात्रकर्षणं तप आस्थितः ३६ शीतोष्णवातवर्षाणि क्षुत्पिपासे प्रियाप्रिये सुखदुःखइति द्वंद्वान्यजयत्समदर्शनः ३७ तपसा विद्य
या पक्व कषायो नियमैर्यमैः युयुजे ब्रह्मण्यात्मानं विजिताक्षानिलाशयः ३८ आस्ते स्थाणुरिवैकत्र दिव्यं वर्षशतं स्थिरः वासुदेवे भगवति नान्य
द्वेदोद्वहन्रतिम् ३९ स व्यापकतयात्मानं व्यतिरिक्ततयात्मनि विद्वान्स्वप्नइवामर्शसाक्षिणं विरराम ह ४० साक्षाद्भगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा
नृप विशुद्धज्ञानदीपेन स्फुरता विश्वतोमुखम् ४१ परे ब्रह्मणि चात्मानं परं ब्रह्म तथात्मनि वीक्ष्यमाणो विहायेक्षामस्मादुपरराम ह-
४२

णींद्रियाणि अनिलः प्राणः आशयश्चित्तम् विजिता अक्षादयो येन ३८ आस्ते स्म वर्षशतमिति ज्ञानस्य दुःसाधनतां दर्शयति अत एव भक्तिं कृतवानित्याह वासु
देवे रतिमुद्वहन् अन्यद्देहादिकं न वेद ३९ स एवं वर्तमानः आत्मन्यात्मानं विद्वान् अन्यस्मादुपरराम कथं विद्वान् व्यतिरिक्ततया देहादिव्यतिरिक्तत्वेन कुतः व्यापकत
या देहादिप्रकाशकत्वेन न तु देहाद्याकारो विमर्श एतत्प्रकाशयति न तु निराकार आत्मा अत आह आमर्शस्यापि साक्षिणं अयं भावः आमर्शो नामांतःकरणवृत्तिः-
सा तु जडत्वादात्मप्रकाश्यैवेति यथा स्वप्ने मम देशिरश्छिन्नमित्यादिप्रतीतौ न व्यतिरिक्तमात्मानं वेत्ति तद्वत् ४० केन विद्वान् तत्राह साक्षाद्धरिरेवयो गुरुस्तेनोक्ते
न सर्वतोमुखं यथा तथा स्फुरता अनवच्छिन्नेन ज्ञानेन ४१ नदेवाह परइति ब्रह्मैवाहं न संसारीति ब्रह्मण्यात्मन ईक्षणे शोकादिनिवृत्तिः अहमेव ब्रह्मेत्यात्मनि
ब्रह्मण ईक्षणे ब्रह्मपारोक्ष्यनिवृत्तिः अनो व्यतिहारेणेक्षमाण अस्मात् संसारादुपरराम नन्वेवमपि जीवस्य कुतो ब्रह्मत्वापत्तिः ईक्षणस्यैव व्यवधायकत्वादि-
त्याशंक्याह ईक्षां विहाय दग्धेंधनानलवत्तस्याः स्वयमेवोपशांतेरिति भावः ४२ ७ ७ ७ ७ ७

४३ उपपतिं पत्युः समीपे यद्वा पत्युः किंचिन्मात्रं न्यूनानन्तसमानासतीव भावित्यर्थः उपोऽधिके चेति कर्मप्रवचनीयः तद्योगे च द्वितीया शांतसंगारावस्थमन
लमुपशांताशङ्काज्वाला यथा भवति तद्वत् ४४ तदानीमपि पत्युः स्थिरमासनं यस्य अत एवाजानती यदा तदा यथापूर्वमसेवत ४५ पत्युरंघ्रिमर्चयंती यदा तस्मिन्नं-
घ्रावूष्माणं नापश्यत् ४६ अबंधुं पतिरहितम् अस्रैभिरासिच्य ४७ क्षत्रबंधुभ्यः अधार्मिकक्षत्रियेभ्योऽपि ४८ अवर्तयत् प्रवर्त्तयामास ४९ तस्यां निधायाग्नि
दानेनादीप्य च ५० पूर्वतरः अनादिरीश्वरः सखा द्वा सुपर्णाविति श्रुतेः साम्ना प्रियवाक्येन संबोधयन् ५१ यस्य यं शोचसि अग्रे सृष्टेः पूर्वं विचचर्थह मयि स्थित
त्वेन सख्यं सख्यमनुभूतवानसि ५२ यद्यपि मां न जानासि तथाऽप्यात्मानं त्वामविज्ञातसखं अविज्ञातः कश्चिन्मे सखा आसीदित्येवं किं स्मरसि सखे इति पुंस्त्वनि-
र्देशः प्राक्तनपुंस्त्वस्मरणाय सख्यं स्मारयन् स्ववियोगकृतमनर्थमाह हित्वेति सार्द्धैः षड्भिः पदं स्थानम् ५३ हंसौ शुद्धौ मानसं हृदयमयनं ययोः कथा पक्षे मान

पतिं परमधर्मज्ञं वैदर्भी मलयध्वजम् प्रेम्णा पर्यचरद्धित्वा भोगान्सा पतिदेवता ४३ चीरवासा व्रतक्षामा वेणीभूतशिरोरुहा बभावुप
पतिं शांता शिखा शांतमिवानलम् ४४ अजानती प्रियतमं यदोपरतमंगना सुस्थिरासनमासाद्य यथापूर्वमुपाचरत् ४५ यदा नोपालभेतां
घ्रावूष्माणं पत्युरर्चती आसीत्संविग्नहृदया यूथभ्रष्टा मृगी यथा ४६ आत्मानं शोचती दीनमबंधुं विक्लवाश्रुभिः स्तनावासिच्य विपिने सुस्व
रं प्ररुरोद सा ४७ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजर्षे इमामुदधिमेखलाम् दस्युभ्यः क्षत्रबंधुभ्यो बिभ्यतीं पातुमर्हसि ४८ एवं विलपती बाला विपिनेऽनुग
ता पतिम् पतिता पादयोर्भर्तू रुदत्यश्रूण्यवर्तयत् ४९ चितिं दारुमयीं चित्वा तस्यां पत्युः कलेवरम् आदीप्य चानुमरणे विलपंती मनो दधे
५० तत्र पूर्वतरः कश्चित्सखा ब्राह्मण आत्मवान् सांत्वयन्वल्गुना साम्ना तामाह रुदतीं प्रभो ५१ ब्राह्मण उवाच का त्वं कस्यासि
को वायं शयानो यस्य शोचसि जानासि किं सखायं मां येनाग्रे विचचर्थह ५२ अपि स्मरसि चात्मानमविज्ञातसखं सखे हित्वा मां पदमन्वि
च्छन्भौमभोगरतो गतः ५३ हंसावहं च त्वं चार्य सखायौ मानसायनौ अभूतामंतरा वौकः सहस्रपरिवत्सरान् ५४ स त्वं विहाय मां बंधो ग
तो ग्राम्यगतिर्महीम् विचरन्पदमद्राक्षीः कयाचिन्निर्मितं स्त्रिया ५५ पंचारामं नवद्वारमेकपालं त्रिकोष्ठकम् षट्कुलं पंचविपणं पंचप्र
कृति स्त्रीधवम् ५६ पंचेंद्रियार्था आरामा द्वारः प्राणा नव प्रभो तेजोऽबन्नानि कोष्ठानि कुलमिंद्रियसंग्रहः ५७ विपणस्तु क्रियाशक्तिर्भू
तप्रकृतिरव्यया शक्त्यधीशः पुमांस्त्वत्र प्रविष्टो नावबुध्यते ५८

स सरसि स्थितौ पक्षिणौ वभूतां जातौ ओको गृहम् अंतरा विनैव वा शब्द एवार्थे सहस्रपरि
वत्सरान् महाप्रलयो यावत् ५४ हे बंधो ग्राम्ये सुखे मतिर्यस्य स्त्रिया मायया ५५ पंचारामा उपवनानि यस्मिन् नवद्वाराणि प्राणच्छिद्राणि यस्मिन् एकः प्राणः पालो य-
स्मिन् त्रीणि पृथिव्यप्तेजांसि कोष्ठानि प्राकारा यस्मिन् षट् ज्ञानेंद्रियमनांसि कुलानि अभीष्टविषयसमर्पका वणिजो यस्मिन् पंच विपणा हट्टाः कर्मेंद्रियाणि य
स्मिन् पंच भूतानि प्रकृतिः उपादानकारणं यस्य स्त्री बुद्धिरेव धवः पतिः स्वामिनी यस्मिन् ५६ स्वयमेवेमं श्लोकं व्याचष्टे पंचेंद्रियार्था इति षट्कुलमिति एकपा
लमिति च स्पष्टत्वान्न व्याख्यातम् ५७ भूतान्येव प्रकृतिरुपादानं यस्य स्त्रीधवमित्यस्य व्याख्यानम् शक्तिरधीशा यस्य तद्वशः सन्नित्यर्थः ५८ ५ ५

जरत्यन्नगेनजीर्णभ्रणेनपालिताम् २ ३द्वार्भिश्चक्षुरादिभीरोगरूपेणप्रविश्य ४ ५कन्ययाजरयोपगूढः सन् नत्सतिक्रियांनलेभइतितृतीयेनान्वयः त्वते-
श्वर्यःउत्थानादिषुशक्तेः ६प्रतिकूलान् अनपेक्षितविषयप्रापणान् अनादृतान् आदरमकुर्वाणान् स्वाधीनलाभावात् अनुगाइंद्रियाणिअमात्याइंद्रियदेवाः
गतसौहृदामध्यवसायाभावात् ७ आत्मानमितिजरयाग्रस्तम् पंचालान्विषयान् अरिभिर्विघ्नादिभिर्दूषितान् ८कालकन्ययाहेतुभूतयायातयामान् निः
सारानपिकामानभिलषन् विगताआत्मनोगतिः पारलौकिकीऐहिकःपुत्रादिस्नेहश्चयस्यसः स्नेहादितिवापाठः ९ सराजापुरंजनोह्रातुंप्रचक्रमेउपक्रांतवानि
ति द्वयोरन्वयः अनिकामतः अनिच्छयाऽपि १० ११ सपरिच्छदः भृत्यवर्गसहितः कुटुंबेनदीव्यतीतिकौटुंबिकः कुटुंबिन्यासंधिर्नात्रविवक्षितः सान्वयःपुत्रा

तएकदातुरभसापुरंजनपुरींनृप रुरुधुर्भौमभोगाढ्यांजरत्पन्नगपालिताम् २कालकन्यातुबुभुजेपुरंजनपुरंबलात् ययाभिभूतः
पुरुषःसद्योनिःसारतामियात् ३ तयोपभुज्यमानांवैयवनाःसर्वतोदिशम् द्वार्भिःप्रविश्यसुभृशंप्रार्दयन्सकलांपुरीम् ४ तस्यांप्रपी
ड्यमानायामभिमानीपुरंजनः अवापोरुविधांस्तापान्कुटुंबीममताकुलः ५कन्योपगूढोनष्टश्रीःकृपणोविषयात्मकः नष्टप्रज्ञोहृतैश्व
र्योगंधर्वयवनैर्बलात् ६विशीर्णांस्वपुरींवीक्ष्यप्रतिकूलाननादृतान् पुत्रान्पौत्राननुगामात्यान्जायांचगतसौहृदाम् ७ आत्मानंकन्यया-
ग्रस्तंपंचालानरिदूषितान् दुरंतचिंतामापन्नोनलेभेतत्प्रतिक्रियाम् ८कामानभिलषन्दीनोयातयामांश्चकन्यया विगतात्मगतिस्नेहः
पुत्रदारांश्चलालयन् ९गंधर्वयवनाक्रांतांकालकन्योपमर्दिताम् हातुंप्रचक्रमेराजातांपुरीमनिकामतः १०भयनाम्नोऽग्रजोभ्राताप्रज्वारः
प्रत्युपस्थितः ददाहतांपुरींकृत्स्नांभ्रातुःप्रियचिकीर्षया ११तस्यांसंदह्यमानायांसपौरःसपरिच्छदः कौटुंबिकःकुटुंबिन्याउपातप्यत
सान्वयः १२यवनोपरुद्धायतनोग्रस्तायांकालकन्यया पुर्यांप्रज्वारसंसृष्टःपुरपालोऽन्वतप्यत १३नशेकेसोऽवितुंतत्रपुरुकृच्छ्रोरुवेपथुः
गंतुमैच्छत्ततोवृक्षकोटरादिवसानलात् १४शिथिलावयवोयर्हिगंधर्वैर्हृतपौरुषः यवनैररिभीराजन्नुपरुद्धोरुरोदह १५दुहितॄःपुत्रपुत्रां
श्चजामिजामातृपार्षदान् स्वत्वावशिष्टंयत्किंचिद्गृहकोशपरिच्छदम् १६अहंममेतिस्वीकृत्यगृहेषुकुमतिर्गृही दध्यौप्रमदयादीनोविप्र
योगउपस्थिते १७लोकांतरंगतवतिमय्यनाथाकुटुंबिनी वर्तिष्यतेकथंत्वेषाबालकाननुशोचती १८नमय्यनाशितेभुंक्तेनास्नाते
स्नातिमत्परा मयिरुष्टेसुसंत्रस्ताभर्त्सितेयतवाग्भयात् १९प्रबोधयतिमामज्ञंव्युषितेशोककर्शिता वर्त्मैतद्गृहमेधीयंवीरसूरपिनेष्यति
२०

दिसहितः १२यवनैरुपरुद्धान्यायतनानियस्यसः पुरपालः १३उरुबहुकृच्छ्रंतेनउरुर्वेपथुर्यस्य वृक्षकोटरादिवसर्पः १४ कंठेउपरुद्धोरुरोदघुरघुरध्वनिं
चकार १५दुहित्रादीन् दध्यावित्युत्तरेणान्वयः जामयोऽत्रस्नुषास्वत्वमात्रेणावशिष्टंभोगस्तुप्रागेवक्षीणः १६ १७ ध्यानमेवाह लोकांतरमिति १८
अनाशिते अभोजितेभर्त्सितेभर्त्सनेकृतेयतवाग्भवति १९ अज्ञमविवेकिनंमाम् व्युषितेदेशांतरंगतेगृहमेधीयंवर्त्मगृहधर्ममपिकिंनेष्यति अनुवर्तयिष्य-
तिपक्त्रमेनत् यतोवीरसूः पुत्रवतीकिंवामद्विरहमसहमानामरिष्यत्येवेत्यर्थः २० ७ ७ ७ ७ ७ ७

नविद्यते परमयनमाश्रयो येषाम् अपरायणाः पुत्राः कन्याश्च यद्वा पराश्रयाः कन्याः भिन्नानौर्येषाम् २१ अतद्दर्हणंवक्तुंतस्तस्यब्रह्मत्वात् २२ एषयदाक्षयंस्था
नंनीयमानस्तदा अनुपथाः प्राणाइंद्रियाणिच तथाचश्रुतिः तमनुत्क्रामंतंप्राणोऽनुत्क्रामतिप्राणमनुत्क्रामंतंसर्वेप्राणा अनुत्क्रामंतीति २३ प्रकृतिंमहाभूतात्म
नाम् २४ नाविदत् नसस्मारपुरः पूर्वसखायंसंतमीश्वरम् २५ अदयालुनाकाम्यकर्मसक्तयेसंज्ञप्ताः हताःअमीवंपापंक्रोर्यवा २६ शाश्वतीःसमाःआर्तिमनुभूय
२७ अंतकालेतांभार्यामेवमनसागृह्णन् स्मरन् अनंतरंविदर्भस्यवेश्मनिप्रमदोत्तमाबभूव अतःपरमस्मिन्प्रकरणेएतावदेवप्रकृतोपयोगिविवक्षितम् स्त्र्याध्याने
नस्त्रीत्वप्राप्तावपिपतिव्रताध्यानेनपूर्वदृष्टेनचधार्मिकाद्विदर्भाज्जन्माभूत् धार्मिकसंगेनचविशुद्धस्यभागवतेनमलयध्वजेनसंगोऽभूत् ततोविष्णुभ-
क्तिस्ततोवैराग्यंततस्तमेवभर्तृरूपंगुरुंपातिव्रत्यधर्मेणभजतोभगवत्प्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षइति अन्यत्तुकथाऽलंकारमात्रंतथापिकिंचिद्वृत्तिसामान्येनेहयोज

कथंनुदारकादीनादारकोर्वपरायणाः वर्तिष्यंतेमयिगतेभिन्ननावइवोदधौ २१ एवंकृपणयाबुद्ध्याशोचंतमतदर्हणम् गृहीतुंकृतधी
रेनभयनामाभ्यपद्यत २२ पशुवद्यवनैरेषनीयमानःस्वकंक्षयम् अन्वद्रवन्ननुपथाःशोचंतोभृशमातुराः २३ पुरींविहायोपगतउपरु-
द्धोभुजंगमः यदातमेवानुपुरीविशीर्णाप्रकृतिंगता २४ विकृष्यमाणःप्रसभंयवनेनबलीयसा नाविंदत्तमसाविष्टःसखायंसुहृदंपु
रः २५ तंयज्ञपशवोनेनसंज्ञप्तायेऽदयालुना कुठारैश्चिच्छिदुःक्रुद्धाःस्मरंतोऽमीवमस्यतत् २६ अनंतपारेतमसिमग्नोनष्टस्मृतिः
समाः शाश्वतीरनुभूयार्तिंप्रमदासंगदूषितः २७ तामेवमनसागृह्णन्बभूवप्रमदोत्तमा अनंतरंविदर्भस्यराजसिंहस्यवेश्मनि २८
उपयेमेवीर्यपणांवैदर्भींमलयध्वजः युधिनिर्जित्यराजन्यान्पांड्यःपरपुरंजयः २९ तस्यांसजनयांचक्रेआत्मजामसितेक्षणाम् यवी
यसःसप्तसुतान्सप्तद्रविडभूभृतः ३० एकैकस्याभवत्तेषांराजन्नर्बुदमर्बुदम् भोक्ष्यतेयद्वंशधरैर्महीमन्वंतरंपरम् ३१

थिष्यामः विदर्भस्यविशिष्टदर्भोपलक्षितस्यकर्मठस्यराजसिंहस्यधर्मेणाहिंप्रजापालनेनयज्ञादिनाचक्षत्रियाराजंतेतेषुश्रेष्ठस्यवेश्मनि २८ मलयोपलक्षितेद
क्षिणदेशेध्वजइवदर्शनीयःसहिश्रीविष्णुभक्तप्रधानोदेशःतत्रमुख्यः महाभागवतइत्यर्थः पंडानिश्चयाबुद्धिःतामर्हतीति पांड्यःसउपयेमेपुरंजनोभागवतसं
गंप्राप्तइत्यर्थः २९ आत्मजांश्रीकृष्णसेवारुचिम् तत्संगेनभगवद्धर्मेरुचिरभूदित्यर्थः असितस्यश्रीकृष्णस्येक्षणंययातास् यवीयसःसप्तसुतान् श्रवणंकी
र्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनम् अर्चनंवंदनंदास्यमिति भक्तिप्रकारान् सख्यात्मनिवेदनयोस्त्वंपदार्थज्ञानोत्तरकालत्वात् तस्यचभगवत्वेनोत्तरत्रोपदे-
क्ष्यमाणत्वादिदानीमनुत्पत्तेःसप्तेत्युक्तम् भगवद्धर्मरुच्यातच्छ्रवणकीर्तनादिकंजातमित्यर्थः द्रविडभूमिपालकान् द्रविडभूमिर्हिश्रवणादिभक्तिसेवस्फुर-
क्षितास्तीतिप्रसिद्धम् ३० अर्बुदमितिश्रवणादीनांप्रत्येकमनेकेप्रकाराअभवन्नित्यर्थः तदुक्तम् भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यतइति येषांवंशधरैः
यतःप्रवृत्तैःसंप्रदायभेदैःकृत्स्नामहीमन्वंतरंततःपरंचभोक्ष्यते अविद्याकामकर्मभ्योपरिरक्षिष्यते ३१

एवंपरोक्षत्वेनोक्तमर्थंव्याख्यायसर्वकथातात्पर्यमाह एवमित्यादिविरमक्रमेणेत्यंतेन अधिदैविकादिभिर्दुःखैःक्लिश्यमानोममाहमितिदेहेशतंवर्षाणिशेतेवर्ततइ
तिद्वयोरन्वयः२४ अशनापिपासादीन्प्राणधर्मान् अंधत्वादीनिंद्रियधर्मान्कामादीन्मनोधर्मांश्चनिर्गुणोप्यात्मन्यध्यस्यकामलवान् विषयसुखलेशान्ध्यायन्क
र्मकृत् २५ततःकिमतआह यदेतिद्वाभ्याम् स्वदृक्प्रकाशकस्वभावोपि २६ शुक्लंसात्विकं कृष्णंतामसंलोहितंराजसम् यथाकर्मतथाजायते २७ तदेवाह शुक्लादिति-
द्वाभ्याम् प्रकाशोभूयिष्ठोयेषुदुःखमुदर्कमुत्तरफलंयेषुक्रियया आयासोयेषुतान्लोहितान् तमः शोकावुत्कटौयेषुतान् कृष्णादितिज्ञेयम् २८नोभयनपुंसकं
यथाकर्मगुणंकर्मगुणावनतिक्रम्य २९तेषुदैववशेनसुखदुःखेप्राप्नोतीतिसदृष्टांतमाह द्वाभ्याम् क्षुधापरीतोव्याप्तःसारमेयःश्वादंडंदंडेनताडनम् ३०कामव्या
प्तआशयोयस्य ३१ननुतर्हिसुखस्यसंभवात्दुःखस्यचप्रतीकारसंभवान्नैकांततोहेयत्वंतत्राह दुःखेष्विति दुःखस्यप्रतीकारस्तावन्नास्तिस्याच्चेत्तस्यतस्य

एवंबहुविधैर्दुःखैर्दैवभूतात्मसंभवैः क्लिश्यमानःशतंवर्षंदेहेदेहीतमोवृतः २४ प्राणेंद्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्यनिर्गुणः शेतेकामल
वान्ध्यायन्ममाहमितिकर्मकृत् २५यदात्मानमविज्ञायभगवंतंपरंगुरुम् पुरुषस्तुविषज्जेतगुणेषुप्रकृतेःस्वदृक् २६गुणाभिमानी
सतदाकर्माणिकुरुतेऽवशः शुक्लंकृष्णंलोहितंवायथाकर्माभिजायते २७शुक्लात्प्रकाशभूयिष्ठान्लोकानाप्नोतिकर्हिचित् दुःखोदर्का
न्क्रियायासांस्तमःशोकोत्कटान्क्वचित् २८क्वचित्पुमान्क्वचिच्चस्त्रीक्वचिन्नोभयमंधधीः देवोमनुष्यस्तिर्यग्वायथाकर्मगुणंभवः २९क्षुत्प
रीतोयथादीनःसारमेयोगृहंगृहम् चरन्विंदतियद्दिष्टंदंडमोदनमेववा ३०तथाकामाशयोजीवउच्चावचपथाभ्रमन् उपर्यधोवामध्येवा
यातिदिष्टंप्रियाप्रियम् ३१दुःखेष्वेकतरेणापिदैवभूतात्महेतुषु जीवस्यनव्यवच्छेदःस्याच्चेत्तत्तत्प्रतिक्रिया ३२यथाहिपुरुषोभारंशिरसागु
रुमुद्वहन् तंस्कंधेनसआधत्तेतथासर्वाःप्रतिक्रियाः ३३ नैकांततःप्रतीकारःकर्मणांकर्मकेवलम् द्वयंह्यविद्योपसृतंस्वप्नेस्वप्नइवानघ ३४
अर्थेह्यविद्यमानेपिसंसृतिर्ननिवर्तते मनसालिंगरूपेणस्वप्नेविचरतोयथा ३५अथात्मनोर्थभूतस्ययतोनर्थपरंपरा संसृतिस्तद्व्यव
च्छेदोभक्त्यापरमयागुरौ ३६वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःसमाहितः सध्रीचीनेनवैराग्यंज्ञानंचजनयिष्यति ३७ छ छ

प्रतिक्रिया तथापित्रिविधेषुदुःखेषुमध्येएकतरेणापिदुःखेनव्यवच्छेदोवियोगोनास्ति ३२प्रतिक्रियाणामपिदुःखरूपत्वादितिसदृष्टांतमाह यथाहीति ३३दुःखस्यमूल-
भूतानितुकर्माणिप्रतिक्रियादिकर्मभिर्नैवनिवर्तंतइत्याह नैकांततः अत्यंतंसवासनम् केवलंज्ञानरहितम् अविद्योपसृतंप्राप्तम् अतोविरोधाभावान्ननिवर्तकत्वमिति
भावः अत्रदृष्टांतःस्वप्नेदृष्टःस्वप्नःप्रबोधंविनायथानस्वप्नमत्यंतंनप्रतिकरोतीत्यर्थः ३४ ननुतर्हिअज्ञानविलसितत्वेनसंसृतिहेतोर्देहादेरप्यसत्वात्किंतन्निवर्तनप्र
यासेनतत्राह अर्थेहीति लिंगरूपेणउपाधिभूतेन ३५तदेवंसंसृतिप्रकारमुक्त्वातन्निवृत्तिप्रकारमाह अथतस्मात्पुरुषार्थभूतस्यैवात्मनः यतोऽज्ञानान्मनसोवा-
अनर्थपरंपरारूपासंसृतिर्भवति तस्याःव्यवच्छेदोगुरुरूपेवासुदेवेभक्त्यैव ३६ननुसंसृतिनिवृत्तिर्वैराग्यपूर्वकात्ज्ञानादेवनतुभक्त्या नरातिशोकमात्म-
विदित्यादिश्रुतेस्तत्राह वासुदेवइति सध्रीचीनेनसमीचीनेनप्रकारेण ३७ छ छ छ छ छ छ छ

नन्वसौमहाफलोभक्तियोगः कथंस्यादत आह सतुअच्युतस्यकथामाश्रित्यवर्तमानोचिरात्स्यात् कस्यस्यात्तदाह शृण्वतः अधीयानस्य ३८कुत्रस्यात्तदाह यत्रे ति भगवतोगुणानुकथनेश्रवणेचव्यग्रंसत्वरंचेतोयेषांते ३९ननुसत्संगमंतरेणस्वयमेवकथाचिंतनादिनाभक्तिर्भवेदेवेत्याशंक्याहद्वाभ्याम् तस्मिन्स्थानेमहद्भि र्मुखरिताः कीर्तिताः मधुभिद्श्चरित्रमेवपीयूषंतदेवशिष्यतइतिशेषोयास्वसारांशरहितशुद्धामृतवाहिन्यइत्यर्थः अवितृषः अलंबुद्धिशून्याः संतः गाढैः सावधा नैः कर्णैर्येताः सरितः पिबंतिसेवंते अनेनशब्देनलक्षणालक्ष्यते अशनादयस्तान्नस्पृशंतिभक्तिरसिकान्नबाधंतइत्यर्थः ४०सत्संगमंतरेणस्वयमेवकथाचिंतनादिना रसावेशाभावात्क्षुत्पिपासाद्यभिभूतस्यभक्तिर्नसंभवतीत्याह एतैरिति ४१भगवदनुग्रहमंतरेणनतुकस्यापिज्ञानसंभवइतिकैमुत्यन्यायेनाह चतुर्भिः प्रजा पतिर्ब्रह्मा ४२मदंताः अहंनारदोअंतेयेषाम् ४३वाचांपतयोपिविद्यासमाधिभिरुपायैः पश्यंतोविचिन्वंतोपिपश्यंतंसर्वसाक्षिणंनपश्यंति ४४कुतइत्यतआह

सोचिराद्देवराजर्षेस्याद्च्युतकथाश्रयः शृण्वतःश्रद्दधानस्यनित्यदास्यादधीयतः ३८ यत्रभागवताराजन्साधवोविशदाशयाः भगवद्गुणा- नुकथनश्रवणाव्यग्रचेतसः ३९ तस्मिन्महन्मुखरितामधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितःपरितःस्रवंति ताये पिबंत्यवितृषोनृपगाढक र्णैस्तान्नस्पृशंत्यशनतृड्भयशोकमोहाः ४० एतैरुपद्रुतोनित्यंजीवलोकःस्वभावजैः नकरोतिहरेर्नूनंकथामृतनिधौरतिम् ४१ प्रजापतिपतिःसाक्षाद्भगवान्गिरिशोमनुः दक्षादयःप्रजाध्यक्षानैष्ठिकाःसनकादयः ४२ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहः क्रतुः भृगुर्वसिष्ठइत्येतेमदंताब्रह्मवादिनः ४३ अद्यापिवाचस्पतयस्तपोविद्यासमाधिभिः पश्यंतोपिनपश्यंतिपश्यंतंपरमेश्व रम् ४४ शब्दब्रह्मणिदुष्पारेचरंतउरुविस्तरे मंत्रलिंगैर्व्यवच्छिन्नंभजन्तोनविदुःपरम् ४५ यदायमनुगृण्हातिभगवानात्मभा वितः सजहातिमतिंलोकेवेदेचपरिनिष्ठिताम् ४६ तस्मात्कर्मसुबर्हिष्मन्नज्ञानादर्थकाशिषु मार्थदृष्टिंकृथाःश्रोत्रस्पर्शिष्वस्पृष्ट वस्तुषु ४७ स्वलोकंनविदुस्तेवैयत्रदेवोजनार्दनः आहुर्धूम्रधियोवेदंसकर्मकमतद्विदः ४८ छ छ छ

शब्दब्रह्मणिवेदेऊरुर्विस्तरोयस्य अर्थतोपिपारशून्येतस्मिन् वर्तमानाः मंत्राणांलिंगैर्वज्रहस्तत्वादिगुणयुक्तविविधदेवताभिधानसामर्थ्यैःपरिच्छि न्नमेवेंद्रादिरूपंतत्तत्कर्माग्रहेणभजंतः परंपरमेश्वरंनविदुः ४५ तर्ह्यन्यःकोनामकर्माद्याग्रहंहित्वापरमेश्वरमेवभजेदित्यतआह यदायमनुगृण्हाति- अनुग्रहहेतुः आत्मनिभावितः सन् सतदालोकेलोकव्यवहारेवेदेचकर्ममार्गेपरिनिष्ठितांमतिंत्यजति ४६ अर्थकाशिषुपरमार्थत्वेनप्रकाशमानेषुउरु षार्थबुद्धिंमाकृथाः प्ररोचनायकेवलंश्रोत्रप्रियेषुनस्पृष्टंवस्तुयैः ४७ ननुवेदेनस्वर्गादिसाधनत्वेनोक्तानिकर्माणीतिवेदवादिनोवदंति कथमस्पृष्टवस्तु त्वमुच्यतेतत्राह येधूम्रधियोमलिनबुद्धयः सकर्मकंकर्मपरंवेदमाहुस्तेअतद्विदः अवेदज्ञाः यतस्तेस्वंस्वरूपभूतंलोकमात्मतत्त्वंवेदतात्पर्यगोचरं- नविदुःयत्रदेवोस्ति ४८ श्रीगोपालकृष्णाभ्यांनमः छ छ छ छ छ छ छ

स्पृष्टः अभिभूतः अतो न विद्यते श्रुते ब्रह्मत्वे स्मृतिर्यस्य ५९ तत्वमुपदिशति तत्वमिति चतुर्भिः स्फुटत्वात् नवद्वारेपुरे यया रुद्धो ऽसि तस्याः ६० पुमांसं पूर्वजन्मनि
यद् न्यथा इदानीं च सतीं श्रेष्ठां स्त्रियं यन्मन्यसे एषा मायायतस्तदुभयमपि वस्तुतो नास्ति यस्मादावां हंसौ शुद्धौ नौ आवयोर्वक्ष्यमाणां गतिं स्वरूपं पश्य ६१
तत्वं पदार्थयोश्चिदंशेनैक्यमाह अहमेव भवान् उपचारं वारयति न चान्य इति व्यतिहारोपदेशः उक्ताभिप्रायः छिद्रमन्तरम् ६२ तर्हि कथं भावयोरज्ञत्वसर्वज्ञत्वादि
भेदस्तत्राह यथेति आत्मानं देहमादर्शे निर्मलं महान्तं स्थिरं चावेक्षेत परस्य चक्षुषि तद्विपरीतम् विद्याविद्योपाधिकृतो धर्मभेद इत्यर्थः ६३ एवं नारद वाक्यं एवमम-
मुना प्रकारेण समानः सोहंसः क्षेत्रज्ञः हंसेन परमात्मना बोधितः सन् स्वस्थः आत्मनि स्थितः सन् चिरं ध्यात्वा तव्यभिचारेणेश्वरावियोगेन विषयाभिलाषवुत्स्यान
ष्टां स्मृतिमहं ब्रह्मास्मीति ज्ञानं पुनः प्रापवान् ६४ कथामात्रमिति बुद्धिं वारयति बर्हिष्मन्निति पारोक्ष्येण राजकथामिषेण तत्र हेतुः यद्यस्मात् हे बर्हिष्मन् प्राचीनबर्हिः

तस्मिंस्त्वं रामया स्पृष्टो रममाणो ऽश्रुतस्मृतिः तत्संगादीदृशीं प्राप्तो दशां पापीयसीं प्रभो ५९ न त्वं विदर्भदुहिता नायं वीरः सुहृत्तव नपति-
स्त्वं पुरंजन्या रुद्धो नवमुखे यया ६० माया ह्येषा मया सृष्टा यत्पुमांसं स्त्रियं सतीम् मन्यसे नोभयं यद्वै हंसौ पश्यावयोर्गतिम् ६१ अहं भवान्न
चान्यस्त्वं त्वमेवाहं विचक्ष्व भोः न नौ पश्यन्ति कवयश्छिद्रं जातु मनागपि ६२ यथा पुरुष आत्मानमेकमादर्शचक्षुषोः द्विधाभूतमवेक्षेत तथैवां
तरमावयोः ६३ एवं स मानसो हंसो हंसेन प्रतिबोधितः स्वस्थस्तद्व्यभिचारेण नष्टामाप पुनः स्मृतिम् ६४ बर्हिष्मन्नेतदध्यात्मं पारोक्ष्येण प्रद-
र्शितम् यत्परोक्षप्रियो देवो भगवान् विश्वभावनः ३५ इति श्रीभागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे पुरंजनोपाख्याने अष्टाविंशतितमो ऽध्या
यः २८ प्राचीनबर्हिरुवाच भगवंस्ते वचो ऽस्माभिर्न सम्यगवगम्यते कवयस्तद्विजानंति न वयं कर्ममोहिताः १ नारद उवाच
पुरुषं पुरंजनं विद्याद्यद्व्यनक्त्यात्मनः पुरः एकद्वित्रिचतुष्पादं बहुपादमपादकम् २ यो विज्ञाताहृतस्तस्य पुरुषस्य सखेश्वरः यन्न विज्ञायते
पुंभिर्नामभिर्वा क्रियागुणैः ३ यदा जिघृक्षन् पुरुषः कार्त्स्न्येन प्रकृतेर्गुणान् नवद्वारं द्विहस्तांघ्रि तत्रामन्युत साध्विति ४ बुद्धिं तु प्रमदां विद्यान्म
माहमिति यत्कृतम् यामधिष्ठाय देहे ऽस्मिन्पुमान् भुंक्ते ऽक्षिभिर्गुणान् ५ सखाय इंद्रियगणा ज्ञानं कर्म च यत्कृतम् सख्यस्तद्वृत्तयः
प्राणः पंचवृत्तिर्यथोरगः ६ बृहद्बलं मनो विद्यादुभयेंद्रियनामकम् पंचालाः पंच विषया यन्मध्ये नवखं पुरम् ७ ⁂ ⁂

एतद्राजकथामिषेणात्मकथा प्रदर्शिता यस्माद्देवः श्रीनारायणः परोक्षप्रियः साक्षादात्मज्ञानकथनेनेन न वचनेनासिकथा नायातीति भावः ६५ इति चतुर्थे ऽ
ष्टाविंशो ऽध्यायः २८ ऊनत्रिंशे परोक्षार्थव्याख्यानेनोपसंहृतम् स्त्रीसंगतो भवस्त्रीशसंगान्मुक्तिरिति स्फुटम् १ कवयः अध्यात्मविदः १ व्यनक्ति लिंगयति
चेतनीकरोतीत्यर्थः यद्वा व्यनक्ति प्रकटयति तनश्च स्वकर्मणा पुरं जनयतीति पुरंजन पदं व्याख्यातं भवति एकद्व्यादयः पादा यस्य २ अविज्ञातशब्देनाहृतः व्याहृ
तः उक्तो यः स ईश्वरः अविज्ञातनामनिरुक्तिः यद्यस्मात्पुंभिर्नामादियोगेन न विज्ञायते ३ तत्र तेषु पुरेषु मध्ये ४ अक्षिभिरिंद्रियैः ५ पंचवृत्तित्वात् पंचशिराः
सर्प इव प्राणः ६ एकादशमहाभट इति अनेन एकादशो महाभटो नायक इत्युक्तः तं दर्शयति बृहद्बलं यस्य तन्मनः नवखानि द्वाराणि यस्य ७ ⁂ ⁂

क्रमसारव इत्यादेरर्थं संक्षेपेणाह यस्मादिंद्रियसंयतः स आत्मा नाभिर्द्वाभिर्बहिर्यातीति ८ पुरः पूर्वभागे कृताः ९ नेत्रे इति रूपमिति चक्षुषेति खद्योतादीनां व्या-
ख्यानम् शेषोऽनुवादः ईश्वरः पुरंजनः १० नास्ये इति व्याख्या अवधूनोतीत्यवधूतो वायुः तदात्मकेनोच्छ्वासेन सहैकस्थानत्वात् घ्राणोऽवधूतः आस्यमिति व्याख्या रस
ज्ञविपणान्वित इत्यत्र रसज्ञशब्दनिर्दिष्टस्य रसविदित्यनुवादः रस इति व्यास्या रसनेंद्रियमित्यर्थः विपणो वाग्रसविद्रस इत्येव पाठः आर्षत्वान्न दोषः ११ अंधः
अन्नम् १२ १३ ग्रामकमित्यस्यानुवादः ग्रामिणां रातिरिति तस्य व्याख्या व्यवाय इति १४ १५ विषूचीनपदार्थानुवादो विषूचिरिति तद्गुणैर्मनोगुणैस्तमः सत्वरजो-
भिः १६ महिषी यद्यदीहेतेत्यादेरर्थं संगृह्याह यथा यथा बुद्धिः स्वप्ने विक्रियते जाग्रति विकरोति वा इंद्रियाणि परिणमयति तस्या गुणैरक्तोऽलिप्त आत्मा तथा तथा तस्या

अक्षिणी नासिके कर्णौ मुखं शिश्नगुदाविति । द्वे द्वे द्वारौ बहिर्याति यस्तदिंद्रियसंयुतः ८ अक्षिणी नासिके आस्यमिति पंच पुरः कृताः दक्षि
णा दक्षिणः कर्ण उत्तरा चोत्तरः स्मृतः ९ पश्चिमे इत्यधो द्वारौ गुदं शिश्नमिहोच्यते खद्योताविर्मुखी चात्र नेत्रे एकत्र निर्मिते रूपं विभ्राजितं तया
ऽविचष्टे चक्षुषेश्वरः १० नलिनी नालिनी नासे गंधः सौरभ उच्यते घ्राणोऽवधूतो मुख्यास्यं विपणो वाग्रसविद्रसः ११ आपणो व्यवहारो
ऽत्र चित्रमंधो बहूदनम् पितृहूर्दक्षिणः कर्ण उत्तरो देवहूः स्मृतः १२ प्रवृत्तं च निवृत्तं च शास्त्रं पंचालसंज्ञितम् पितृयानं देवयानं श्रोत्राच्छ्रुतधरा
द्व्रजेत् १३ आसुरी मेढ्रमर्वाक्कद्वार्व्यवायो ग्रामिणां रतिः उपस्थो दुर्मदः प्रोक्तो निर्ऋतिर्गुद उच्यते १४ वैशसं नरकं पायुर्लुब्धकोऽन्धौ तु मे शृणु
हस्तपादौ पुमांस्ताभ्यां युक्तो याति करोति च १५ अंतःपुरं च हृदयं विषूचिर्मन उच्यते तत्र मोहं प्रसादं वा हर्षं प्राप्नोति तद्गुणैः १६ यथा यथा विक्रिय
ते गुणाक्तो विकरोति वा तथा तथोपद्रष्टात्मा तद्वृत्तीरनुकार्यते १७ देहो रथस्त्विंद्रियाश्वः संवत्सररयोऽगतिः द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजः पंचा
सुबंधुरः १८ मनोरश्मिर्बुद्धिसूतो हृन्नीडो द्वंद्वकूबरः पंचेंद्रियार्थप्रक्षेपः सप्तधातुवरूथकः १९ आकूतिर्विक्रमो बाह्यो मृगतृष्णां प्रधाव
ति एकादशेंद्रियचमूः पंचसूनाविनोदकृत् संवत्सरश्चंडवेगः कालो येनोपलक्षितः २० तस्याहानीह गंधर्वा गंधर्व्यो रात्रयः स्मृताः हर-
न्त्यायुः परिक्रान्त्या षष्ट्युत्तरशतत्रयम् २१ कालकन्या जरा साक्षाल्लोकस्तां नाभिनंदति स्वसारं जगृहे मृत्युः क्षयाय यवनेश्वरः २२ आधयो
व्याधयस्तस्य सैनिका यवनाश्चराः भूतोपसर्गाशुरयः प्रज्वारो द्विविधज्वरः २३

वृत्तीः दर्शनस्पर्शनाद्याः केवलमुपद्रष्टैव सन् बलादनुकार्यते १७ आ-
शुगामित्येतद्व्याचष्टे संवत्सरस्य वेगः प्रतिहतो रयो वेगः प्रतीतितो यस्य स संवत्सररयः वस्तुतस्तु अगतिः स्वमशरीरादेर्बुद्ध्यावेव वितत्वेन देशांतरगत्यभावात् पा
ठांतरे संवत्सरश्च तत्कृतं वयश्च ताभ्यां गतिर्यस्येति द्वीषमित्यस्य व्याख्यानारदेन कृता द्विचक्रमित्यस्य व्याख्या द्विकर्मचक्र इति त्रिगुणध्वज इति त्रिवेणुपदव्या
ख्या १८ पंचप्रहरणमित्येतद्व्याचष्टे पंचेंद्रियार्थप्रक्षेप इति १९ पंचेंद्रियैः सूनाविनोदमिवान्यायेन विषयसेवां करोतीति पंचसूनाविनोदकृत् अनेन च चारमृग
यां तत्रेत्यादि व्याख्यातम् २० परिक्रान्त्या परिक्रमणेन २१ भगिनीत्वेन जगृहे लोकानां क्षयाय २२ चराः संचारिणः भूतानामुपसर्गे पीडायामाशुरयो मृत्युहेतुः रयो
वेगो यस्य प्रज्वारस्येति प्रशब्दव्याख्या पाठांतरे भूतलुंठना अरयः अनेन चारिभिरुपरुद्ध इत्यरिपदं व्याख्यातम् द्विविधः शीतोष्णरूपेण प्रवेशनिर्गमभेदात् २३

तेनहेतुनास्यलिंगिनोवासनाश्रयस्यजीवस्यतादृशंतदनुभवादियुक्तंपूर्वदेहसंभवंश्रद्धस्वनिश्चयेनमन्यस्व नत्वननुभूतोऽर्थोमनः स्वप्नेमनसिस्फुरितुमर्हति ६५
किंचमनोवृत्त्यैवपूर्वापराणिशुभाशुभानिमित्तानिशरीराणिज्ञायंतइत्याह मनएवेति भद्रंत इतिसम्यगवधानार्थमाशिषाभिनंदति भविष्यतउद्भवं प्राप्स्यतः नभ-
विष्यतः नीचत्वंप्राप्स्यतोपिभावीनिरूपाणिशंसति मनएवौदार्यकार्पण्यादिवृत्तिभिः पूर्वमप्येवमेवासीत्पश्चादप्येवमेवभविष्यतीतिज्ञापयतीत्यर्थः ६६ ननु
कदाचिद्दर्शनानर्हमपिस्वप्ने प्रतीयते यथापर्वताग्रेसमुद्रः दिवानक्षत्राणि स्वशिरश्छेदइत्यादि तत्राह अदृष्टमिति अन्यदेशाश्रयंसमुद्रादिकंपर्वताग्रे-
निशाश्रयंनक्षत्रादिकंदिवा अभ्यंगादिक्रियाश्रयंस्वशिरश्छेदनादिनिद्रादिदोषेणहितथाप्रतीयतइत्यनुमंतव्यम् परस्यापितदनुपपत्तेरुक्तत्वादितिभावः ६७
ननुदरिद्रः क्वचिदात्मानंमहाराजंपश्यति तत्कथमसंभावितसंगच्छेत तत्राह सर्वइति आयांतिभोग्यत्वेन प्राप्नुवंतियांतिचभोगानंतरम् यदिचकश्चिदमनाभ-
वेत्तर्ह्येवंनस्यात् नत्वेतदस्तीत्याह सर्वेसमनसइतिअतः सर्वेषांसमनस्कत्वान्मनसिचसर्वार्थानांक्रमेणप्रवेशान्नात्यंतादृष्टचरः कस्यापिकश्चिदर्थोस्तीत्यर्थः
६८ तदेवंसर्वैरपिसर्वेर्थाः क्रमेणदृश्यंतइत्युक्तम् इदानींयुगपदपिसर्वदर्शनंकदाचिद्भवतीत्याह सत्त्वैकनिष्ठेभगवत्पार्श्ववर्तिनिभगवद्ध्यानपरेमनसिइदंविश्व-

तेनास्यतादृशंराजन्लिंगिनोदेहसंभवम् श्रद्धत्स्वाननुभूतोर्थोनमनःस्प्रष्टुमर्हति ६५ मनएवमनुष्यस्यपूर्वरूपाणिशंसति भविष्यतश्चभ-
द्रंतेतथैवनभविष्यतः ६६ अदृष्टमश्रुतंचात्रक्वचिन्मनसिदृश्यते यथातथानुमंतव्यंदेशकालक्रियाश्रयम् ६७ सर्वेक्रमानुरोधेनमनसीं-
द्रियगोचराः आयांतिवर्गशोयांतिसर्वेसमनसोजनाः ६८ सत्त्वैकनिष्ठेमनसिभगवत्पार्श्ववर्तिनि तमश्चंद्रमसीवेदमुपरज्यावभासते
६९ नाहंममेतिभावोयंपुरुषेव्यवधीयते यावद्बुद्धिमनोक्षार्थगुणव्यूहोह्यनादिमान् ७० सुप्तिमूर्छोपतापेषुप्राणायनविघाततः नेहते
हमितिज्ञानंमृत्युप्रज्वारयोरपि ७१ गर्भेबाल्येप्यपौष्कल्यादेकादशविधंयदा लिंगंनदृश्यतेयूनःकुह्वांचंद्रमसोयथा ७२ अर्थेह्यविद्य-
मानेपिसंसृतिर्ननिवर्तते ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेनर्थागमोयथा ७३

मुपरज्यसंगमिवप्राप्यावभासतेप्रतीत्यनर्हस्यापिकदाचित्प्रतीतौदृ-
ष्टांतः चंद्रमसिउपरज्यतमः राहुरिवतदिदंशुद्धेमनसिसर्वविषयस्फुरणंयोगिप्रत्यक्षमितिप्रसिद्धम् ६९ तदेवंस्थूलदेहनाशेपिलिंगदेहस्यानाशादन्यःकर्ताभोक्ते-
तिदोषोनास्तीत्युक्तंतत्रैवंशंकते ननुलिंगदेहस्यस्थूलदेहद्वारेणैवकर्तृत्वभोक्तृत्वेनतुकेवलस्यतत्रकदाचित्स्थूलदेहाभावेजीवस्यकर्तृत्वभोक्तृत्वाभावान्मुक्तिः
प्रसज्येततत्राह अहंममेतिभावः स्थूलदेहसंबंधःपुरुषेजीवेनव्यवधीयते नविच्छिन्नोभवति किंपर्यंतम् बुध्यादीनांव्यूहः परिणामोलिंगंयावदस्तिअना-
दिमान् अनादिःसन् ७० स्वापादावहंकाराद्यभावात्तद्विच्छेदमाशंक्याह द्वाभ्याम् सुप्त्यादिषुउपतापः इष्टवियोगादिदुःखंतेषुअहमितिज्ञानमहंकारः नेह-
तेनप्रकाशते प्राणायतनानामिंद्रियाणांविघातात् इंद्रियैरहंकारास्पदवस्तुग्रहणेह्यहंकारःस्फुरतिनान्यथेत्यर्थः ७१ अपौष्कल्यादसंपूर्णत्वात्प्राणायतना-
नामितिशेषः यूनस्तरुणस्ययदेकादशविधमेकादशेंद्रियैःस्फुटंलिंगमहंकरणंतन्नदृश्यतेगर्भादावितिसतोऽप्यनभिव्यक्तौदृष्टांतः कुह्वाममावास्यायांचंद्रमसो
लिंगंरूपमिव ७२ तस्मादहंकारास्पदस्यस्थूलदेहस्याविच्छेदाद्युक्तभूतार्थाभावेपिसंसृतिनिवृत्तिर्नास्तीत्याह अर्थेहीति ७३ ५ ५

यावल्लिंगंस्थूलदेहाविच्छेदात्संसारानिवृत्तिरित्येतत्प्रपंचयति एवमितिसार्द्धैस्त्रिभिः पंचविधंपंचतन्मात्रात्मकं त्रिवृत्त्रिगुणंषोडशविकारात्मनाविस्तृतम् ७४ ७५ नन्वेकंदेहंविसृज्यदेहांतरप्रवेशात् पूर्वविदेहत्वात्स्यादेवेत्यतआह यथेति नापयाति पूर्वंतृणस्यात्यागात् अपयातिचतृणांतरधारणात् तथाप्राक्देहाभिमतिंनत्य- जेत् म्रियमाणोपि ७६ अन्यंदेहम् कर्मणांप्राक्देहारंभकाणांव्यवधानेनविच्छेदेनसमाप्त्याप्रकरणार्थमुपसंहरति मनएवेति भवभावनंसंसारहेतुः ७७ कथंस तितदाह यदेति चरितान्उपभुक्तान् यतः कर्मणिसति नन्वसंगस्यकुतः कर्मतत्राह अविद्यायांसत्याम् अनात्मनोदेहादेः कर्मणिबंधोभवति ७८ विश्वस्थित्या- दयोयतोहरेर्भवंति ७९ हंसयोर्जीवेश्वरयोः ८० पुत्रानादिश्येति पुत्राणामादेशंमंत्रिणामग्रेकथयित्वा कपिलाश्रमंगंगासागरसंगमम् ८१ ८२ ८३ आ

एवंपंचविधंलिंगंत्रिवृत्षोडशविस्तृतम् एषचेतनयायुक्तोजीवइत्यभिधीयते ७४ अनेनपुरुषोदेहानुपादत्तेविमुंचति हर्षंशोकंभयंदुः खंसुखंचानेनविंदति ७५ यथातृणजलूकेयंनापयात्यपयातिच नत्यजेन्म्रियमाणोपिप्राग्देहाभिमतिंजनः ७६ यावदन्यंनविंदेतव्यव धानेनकर्मणाम् मनएवमनुष्येंद्रभूतानांभवभावनम् ७७ यदाक्षैश्चरितान्ध्यायन्कर्माण्याचिनुतेऽसकृत् सतिकर्मण्यविद्यायांबं धःकर्मण्यनात्मनाम् ७८ अतस्तदपवादार्थंभजसर्वात्मनाहरिम् पश्यंस्तदात्मकंविश्वंस्थित्युत्पत्त्यप्ययायतः ७९ मैत्रेयउवाच भागवतमुख्योभगवान्नारदोहंसयोर्गतिम् प्रदर्श्यह्यमुमामंत्र्यसिद्धलोकंततोगमत् ८० प्राचीनबर्हीराजर्षिःप्रजासर्गाभिरक्षणे आदिश्यपुत्रानगमत्तपसेकपिलाश्रमम् ८१ तत्रैकाग्रमनाधीरोगोविंदचरणांबुजम् विमुक्तसंगोनुभजन्भक्त्यातत्साम्यतामगात् ८२ एतदध्यात्मपारोक्ष्यंगीतंदेवर्षिणानघ यःश्रावयेद्यःशृणुयात्सलिंगेनविमुच्यते ८३ एतन्मुकुंदयशसाभुवनंपुनानंदेवर्षिवर्य मुखनिःसृतमात्मशौचम् यःकीर्त्यमानमधिगच्छतिपारमेष्ठ्यंनास्मिन्भवेभ्रमतिमुक्तसमस्तबंधः ८४ अध्यात्मपारोक्ष्यमिदंमया धिगतमद्भुतम् एवंस्त्रियाश्रमःपुंसश्छिन्नोमुत्रचसंशयः ८५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेप्रा- चीनबर्हिनारदसंवादोनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ विदुरउवाच येत्वयाभिहिताब्रह्मन्सुताःप्राचीनबर्हिषः तेरुद्रगीतेनहरिं सिद्धिमापुःप्रतोष्यकाम् १ किंबार्हस्पत्येहपरत्रवाथकैवल्यनाथप्रियपार्श्ववर्तिनः आसाद्यदेवंगिरिशंयदृच्छयाप्रापुःपरंनूनमथप्र चेतसः २

त्मशौचंमनःशोधकंपारमेष्ठ्यंसर्वोत्कृष्टफलप्रदम् ८४ स्त्रीबुद्धिस्तत्सहितस्याश्रमोहंकारश्छिन्नोभवति अमुत्रकर्मफलभोगः कथमिति संशयःछिन्नः ८५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेटीकायामेकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ प्रसंगात्पंचभिःप्रोक्तं वृत्तंप्राचीनबर्हिषः वर्ण्यतेचपुनर्द्वाभ्यां प्रस्तुतंतत्प्रचेतसाम् १ तत्रत्रिंशेतपस्तुष्टादीशाल्लब्धवरास्ततः आगत्यवार्क्षींमुद्वाह्यराज्यंचक्रुरितीर्यते २ हरिंप्रतोष्य कांसिद्धिमापुः १ हेबार्हस्पत्य क- स्यांचिद्विद्यायां बृहस्पतेर्मैत्रेयः शिष्यइति ज्ञातव्यम् तेयदृच्छयागिरिशंप्राप्यतस्यैवकैवल्यनाथप्रियस्यगिरिशस्यपार्श्ववर्तिनः तदनुगृहीताः संतो- नूनंपरंमोक्षंप्रापुरेवततः पूर्वंतु इहाथवापरत्रकिंप्रापुः २ ७ ७ ७ ७ ७

त्वंतुमहामूर्खइत्याह आस्तीर्येति बृहद्धाह्वइपशवधात्मानीयज्वाहमित्यहंकारी अतस्तब्धःअविनीतःसन् कर्मनावैषि परंविद्यास्वरूपम् तच्चनवेत्सिनारदःस्व
स्वयंकृपयातद्द्वयंनिरूपयति हरिंतोषयतीतिहरितोषंयत्तदेवकर्मययातस्मिन् हरौमतिर्भवतिसैवविद्यामहाफलत्वात् ४९ कुतइत्यपेक्षायांहरेःपरमफलत्वंदर्श
यन्नाहद्वाभ्याम् हरिर्देहभृतामात्माईश्वरश्च तत्रहेतुः स्वयंस्वातंत्र्येणप्रकृतिः कारणमतस्तेषांतत्पादमूलमेवशरणमाश्रयः यतः यस्मिन् ५० नचतद्भज-
नेअन्यभजनइवदुःखंभयंचेत्याह सवाइति इतियोवेदसएवविद्वान् गुरुरेवहरिश्च उक्तमुपसंहरति ५१ एवंभवतःप्रश्नःसंछिन्नःपरिहृतः तदेवमात्मनोबं
धमोक्षप्रकारेकथारूपेणकथितेऽपिनातिनिर्विण्णचित्तपुत्रागमनंप्रतीक्षमाणंसंतंतत्क्षणमेवमहाभयकंपितसकलगात्रंगृहान्निर्वासयितुंहरिणारूपकमाह-
अत्रेतियदतोमेवचःशृणु ५२ क्षुद्रमल्पंचरतीतितथातम् अलुकृस्त्रमनसांपुष्पाणांशरणेआश्रमेवाटिकायांमिथित्वामिथःपरस्परंस्त्रियासहमिलित्वातत्रै

आस्तीर्यदर्भैःप्रागग्रैःकात्स्न्येनक्षितिमंडलम् स्तब्धोबृहद्बधान्मानीकर्मनावैषियत्परम् तत्कर्महरितोषंयत्साविद्यातन्मतिर्यया ४९
हरिर्देहभृतामात्मास्वयंप्रकृतिरीश्वरः तत्पादमूलंशरणंयतःक्षेमोनृणामिह ५० सवैप्रियतमश्चात्मायतोनभयमण्वपि इतिवेदस
वैविद्वान्योविद्वान्सगुरुर्हरिः ५१ नारदउवाच प्रश्नएवंहिसंछिन्नोभवतःपुरुषर्षभ अत्रमेवदतोगुह्यंनिशामयसुनिश्चि
तम् ५२ क्षुद्रंचरंसुमनसांशरणेमिथित्वारक्तंषडंघ्रिगणसामसुलुब्धकर्णम् अग्रेवृकानसुतृपोविगणय्ययांतंपृष्ठेमृगंमृगयलु
लुब्धकबाणभिन्नम् ५३ सुमनसःसमधर्माणांस्त्रीणांशरणआश्रमेपुष्पमधुगंधवत्क्षुद्रतमंकाम्यकर्मविपाकजंकामसुखलव
जैव्होपस्थादिविविन्वंतंमिथुनीभूयतदभिनिवेशितमनसंषडंघ्रिगणसामगीतवदतिमनोहरवनितादिजनालापेष्वतितरामतिप्र
लोभितकर्णमग्रेमृगयूथवदात्मनआयुर्हरतोहोरात्रान्तान् काललवविशेषानविगणय्यगृहेषुविहरंतंपृष्ठतएवपरोक्षमनुप्रवृत्तोलु
ब्धकःकृतांतोंतःशरेणयमिहपराविध्यतितमिममात्मानमहोराजन्भिन्नहृदयंद्रष्टुमर्हसीति ५४ सत्वंविचक्ष्यमृगचेष्टितमा
त्मनोंतश्चित्तंनियच्छहृदिकर्णधुनींचचित्ते जह्यंगनाश्रममसत्तमयूथगाथंप्रीणीहिहंसशरणंविरमक्रमेण ५५

व रक्तमासक्तंषडंघ्रयोभ्रमरास्तेषांगणास्तेषांसामसुगीतेषुलुब्धःकर्णोयस्यतंपरेषामसुभिर्दृत्तैःस्वीयानसूंस्तर्पयंतीत्यसुतृपःतानविगणय्यअग-
णयित्वालुब्धकस्यबाणेनभिन्नंमृगंमृगयान्वेषय ५३ श्लोकंप्रस्तुतेयोजयन्व्याचष्टेसुमनोभिःसमानोधर्मःपरिणामविरसत्वंयासांस्त्रीणाम् मिथित्वे
त्यस्यव्याख्यामिथुनीभूयस्त्रीभिःसहेतिशेषः रक्तमित्यस्यव्याख्यातास्वभिनिवेशितंमनोयेन असुतृपइत्यस्यव्याख्याआयुर्हरतइति यांतमित्य
स्यव्याख्याविहरंतमिति अंतर्नलिकायांगूढेनशरेणपराविध्यति दूरादेवताडयति ५४ उपदेशसारमाह सइतिविचक्ष्यविचार्यअंतर्हृदिचित्तंकर्णयो-
र्धुनींनदीमिवबहिर्दृत्तिंचित्तेनियच्छ एतच्चसर्वेंद्रियोपलक्षणार्थम् गृहाश्रमंत्वजहि कीदृशम् असत्तमानामतिकामुकानांयानियूथानितेषांगाथा-
वार्तायस्मिन् जीवानांशरणमीश्वरम् एवंक्रमेणसर्वतोविरम ५५

अर्थांतरं प्रष्टुं पूर्वोक्तमर्थमनुवदति श्रुतमन्वीक्षितं विचारितं ब्रह्मन् हे नारद एतत्त्वदुक्तमात्मतत्त्वमुपाध्यायाः ये मम कर्मोपदेष्टारः आचार्यास्ते न जानंति ५६ अतस्तत्कृतउपाध्यायकृतः तद्वाक्यविरोधेनासत्वेः संभावनारूपो महान् संशयः संछिन्नस्त्वया अत्र तु कश्चित्संशयोवर्तते यत्रेंद्रियवृत्तीनामप्रवृत्तेः मुह्यं ति ५७ संशयमाह द्वाभ्याम् कर्माणि येन देहेन करोति तमत्रैव विहाय अमुत्र लोकांतरे कर्मोपस्थापितेन अन्येन देहेन जुष्टान्युपभुक्तानि जीवोऽश्नुते प्राप्नोति ५८ इ- तिवादः श्रूयते प्राप्य पुण्यकृतांल्लोकानिति शरीरजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नर इति त्वया चोक्तं शाश्वतीः समाः भूयात्मिति एतच्च कर्तृभोक्तृदेहभेदेन कृतनाशा कृताभ्यागमप्रसंगान्न संगच्छत इति भावः संशयांतरमाह प्रोक्तं वेदोक्तं कर्म क्रियते जनैः तच्च निरंतरमेव परोक्षमदृश्यं सत्प्रकाशते अतः कर्मणो नष्टत्वात् तद्भोगोपि दुर्घट इति भावः ५९ प्रथमस्योत्तरं येनैवेति अव्यवधानेन कर्तृभोक्तृदेहविच्छेदं विना स्थूलदेहनाशेपि मनःप्रधानस्य लिंगदेहस्यानाशान्नोक्तदोषप्र संग इत्यर्थः ६० लिंगदेहविशिष्टस्य भोक्तृत्वं स्वप्नदृष्टांतेन स्पष्टयति शयानमिमं जाग्रद्देहं श्वसंतं जीवंतमुत्सृज्य तदभिमानं त्यक्त्वा आत्मनि मनसि संस्काररूपेणा

राजोवाच श्रुतमन्वीक्षितं ब्रह्मन्भगवान्यदभाषत नैतज्जानंत्युपाध्यायाः किं न ब्रूयुर्विदुर्यदि ५६ संशयोत्र तु मे विप्र संच्छिन्नस्तत्कृ तो महान् ऋषयोपि हि मुह्यंति यत्र नेंद्रियवृत्तयः ५७ कर्माण्यारभते येन पुमानिह विहाय तम् अमुत्रान्येन देहेन जुष्टानि स यदश्नुते ५८ इति वेदविदां वादः श्रूयते तत्र तत्र ह कर्म यत्क्रियते प्रोक्तं परोक्षं न प्रकाशते ५९ नारदउवाच येनैवारभते कर्म तेनैवामुत्र तत्पु मान् भुंक्ते ह्यव्यवधानेन लिंगेन मनसा स्वयम् ६० शयानमिममुत्सृज्य श्वसंतं पुरुषो यथा कर्मात्मन्याहितं भुंक्ते तादृशेनेतरेण वा ६१ ममैते मनसा यद्यदसावहमिति ब्रुवन् गृण्हीयात्तत्पुमान्राद्धं कर्म येन पुनर्भवः ६२ यथानुमीयते चित्तमुभयैरिंद्रियेहितैः एवं प्राग्देह- जं कर्म लक्ष्यते चित्तवृत्तिभिः ६३ नानुभूतं क्व चानेन देहेनादृष्टमश्रुतम् कदाचिदुपलभ्येत यद्रूपं यादृगात्मनि ६४

हितं कर्म यथा भुंक्ते तादृशेन शयानदेहसदृशेन कर्मोपस्थापितेन देहेनान्येन वा पश्वादिदेहेन तथा लोकांतरेपीति भावः ६१ ननु भवतु नाम लिंगविशिष्टस्यानेन दृष्टां तेन भोक्तृत्वं कर्तृत्वं तु दानप्रतिग्रहादिषु स्थूलविशिष्टस्यैव दृश्यते तत्राह ममैते पुत्रादयः असावहं ब्राह्मण इति ब्रुवन्मनसा यद्यद्देहं गृण्हीयात् तत्ततो देहाद्राद्धं सि- द्धं कर्म पुमान् गृण्हीयात् येन कर्मणा अहंकारगृहीतेन पुनर्भवो भवति अन्यथा जन्मानुपपत्तेः अतो अभिमंतुर्मनोविशिष्टस्यैव कर्तृत्वमभिमानविषयस्य तु दे हस्य पुत्रादिदेहवत् द्वारमात्रत्वमिति भावः ६२ यदुक्तं कर्मणो नष्टत्वान्नामुत्र भोग इति तत्राह यथेति उभयैर्ज्ञानकर्मरूपैरिंद्रियाणामीहितैः कदाचिच्चित्तवृत्ति भिश्चित्तमनुमीयते सत्यपि सर्वेंद्रियविषयसंबंधे युगपज्ज्ञानानुत्पत्तेः तदुक्तमक्षपादेन युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिंगमिति एवं चित्तवृत्तिभिरपि पूर्वदे हजं कर्म लक्ष्यते तासामपि युगपदनुत्पत्तेः ६३ इतोपि कर्म लक्ष्यत इत्याह नानुभूतमिति द्वाभ्याम् अनेन वर्तमानेन देहेन क्व च कुत्रचिदपि यन्नानुभूतमनुप भुक्तमदृष्टं चाश्रुतं च यद्रूपं यदात्मकं यादृक् यत्प्रकारं च तत् कदाचिच्च स्वप्नमनोरथादिषु आत्मनि मनसि उपलभ्येत ६४ ७ ७

रुद्रगीतजपरूपेणयज्ञेनतपसाचपुरंजनंहरिम् ३ तेषांचक्लछ्रंतपःक्लेशंरुचाकांत्याशमयन् शांतेनसत्वेनवपुषाआविर्भूतः ४ स्रुपर्णस्कंधमारूढइत्यादिना बर्हिष्मतःस्रु
तानाहइतितृतीयेनान्वयः ५ कनकमयेनवर्णवताविभूषणेनभ्राजमानंकपोलंवदनंयस्य अष्टभिरायुधैः गरुडएवकिन्नरः तेनपक्षस्वनैर्गीताकीर्तिर्यस्य ६ पीना
श्चतेआयताअष्टौभुजास्तेषांसमूहः तन्मध्येस्थितयालक्ष्म्यास्पर्धमानाश्रीः शोभायस्याः तयावनमालयापरिवृतः आद्यःपुरुषआह पर्जन्यस्यनादइवरुतंनादो
यस्याः तयावाचासघृणोऽवलोकोयस्य ७ यूयंमेमत्तोवृणीध्वम् सौहार्देनहेतुनाअपृथक्धर्मोयेषाम् तेषांसंबोधनम् वःपरस्परंसौहृदेनतुष्टोहम् ८ भूतेषुसौहृ
दंचभविष्यति ९ तेभ्योदास्येकिंपुनर्युष्मभ्यमितिशेषः १० अगृहीषुः गृहीतवंतः अथोइतिहेतोः लोकाननुलोकेषुभविष्यति यद्वा लोकाननुभविष्यति द्रक्ष्यति-

मैत्रेयउवाच प्रचेतसोंतरुदधौपितुरादेशकारिणः जपयज्ञेनतपसापुरंजनमतोषयन् ३ दशवर्षसहस्रांतेपुरुषस्तुसनातनः तेषामा
विरभूत्क्लछ्रंशांतेनशमयन्रुचा ४ सुपर्णस्कंधमारूढोमेरुशृंगमिवांबुदः पीतवासामणिग्रीवः कुर्वन्वितिमिरादिशः ५ काशिष्णुनाक
नकवर्णविभूषणेनभ्राजत्कपोलवदनोविलसत्किरीटः अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभिः सुरेंद्रैरासेवितोगरुडकिन्नरगीतकीर्तिः ६ पीनायता
ष्टभुजमंडलमध्यलक्ष्म्यास्पर्धच्छ्रियापरिवृतोवनमालयाद्यः बर्हिष्मतःपुरुषआहसुतान्प्रपन्नान्पर्जन्यनादरुतयासघृणावलोकः ७
श्रीभगवानुवाच वरंवृणीध्वंभद्रंवोयूयंमेनृपनंदनाः सौहार्देनापृथग्धर्मास्तुष्टोहंसौहृदेनवः ८ योनुस्मरतिसंध्यायांयुष्मा
ननुदिनंनरः तस्यभ्रातृष्वात्मसाम्यंतथाभूतेषुसौहृदम् ९ येतुमांरुद्रगीतेनसायंप्रातःसमाहिताः स्तुवंत्यहंकामवरान्दास्येप्रज्ञां
चशोभनाम् १० यद्यूयंपितुरादेशमगृहीष्टमुदान्विताः अथोवउशतीकीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ११ भविताविश्रुतःपुत्रोनवमोब्र
ह्मणोगुणैः यएतामात्मवीर्येणत्रिलोकींपूरयिष्यति १२ कंडोःप्रम्लोचयालब्धाकन्याकमललोचना तांचापविद्धांजगृहुर्भूरुहा
नृपनंदनाः १३ क्षुत्क्षामायामुखेराजासोमःपीयूषवर्षिणीम् देशिनींरोदमानायानिदधेसदयान्वितः १४ प्रजाविसर्गआदिष्टाः
पित्रामामनुवर्तता तत्रकन्यांवरारोहांतामुद्वहतमाचिरम् १५ अपृथग्धर्मशीलानांसर्वेषांवःसुमध्यमा अपृथग्धर्मशीलेयंभू
यात्पत्न्यर्पिताशया १६ दिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रमहतौजसः भौमान्भोक्ष्यथभोगान्वैदिव्यांश्चानुग्रहान्मम १७

भाप्स्यतीत्यर्थः ११ आत्मनोवीर्येणसंतानेन १२ पुत्रार्थमादौभार्यासंपादयति कंडोरितित्रिभिः तपोनाशार्थमिंद्रप्रेषितयाप्रम्लोचयाकंडुर्नामऋषिः बहुकालंरेमेसाचततः
स्वर्गंगच्छंतीकंडोर्जातंगर्भंवृक्षेषुत्यक्त्वाजगामतदेतदुक्तंअपविद्धांत्यक्तां १३ प्रसिद्धोवनस्पतीनांराजासोमःअमृतस्राविणींदेशिनींतर्जनीम् रुदत्यास्तस्यामुखेनिदधे
अनेना पारेगर्भसंभवेनामृताहारेणचतस्यालावण्यं क्लमस्वेददौर्गंध्यादिराहित्यंचोक्तं १४ मामनुवर्तमानेनपित्रानियुक्ताःसंतः तत्रप्रजाविसर्गेनिमित्तेतामुद्वहत १५
ननुबहूनांकथमेकाभार्यास्यात्तत्राह अपृथक्धर्मशीलंयेषांवःपत्नीभूयात् अर्पितोभवत्सुआशयोयया धर्मशीलयोरैक्यात्मद्वाक्याच्चनद्दृष्टादृष्टविरोधइति-
भावः १६ अहतौजसःअप्रतिहतबलाःसंतः १७

पक्वगुणोदग्धकामादिमलआशयोयेषाम् अतः लोकद्वयभोगान्निरयप्रायान्निर्विद्यमत्स्थानंप्राप्स्यथ १८ ननुगृहेषुप्रविष्टानामस्माकंतदासक्तत्याबंधएवस्यात् कुत स्त्वद्भक्तिर्निर्वेदोवातत्राह गृहेष्विति कुशलंमय्यर्पितंकर्मयेषाम् मद्वार्तायांयातोयामः कालोयेषां १९ तद्वार्ताश्रोतॄणांगृहैर्नबंधइतिकुतस्तत्राह नव्यवदिति य द्यस्मात्कथाश्रवणात् ज्ञःसर्वज्ञोहमीश्वरः ब्रह्मवादिभिः प्रवक्तृभिर्निर्भिन्नभूतैः श्रोतॄणांहृत् हृदयंनव्यवत् प्रतिपदंनूतनवत् अयेप्राप्नोमि ब्रह्मसाक्षात्का रोभवतीत्यर्थः ननुत्वत्कथाश्रवणे कथंब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्राह योहमेतदेवब्रह्म तत्रहेतुः यतोगताः यंमांप्राप्ताः संतोमोहशोकहर्षान्नप्राप्नुवंति अतोमत्कथाश्रव णेननव्यवन्ममहृद्याविर्भावादस्यैवब्रह्मसाक्षात्कारत्वात् गृहेषुवसतामपिनबंधइत्यर्थः २० पुरुषार्थंभाजयतिप्रापयतीतितथातम् २१ वेदैः सकलश्रेयःसा धनत्वेननिरूपिताउदारगुणाःआह्वयानामानियस्य मनोवचसोर्वेगादेरपिपुरोग्रेजवोवेगोयस्य मनोवचसोरगोचरायेत्यर्थः अतएवसर्वेषामक्षाणांमार्गैःअ

अथमय्यनपायिन्याभक्त्यापक्वगुणाशयाः उपयास्यथमद्धामनिर्विद्यनिरयादतः १८ गृहेष्वाविशतांचापिपुंसांकुशलकर्मणाम् मद्वार्ता यातयामानांनबंधायगृहामताः १९ नव्यवद्धृदयेयज्ञोब्रह्मैतद्ब्रह्मवादिभिः नमुह्यंतिनशोचंतिनहृष्यंतियतोगताः २० मैत्रेयउवा च एवंब्रुवाणंपुरुषार्थभाजनंजनार्दनंप्रांजलयःप्रचेतसः तद्दर्शनध्वस्ततमोरजोमलागिरागृणन्गद्गदयासुहृत्तमम् २१ प्रचे तसऊचुः नमोनमःक्लेशविनाशनायनिरूपितोदारगुणाह्वयाय मनोवचोवेगपुरोजवायसर्वाक्षमार्गैरगताध्वनेनमः २२ शुद्धा यशांतायनमःस्वनिष्ठयामनस्यपार्थंविलसद्द्वयाय नमोजगत्स्थानलयोदयेषुगृहीतमायागुणविग्रहाय २३ नमोविशुद्धसत्वाय हरयेहरिमेधसे वासुदेवायकृष्णायप्रभवेसर्वसात्वताम् २४ नमःकमलनाभायनमःकमलमालिने नमःकमलपादायनम स्तेकमलेक्षण २५ नमःकमलकिंजल्कपिशंगामलवाससे सर्वभूतनिवासायनमोयुंक्ष्महिसाक्षिणे २६ रूपंभगवतात्वेतद शेषक्लेशसंक्षयम् आविष्कृतंनःक्लिष्टानांकिमन्यदनुकंपितम् २७ एतावद्देवप्रभुभिर्भाव्यंदीनेषुवत्सलैः यदनुस्मर्यतेकालेस्व बुध्याभद्ररंधन २८

गतःअनवगतोध्वायस्यतस्मैतेनमः २२ स्वनिष्ठयास्वरूपस्थित्याशुद्धायअतःशांतायमनसिनिमित्तेसतिअपार्थंव्यर्थमेववि लसत् विस्फुरितंद्वयंयस्मिन् गृहीतामायागुणैर्विग्रहाःब्रह्मादिमूर्तयोयेन २३ स्वतस्तुविशुद्धसत्वरूपाय संसारंहरतिमेधाज्ञानंयस्यतस्मै २४ २५ अयुंक्ष्महिकृतवंतोवयम् २६ यदुक्तंवरंवृणीध्वमितितन्मनसिनिधायाहुः रूपमितिसमस्तानांक्लेशानांसंक्षयोयस्मात् नःआविष्कृतंप्रकटितं अतोऽ न्यत्किमनुकंपितमनुकंप्यमेवास्माकंपरमानुकंपेत्यर्थः २७ कुतइत्यतआह हेअभद्ररंधनअमंगलनाशनत्वया प्रत्ययोत्रविवक्षितः एतावद्देवदी नेषुवत्सलैः प्रभुभिर्भाव्यंकार्यम् किंतत्राह यदिति अस्मदीयाएतइतिबुध्याउचितेकालेऽनुस्मर्यतइतियत् त्वयातुरूपंदर्शितमितिभावः २८ नमोगजाननायेश्वराणामीश्वराय

येनानुस्मरणेन स्मृतानां तेषामुपशान्तिः स्फुरवं भवति किंच क्षुल्लकानामपि भूतानामन्तर्हृदये अन्तर्हितः अन्तर्यामित्वेन स्थितो भवानीहृताभिच्छतां त्वदुपासकानां नो
स्माकमाशिषः कस्माद्धेतोर्न वेद जानाति वेत्यर्थः २९ तथापि वक्तव्यं तर्हि येषामस्माकं भगवान्प्रसन्नः असावेव वरः भगवत्प्रसाद एवास्माकमीप्सितो वर इत्य
र्थः अपवर्गगुरुर्मोक्षमार्गप्रदर्शकः गतिः स्वतश्च पुरुषार्थभूतः ३० यद्यप्येवं तथापि हे नाथ त्वत्त्वत्तः वरमेकं वृणीमहे कथंभूतात्परतः कारणादपि परात् अक्ष
रात्परतः पर इति श्रुतेः अतो यद्यपि त्वं दातुं समर्थः नच देयानां त्वद्विभूतीनामन्तोस्ति यतो नन्तविभूतित्वादनन्त इति गीयसे ३१ तथापि यथा सारंगो भ्रमरः पारिजा
ते स्फुरत्वेन लब्धे सति स्फुरत्भमप्यन्यद्वृक्षान्तरं न सेवते तथा वयमपि साक्षात्त्वदंघ्रिमूलं प्राप्य किं किं वृणीमहि न किंचिदित्यर्थः यद्वा किमप्यन्यत्तुच्छं किमर्थं वृ-

येनोपशान्तिर्भूतानां क्षुल्लकानामपीहताम् अन्तर्हितोन्तर्हृदये कस्मान्नो वेद नाशिषः २९ असावेव वरोस्माकमीप्सितो जगतः पते प्रसन्नो
भगवान्येषामपवर्गगुरुर्गतिः ३० वरं वृणीमहे ऽथापि नाथ त्वत्परतः परात् नह्यन्तस्त्वद्विभूतीनां सोनन्त इति गीयसे ३१ पारिजातेऽञ्जसा
लब्धे सारंगोन्यन्न सेवते त्वदंघ्रिमूलमासाद्य साक्षात्किं किं वृणीमहि ३२ यावत्ते मायया स्पृष्टा भ्रमाम इह कर्मभिः तावद्भवत्प्रसंगानां
सङ्गः स्यान्नो भवे भवे ३३ तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ३४ यत्रेड्यन्ते कथा मृष्टास्तृ
ष्णायाः प्रशमो यतः निर्वैरं यत्र भूतेषु नोद्वेगो यत्र कश्चन ३५ यत्र नारायणः साक्षाद्भगवान्न्यासिनां गतिः संस्तूयते सत्कथासु मुक्तसंगैः
पुनः पुनः ३६ तेषां विचरतां पद्भ्यां तीर्थानां पावनेच्छया भीतस्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ३७ यद्यत्तु साक्षाद्भगवन्भवस्य प्रिय
स्य सख्युः क्षणसंगमेन सुदुश्चिकित्सस्य भवस्य मृत्योर्भिषक्तमं त्वाद्य गतिं गताः स्म ३८ यन्नः स्वधीतं गुरवः प्रसादिता विप्राश्च वृद्धा
श्च सदानुवृत्त्या आर्या नताः सुहृदो भ्रातरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययैव ३९ यन्नः सुतप्तं तप एतदीश निरन्धसां कालमदभ्रमप्सु
सर्वं तदेतत्पुरुषस्य भूम्नो वृणीमहे ते परितोषणाय ४० मनुः स्वयंभूर्भगवान्भवश्च येन्ये तपोज्ञानविशुद्धसत्वाः अदृष्टपारा अ
पि यन्महिम्नः स्तुवन्त्यथो त्वात्मसमं गृणीमः ४१

णीमहि यद्वा यदि वृणीमहि तर्हि किं किं वृणीमहि अनन्तत्वेन मनोरथानामनवस्थानादित्यर्थः ३२ अथ ए-
तावदेव प्रार्थयाम इत्याहुः यावदिति स्पृष्टाः व्याप्ताः भगवति प्रकृष्टः संगो येषां तेषां संगोऽस्माकं स्यात् ३३ ननु राज्यभोगान्स्वर्गापवर्गौ च विहाय किमिदं प्रार्थ्यते तत्रा-
हुः तुलयामेति भगवत्संगिनां संगस्य लवेनापि ३४ सत्संगस्य श्रैष्ठ्यं प्रपञ्चयति यत्रेति त्रिभिः यत्र येषु यतः याभ्यः कथाभ्यः निर्वैरं वैराभावः ३५ ३६ पद्भ्यां पावने
च्छया संसाराद्भीतस्य ३७ सत्संगफलमस्माभिरेवानुभूतमित्याहुः वयं त्विति तवयः प्रियः सखा तस्य भवस्य अत्यन्तमचिकित्सस्य भवस्य जन्मनो मृत्योश्च भिषक्तमं
स दृष्ट्वा गतिं प्राप्ताः ३८ वरान्तरं वृणुते यन्न इति द्वाभ्याम् नताः नमस्कृताः ३९ निरन्धसां निरन्नानां अदभ्रं बहुकालं ते परितोषणाय भवत्विति वृणीमहे ४० अज्ञानामप्य-
स्माकं त्वत्स्तुतिर्नायुक्तेत्याहुः मनुरिति यस्य तव महिम्नो न दृष्टं पारं ये ते पि त्वामात्मसमं स्वमत्यनुरूपं यथा स्तुवन्ति अथोऽतः वयमपि गृणीमः ४१ ६५ ६९

सत्वमूर्तयेवासुदेवाय ४२ यानंस्वप्रयाणंअनिच्छतामपिसतांस्वधामययोभक्तहृदयंविवेशाअनपवर्गवीर्यःअकुंठितप्रभावः ४३ उदन्वतःसिंधोःसलिलान्
निर्यायनिर्गत्यगांस्वर्गरोद्धुमिवोच्छ्रितैर्द्रुमैर्गांमहींछन्नांवीक्ष्यद्रुमेभ्योकुप्यन्नदाहिप्राचीनबर्हिषः प्रव्रजितत्वात् राजकेकर्षणाद्यभावात्द्रुमैर्भूमिश्छन्ना
भूत् निरस्तावीरुधोपियस्यास्तथाभूतांकर्तुंसंवर्तकःकालाग्निरुद्रः ४५ नयैर्युक्तिभिः ४६ उज्जह्रुः अर्पयामासुः ४७ मारिषांवार्क्षीम् अजनयोनिर्ब्रह्मातस्माज्जा
तोदक्षःमहत्तःश्रीमहादेवस्यावज्ञानात् पूर्वमजनयोनिजोब्रह्मपुत्रोपिसन् क्षत्रियजातीयस्यामजनिजातः ४८ प्राक्सर्गपूर्वदेहेकालेनविद्रुतेदेवेनेश्वरेणचोदितः
सन्नूइष्टाःप्रजाःससर्जसदक्षइतिप्रसिद्धः ४९ स्वयारुचाप्रभयातेजउपादत्तआच्छादितवान् पंचकर्मदाक्ष्याद्दक्षमब्रुवन् ५० तमभिषिच्यानादिर्ब्रह्मासर्गरक्षायां

नमःसमायशुद्धायपुरुषायपरायच वासुदेवायसत्वायतुभ्यंभगवतेनमः ४२ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतोभिरभिष्टुतोहरिःप्रीतस्त
थेत्याहशरण्यवत्सलः अनिच्छतांयानमतृप्तचक्षुषांययोस्वधामानपवर्गवीर्यः ४३ अथनिर्यायसलिलात्प्रचेतसउदन्वतः वीक्ष्याकुप्य
न्द्रुमैश्छन्नांगांगांरोद्धुमिवोच्छ्रितैः ४४ ततोग्निमारुतौराजन्नमुंचन्मुखतोरुषा महींनिर्वीरुधंकर्तुंसंवर्तकइवात्यये ४५ भस्मसात्क्रि-
यमाणांस्तान्द्रुमान्वीक्ष्यपितामहः आगतःशमयामासपुत्रान्बर्हिष्मतोनयैः ४६ तत्रावशिष्टायेवृक्षाभीतादुहितरंतदा उज्जह्रुस्तेप्र-
चेतोभ्यउपदिष्टाःस्वयंभुवा ४७ तेचब्रह्मणआदेशान्मारिषामुपयेमिरे यस्यांमहदवज्ञानादजन्यजनयोनिजः ४८ चाक्षुषेत्वंतरेप्रा
प्तेवाक्सर्गेकालविद्रुते यःससर्जप्रजाइष्टाःसदक्षोदैवचोदितः ४९ योजायमानःसर्वेषांतेजस्तेजस्विनांरुचा स्वयोपादत्तदाक्ष्याच्च
कर्मणांदक्षमब्रुवन् ५० तंप्रजासर्गरक्षायामनादिरभिषिच्यच युयोजयुयुजेन्यांश्चसवैसर्वप्रजापतीन् ५१ इतिश्रीभागवतेम
हापुराणेचतुर्थस्कंधेत्रिंशोऽध्यायः ३० मैत्रेयउवाच ततउत्पन्नविज्ञानाआश्वधोक्षजभाषितम् स्मरंतआत्मजेभार्यांविसृ-
ज्यप्राव्रजन्गृहात् १ दीक्षिताब्रह्मसत्रेणसर्वभूतात्ममेधसा प्रतीच्यांदिशिवेलायांसिद्धोभूद्यत्रजाजलिः २ तान्निर्जितप्राणमनोवचो
दृशोजितासनान्शांतसमानविग्रहान् परेमलेब्रह्मणियोजितात्मनःसुरासुरेड्योददृशेस्मनारदः ३ तमागतंतउत्थायप्रणिपत्या
भिनंद्यच पूजयित्वायथादेशंसुखासीनमथाब्रुवन् ४

युयोजसचदक्षोन्यान्मारीच्यादीन्तत्तद्व्यापारेषुनियुक्तवान् ५१ इतिचतुर्थेटीकायांत्रिंशो
ऽध्यायः ३० एकत्रिंशेकृतेदक्षेधुरिन्यस्यवनेसताम् नारदोक्तेनमार्गेणमुक्तिरुक्ताप्रचेतसाम् १ ततःदिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रस्यांतेउत्पन्नविवेकज्ञाना-
स्तेउपयास्यथमद्धामनिर्विद्यनिरयादतइत्यधोक्षजभाषितंस्मरंतआशुप्राव्रजन् १ ब्रह्मसत्रेणात्मविमर्शेनदीक्षिताःकृतसंकल्पाबभूवुः सर्वेषुभूतेष्वात्मे
तिमेधाज्ञानंयस्मिन् तेनकवेलायांसमुद्रतटेजाजलिर्नामऋषिः २ निर्जिताःप्राण मनोवचोदृशोयैस्तान् शांताउपरताःसमानामूलाधारादारभ्यऋजवोविग्र-
होयेषाम् ब्रह्मणियोजितआत्मायैःसुरासुरैरीड्योदृष्टवान् ३ उत्थायप्रणिपत्ययथादेशंयथाविधिपूजयित्वा ४ ४ ४ ४

५आदिष्टमुपदिष्टंयदात्मतत्त्वंक्षपितंविस्मृतम् ६ ७ इतिप्रचेतोभिःपृष्टः ८ अहोगृहमेधस्याहरिसेवांविनासर्वंजन्मकर्मादिकंव्यर्थीकृतमितितानृशोचन्नाह त
ज्जन्मेतित्रिभिः यतोजन्मादेर्हरिसेवैवफलमतस्तद्विहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः ९ शौक्लंसंबंधिजन्मविशुद्धमातापितृभ्यामुत्पत्तिः सावित्रमुपनयनेनयाज्ञिकंदीक्ष
याविबुधानामिवदीर्घायुषाअपि १० वचोभिः वाग्विलासैः चित्तवृत्तिभिः नानावधानसामर्थ्यैः इंद्रियाणांराधसापाटवेन ११ योगेनप्राणायामादिना सांख्ये
नदेहादिव्यतिरिक्तात्मज्ञानमात्रेणसंन्यासवेदाऽध्ययनाभ्यामपि अन्यैरपि व्रतवैराग्यादिभिः श्रेयःसाधनैः १२ नन्वेषांनानाफलसाधनानांहरिसेवाभावमा
त्रेणकुतोवैयर्थ्यंतत्राह श्रेयसांफलानामात्मैवावधिःपराकाष्ठाअर्थतःपरमार्थतः आत्मार्थत्वेनैवान्येषांप्रियत्वादित्यर्थः भवत्वात्माअवधिः हरेःकिमायातं

प्रचेतसऊचुः स्वागतंतेसुरर्षेऽद्यदिष्ट्यानोदर्शनंगतः तवचंक्रमणंब्रह्मन्नूनंभवाययथारवेः ५ यथादिष्टंभगवताशिवेनाधोक्षजेन
च तद्गृहेषुप्रसक्तानांप्रायशःक्षपितंप्रभो ६ तन्नःप्रद्योतयाध्यात्मज्ञानंतत्त्वार्थदर्शनम् येनांजसातरिष्यामोदुस्तरंभवसागरम्
७ मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसांपृष्टोभगवान्नारदोमुनिः भगवत्युत्तमश्लोकआविष्टात्माब्रवीन्नृपान् ८ नारदउवाच
तज्जन्मतानिकर्माणितदायुस्तन्मनोवचः नृणांयेनेहविश्वात्मासेव्यतेहरिरीश्वरः ९ किंजन्मभिस्त्रिभिर्वेहशौक्लसावित्रयाज्ञिकैः
कर्मभिर्वात्रयीप्रोक्तैःपुंसोपिविबुधायुषा १० श्रुतेनतपसावाकिंवचोभिश्चित्तवृत्तिभिः बुद्ध्यावाकिंनिपुणयाबलेनेंद्रियराधसा
११ किंवायोगेनसांख्येनन्यासस्वाध्याययोरपि किंवाश्रेयोभिरन्यैश्चनयत्रात्मप्रदोहरिः १२ श्रेयसामपिसर्वेषामात्माह्यवधिर
र्थतः सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मात्मदःप्रियः १३ यथातरोर्मूलनिषेचनेनतृप्यंतितत्स्कंधभुजोपशाखाः प्राणोपहाराच्चयथेंद्रि
याणांतथैवसर्वार्हणमच्युतेज्या १४ यथैवसूर्यात्प्रभवंतिवाराःपुनश्चतस्मिन्प्रविशंतिकाले भूतानिभूमौस्थिरजंगमानितथाहरावेवगुणप्रवाहः १५

तत्राह सर्वेषामपीति आत्माआत्मदश्चाविद्यानिरासेनस्वरूपाभिव्यंजकः ऐश्वर्येणापिरूपेणबलिप्रभृतिभ्यइवात्मदः प्रियश्चपरमानंदरूपत्वात् १३ किंच नाना
कर्मभिस्तत्तद्देवताप्रीतिनिमित्तान्यपिफलानिहरिप्रीत्याभवंतिकेवलंतत्तद्देवताराधनेनतु किंचिदितिसदृष्टांतमाह यथेतिमूलात्प्रथमविभागाः स्कंधाः त
द्विभागाभुजाः तेषामपिउपशाखाः उपलक्षणम् पत्रपुष्पादयोपिनतृप्यंति नतुमूलमेकंविनाताः स्वस्वनिषेचनेन प्राणस्योपहारोभोजनंतस्मादेवेंद्रियाणां
तृप्तिः नतुतत्तदिंद्रियेषुपृथक्पृथगन्नलेपनेनतथाच्युताराधनमेवसर्वदेवताराधनंनपृथगित्यर्थः १४ कुतः सर्वमूलत्वादितिसदृष्टांतमाह यथैववाराःज
लानिवर्षाकालेसूर्यादुद्भवंतिग्रीष्मेतस्मिन्नेवप्रविशंति अस्याप्रसिद्धत्वेनदृष्टांतांतरमाह यथाभूतानिभूमाविति गुणप्रवाहश्चेतनाचेतनात्मकःप्रपंचः १५

ननु हरावेवगुणप्रवाहइत्युक्तेतदाधारत्वेनसोपाधिकत्वंहरेःस्यादित्याशंक्याह एतदिति एतद्विश्वंविष्णोस्तत्सर्वशास्त्रप्रसिद्धंपदंपरंसर्वोपाधिरहितंतदु
त्पन्नत्वान्नततःपृथगित्यर्थः तर्हिकथमन्यथाभातितत्राह सकृदिति सकृत्कदाचिद्विभातंस्फुरितंगंधर्वनगरवत् यथासवितुःप्रभानततोभिन्नायथावजाग्र
तिअसवइंद्रियाणिस्फुरंतिसुषुप्तौतुसुप्तशक्तयोभवंतीत्यर्थः कथंभूतोसौहरिः द्रव्यादीनांत्रिविधाहंकारकार्याणांतन्निमित्तस्यभेदभ्रमस्यचात्ययोयस्मा
त्सः यद्वाअजाग्रतिसुषुप्तौअसवःसुप्ताःशक्तयोयेषांतेभवंति सवितुःप्रभेत्युक्ततोदृष्टांतइति १६ नन्वसंगेहरौकथंप्रपंचोत्पत्तिलयौतत्राह यथेति अभ्रतमः
प्रकाशाआगमापायिनोरजस्तमःसत्वस्थानीयाः हेभूपाःप्रचेतसः अमूःशक्तयउद्भवंतिनभवंतिलीयंतेइतिएवमयंजगत्प्रवाहः १७ तेनसर्वकारणत्वेनहेतु
नाकालोनिमित्तम् प्रधानमुपादानम् पुरुषःकर्ताएतत्त्रितयात्मकत्वात्सर्वकारणंपरमीश्वरमद्धासाक्षात् भजध्वम् कथमात्मनएकभावेनाभिन्नत्वेन १८ सा

एतत्सदंतज्जगदात्मनःपरंसकृद्विभातंसवितुर्यथाप्रभा यथासवोजाग्रतिसुप्तशक्तयोद्रव्यक्रियाज्ञानभिदाभ्रमात्ययः १६ यथानभ
स्यभ्रमतःप्रकाशाभवंतिभूपानभवंत्यनुक्रमात् एवंपरेब्रह्मणिशक्तयस्त्वमूरजस्तमःसत्वमितिप्रवाहः १७ तेनैकमात्मानमशेष
देहिनांकालंप्रधानंपुरुषंपरेशम् स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेनभजध्वमद्धा १८ दययासर्वभूतेषुसंतुष्ट्यायेनकेनवा
सर्वेंद्रियोपशांत्याचतुष्यत्याशुजनार्दनः १९ अपहतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः निजजनवशगत्वमात्मनो
यन्नसरतिछिद्रवदक्षरःसतांहि २० नभजतिकुमनीषिणांसइज्यांहरिरधनात्मधनप्रियोरसज्ञः श्रुतधनकुलकर्मणांमदैर्येविदधति
पापमकिंचनेषुसत्सु २१ श्रियमनुचरतींतदर्थिनश्चद्विपदपतीन्विबुधांश्चयत्स्वपूर्णः नभजतिनिजभृत्यवर्गतंत्रःकथममुमुद्विसृजे
त्पुमान्कृतज्ञः २२

धनमाह दयादिभिःशीघ्रंतुष्यति १९ ततोनकदाचित्त्यजतीत्याह अपहतानिरस्ताःसकलाएषणाःकामा
यस्मात् सचासावमलआत्मामनस्तस्मिन् सतांमनसिनिरंतरंसमेधितयाभावनयोपहूतःसन्नक्षरोहरिः छिद्रवत्तत्रत्याकाशवत् ततोनसरतिनापया
तिहि किंकुर्वन् आत्मनोनिजजनवशगत्वंस्वभक्ताधीनत्वमयन्नवगच्छन् २० सतामेववश्योसौअसतांतुपूजाअपिनगृण्हातीत्याह नेति कुमनीषिणां
कुत्सितमतीनांमधनाश्चतेआत्मधनाश्चभगवद्भक्तास्तेप्रियायस्य रसज्ञःभक्तिरसज्ञः केकुमनीषिणस्तानाह श्रुतादिनिमित्तैर्मदैर्येसत्सुपापंपति
रस्कारंकुर्वंति २१ भक्ताधीनत्वंप्रपंचयन्नाह अनुवर्तमानामपिश्रियंतदर्थिनःसकामान् द्विपदपतीन्नरेंद्रान्विबुधान्देवानपियोनानुवर्ततेयतस्तेनेव
पूर्णःअतःस्वभृत्यवर्गानुरक्तएव एवंभूतममुमुत ईषदपिकथंपरित्यजेत् २२ ॐ ॐ ॐ ॐ

प्रचेतसः कर्मभूतान् अन्यांश्चनूनंसंक्षनीतेरित्यादिध्रुवचरिताद्याः सत्रेऽगायत्प्रचेतसामित्युक्तत्वात् २३ २४ प्रचेतसांनारदस्यचसंवादरूपमेतदाख्या
नंतेभिहितम् हरेःकीर्तनंयस्मिन्तत् २५ यएषवंशःसोनुवर्णितः २६ यःप्रियव्रतः २७ २८ २९ स्वान्ज्ञातीन्दिदृक्षुः ३० राज्ञांचरितमितिशेषः ३१

मैत्रेयउवाच इतिप्रचेतसोराजन्नन्याश्चभगवत्कथाः श्रावयित्वाब्रह्मलोकंययौस्वायंभुवोमुनिः २३ तेपितन्मुखनिर्यातंयशोलो
कमलापहम् हरेर्निशम्यतत्पादंध्यायंतस्तद्गतिंययुः २४ एतत्तेभिहितंक्षत्तर्यन्मांत्वंपरिपृष्टवान् प्रचेतसांनारदस्यसंवादंहरिकीर्तन
म् २५ श्रीशुकउवाच यएषउत्तानपदोमानवस्यानुवर्णितः वंशःप्रियव्रतस्यापिनिबोधनृपसत्तम २६ योनारदादात्मविद्याम-
धिगम्यपुनर्महीम् भुक्त्वाविभज्यपुत्रेभ्यऐश्वरंसमगात्पदम् २७ इमांतुकौषारविणोपवर्णितांक्षत्तानिशम्याजितवादसत्कथाम्
प्रवृद्धभावोश्रुकलाकुलोमुनेर्दधारमूर्ध्नाचरणंहृदाहरेः २८ विदुरउवाच सोयमद्यमहायोगिन्भवताकरुणात्मना दर्शित
स्तमसःपारोयत्राकिंचनगोहरिः २९ श्रीशुकउवाच इत्यानम्यतमामंत्र्यविदुरोगजसाह्वयम् स्वानांदिदृक्षुःप्रययौज्ञातीनां
निर्वृताशयः ३० एतद्यःशृणुयाद्राजन्राज्ञांहर्यर्पितात्मनाम् आयुर्धनंयशःस्वस्तिगतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ३१ इतिश्रीभागवते
महापुराणेचतुर्थस्कंधेऽष्टादशसाहस्र्यांसंहितायांप्रचेतसोपाख्यानंनामएकत्रिंशोऽध्यायः ३१ ॥४॥

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेचतुर्थस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायांश्रीभागवतभावार्थदीपिकायामेकत्रिंशोऽध्यायः ३१ समाप्तोयंचतुर्थस्कंधः ४

इतिश्रीमद्भागवतचतुर्थस्कंधः समाप्तः

[OrderDescription]
,CREATED=18.03.20 12:07
,TRANSFERRED=2020/03/18 at 12:31:11
,PAGES=105
,TYPE=STD
,NAME=S0002973
,Book Name=M-2750-SHRIMADBHAGWAT
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,